

Njegova pot je bila revolucija

Ob sedemdesetletnici Franca Leskoška-Luke

Govoriti in pisati o človeku, ki je bil sekretar Centralnega komiteja komunistične partije Slovenije vse od leta 1937 do konca vojne, je nekaj podobnega, kakor lotevati se obdelovanja zgodovine delavskega gibanja in revolucije pri nas. Njegovo bogato življenje, bogato z boji in preganjanji, s premagovanjem težav, nas zato ob njegovem jubileju sili le k nizanju nekaterih dogodkov, ki širši javnosti kljub dvajsetletni svobodi še niso dosti znani. Pri vsem tem ne bomo iz tega izluščili le rojstvo in rast revolucije ter voditelja delavstva in potem prvega poveljnika slovenskih partizanov, temveč bomo opazili tudi občutljivega človeka, ki je znal prisluhniti ljudem in tokovom časa, človeka, ki je vedno in povsod nastopal nenavadno odločno in odkrito.

In zdaj nam bodo o tej poti govorile nekatere njegove lastne besede in poročila, ki so kljub vihnim letom vendarle ostala ohranjena tudi med dokumenti. Zvedeli bomo, da ni bil le Luka, kot je znan vsepovsod, temveč da je bil tudi skrivnostni Peter Strugar, da je bil tudi le ožjim sodelavcem znani Lojze.

Rojen v revni družini je zaradi gmotnih težav mogel skončati le tri razrede meščanske šole, nakar se je izučil za strugarja. Želja po znanju in življenju ga je pripeljala v Avstrijo, prehodil je Češko, Poljsko in Nemčijo. In povsod se je seznanjal z delavci ter spoznaval napredna gibanja.

O tistem času in dolgi revolucionarni poti pravi:

»V revolucionarno delo sem se vključil že kot petnajstletni vajenec. Dolga leta so to, od leta 1912 do zdaj ...«

Več ko petdeset let.

Prva svetovna vojna ga je zajela, ko še ni bil star sedemnajst let. In potem se je moral bojevati kot toliko naših mož in fantov.

Ko je bilo tega klanja konec, se je tudi on znašel med koroškimi prostovoljci. A zaradi krivičnih meja na severu je doživel globoko razočaranje. Vrnil se je v tovarno, saj je bil strugar.

»Kje vse sem delal, ni vredno praviti, ker bi bilo tega preveč, a kamorkoli, v katerokoli tovarno sem prišel, sem organiziral delavstvo. Zaradi nesramnega izkoriščanja in nevzdržnih razmer so se delavci odločali za stavke, zahtevali povišanje plač, jaz pa sem potem letel ...«

Vztrajen in neuklonljiv borec za človeške in demokratične pravice je 1926. leta postal član komunistične partije Jugoslavije.

Leto 1934. Čas po hudi gospodarski krizi.

Kovinarji, med katerimi je bil Leskošek najbolj znan in zaradi požrtvovalnosti, odločnosti in organizacijskih sposobnosti, ga izberejo za tajnika Zveze kovinarskih delavcev. Takrat se je poslovil od strojev in se ves posvetil poli-

tičnemu delovanju med delavstvom. Leto kasneje je izvoljen za predsednika Strokovne komisije za Slovenijo, hkrati pa je postal — za množice skrito — član Politbiroja Centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije.

To je bilo obdobje velikih stavk v Trbovljah, v Celju, na Jesenicah, v Kočevju in drugod. Med voditelji in organizatorji teh stavk je bil vedno Franc Leskošek.

In ko so ga 14. septembra 1936 spet aretirali, obtoženega, da je 1934. leta pripravljaval stavko v Westnovi tovarni v Celju, da že dolgo dela po navodilih Kominterne in da je bil v tem letu že aretiran ter da je nastopil tudi na proslavi 30-letnice Zveze kovinarskih delavcev na Jesenicah, kjer je delavstvo pozival v enotno fronto, je na policiji rekel med drugim:

»... Podrobnosti o čem sem govoril na Jesenicah, se seveda ne morem spominjati do popolnosti, ker si govora nisem zabeležil. Kolikor se spomnim, sem govoril o položaju delavca v Sloveniji, o načrtu zakona o minimalnih mezdah, zavzemal sem se za uvedbo šesturnega delavnika in za izpopolnjevanje naše industrije, da ne bi postali čisto odvisni od inozemstva. Govor sem končal s pozivom, naj se vse delavstvo strne v enotno fronto, da bo prišlo na isto stopnjo, na kateri je danes francoski proletariat ...

Kar se tiče Celja, je pa res, da sem tja prihajal večkrat v zvezi s sprejetjem delavcev v tovarni Westen, vendar samo na poziv podružnice Zveze kovinarskih delavcev v Celju. Kot tajniku organizacije je bila moja dolžnost, da posredujem, da bi se izprtje nehalo zadovoljivo za tovarno in za delavce. Zaradi tega sem imel tudi sestanke z delavskimi zaupniki ...«

Prišlo je 1937. leto. Na pomlad, aprila meseca je bil na Čebinah ustanovni kongres KPS.

Letos, ko proslavljamo 50-letnico oktobrske revolucije in hkrati 30-letnico Titovega prihoda na vodstvo KPJ ter prav tako 30-letnico ustanovitve slovenske komunistične partije, naj poudarimo, da je prvi sekretar centralnega komiteja slovenske komunistične partije postal prav Franc Leskošek, delavec, strugar in dolgoletni borec. Zato ni odveč, če ponovimo za njim, da je:

»... bilo potrebno poudariti samostojnost. Predlog tovariša Tita in sklep CK KPJ je bil, da je treba ustanoviti samostojne partije tako v Sloveniji kot na Hrvaškem ... Sovražniki so trdili, da je KPJ tudi velikosrbska tvorba in da sedijo v vodstvu samo Srbi, kar pa ni bilo res. Narodna partija se laže približa množicam, bolje pozna razmere in laže se bori proti sovražnikom, ki jih je bilo takrat dovolj. Politično in sindikalno gibanje je bilo takrat že na vrhuncu. Po ustanovnem kongresu je komunistična partija še bolj zaživela v bojih, ki jih je vodila, se s tem še bolj usidrala v ljudstvu ter si pridobila še večje zaupanje med množicami delavskega razreda in kmetov ...«

Fašistična nevarnost, ki so jo nakazovali komunisti, je bila z vsakim dnem bolj grozeča in bliže.

In nanjo se je s polno zavestjo pripravljala prav komunistična partija, stranka, ki je bila preganjana od vseh buržoaznih režimov. Oblastniki stare Jugoslavije so Leskoška in druge komuniste vse bolj preganjali. Leta 1940 je prešel v ilegalo. V trdih pogojih je poslej z znano neupogljivo voljo in borbenostjo nadaljeval delo. To je bil že čas vojaških komisij, ki jih je Komunistična partija ustanavljala za priprave glede oboroženega boja, ki je bil na pomolu. V tem smislu je Partija iskala tudi zaveznike. Potrebna je bila vse večja širina. O prvih stikih z njimi pravi Leskošek:

»1940. leta enkrat je bila v Tomačevem proslava moje 50-letnice, čeprav še nisem bil toliko star. To je bil pač izgovor in motiv, pod katerim je po-

tekal prvi sestanek z dr. Jožetom Rusom in Franjem Lubejem, ki sta bila predstavnika Sokolov, istočasno pa so prišli tudi predstavniki krščanskih socialistov. Takrat na noben način ni bilo mogoče pomiriti in spraviti ti dve struji, medtem ko so bili napram nam oboji zelo naklonjeni. Tako je bila vseskozi potem Partija nekakšna vez pri združevanju. Aleš Bebler je bil tedaj šele mesec dni v Sloveniji in ga osebno še nisem poznal. Ko smo imeli ta sestanek, sem ga vprašal, katero skupino predstavlja on. Temu so se vsi nasmejali, potem pa sem si bil kmalu na jasnem. S Sokoli smo imeli precej dobre kontakte v času, ko smo začeli izdajati Slovenskega poročevalca. Zelo močna narodno-obrambna linija je tlela na Štajerskem. V tej zvezi tudi potem brošura o Hitlerju.«

V letu, ko je prešel v ilegalo, se je Leskošek veliko zadrževal v Tacnu. Stanoval je pri Mihi Novaku pod Šmarno goro.

Leskoškova prisotnost je omogočila, da je bila v tem letu v Tacnu tudi državna partijska konferenca.

Leto 1941 je prineslo samo še večje preganjanje vsega naprednega, predvsem komunistov. In ko je bila objavljena mobilizacija, Leskoška in njegovih somišljenikov niso hoteli vpoklicati. O teh temnih dneh Leskošek pravi:

»Takrat je moja žena štirinajst dni hodila na vojaško poveljstvo prosit, da bi vpoklicali tudi mene. Pa me niso hoteli.

Vendar smo takrat v Ljubljani, to lahko rečem, napravili velike stvari. Tudi velik miting je bil prirejen, na katerem je govoril tudi Aleš Bebler. Seveda v smislu partijske linije. Ta govor je bil posebno od Primorcev dobro sprejet. Pozivov za vojsko pa nam, posebno vidnim komunistom, ni poslal nihče. Zato smo bili primorani, da smo sedli na kolesa in se odpeljali proti Novemu mestu. V Ljubljani so prevzele CK same ženske: Zdenka Kidričeva, Vida Tomšičeva, moja žena in druge. Tik preden so prišli Italijani, je prišel iz zapora Tone Tomšič in takrat je bilo sklenjeno, da bo on ostal v tem 'ženskem CK'. Preden smo odšli, pa sva se s Tomšičem odpravila še k državnemu tožilcu in ga pozvala, naj vse akte o komunistih sežge. Šla sva tudi na policijo, kjer sva zahtevala isto. Na obeh straneh so dokumente uničili. Na policiji sta to storila agenta Vrečar in Jeranče. Lahko bi jih Nemci ali Italijani prekopirali in tako imeli vse na spiskih za aretacije. Da so ti ljudje uničili akte o naših ljudeh, kaže, kako velik ugled je imela Partija že tedaj. Kasneje je Hacin posredoval podatke o komunistih iz svoje kartoteke in nam delal preglavice.

Tako smo kot prostovoljci hoteli reševati še kar bi se rešiti dalo, a se ni dalo nič storiti. Stara Jugoslavija je z vojsko vred propadla.«

»Po aprilski ustanovitvi Osvobodilne fronte,« pripoveduje Leskošek, »so me maja meseca zadolžili za Vojni komite, v katerem so bili še Stane Žagar, Aleš Bebler, Tratnik, Oskar Kovačič in Tone Dolinšek.

Kmalu nato je bila — v juniju — partijska konferenca pri Ivančiču v Mencingerjevi ulici. Bilo nas je okoli 35 do 40. Govorila sta Marinko in Kardelj, jaz pa sem poročal o Vojnem komiteju in njegovem delu. To je bilo tedaj poglavitno. Ustanovili smo podobne komiteje tudi v nižjih organizacijah, imenovali pa smo jih že 'Vojno-revolucionarni komiteji'. V vsakem takem komiteju je bilo poleg vodilnega tovariša zadolženih za vojaško delo še nekaj članov. Običajno dva do trije.

Natanko 22. junija smo hoteli s kolesi že zjutraj odriniti na izlet, kar je bil dejansko le način dogovarjanja. Ko pa smo zvedeli, da je Nemčija napadla

Sovjetsko zvezo, smo vsi ostali v Ljubljani. Ob dveh popoldne je CK že imel sejo v Šiški pri Bernardu. Tedaj je bilo ustanovljeno Glavno poveljstvo slovenskih partizanov in sklenjeno je bilo, da se vse priprave začno razvijati v vsej širini. Dotlej je bilo izdano navodilo, naj se komunisti drže v ilegali, posej pa naj bi se zaradi partizanskih čet trdneje organizirali in pričeli z akcijami. Sklenili smo tudi, da ne bi rekrutirali samo delavcev iz centrov, temveč tudi ljudi s podeželja.

Zdaj je bilo treba postaviti tudi poveljnika in komisarja ter zadolžiti vsakega posameznika. Najprej smo nameravali postaviti za komandanta Aleša Beblerja, potem pa je bilo rečeno, da bi bilo bolje, če bi bil na tem mestu delavec. Tako so imenovali mene. Na tem sestanku smo formirali le ožji štab, ki smo ga razširili malo kasneje. Šlo je za primer, če bi z zavezniki imeli težave glede neposrednih akcij. A je vse potekalo brez takih težav, nakar smo tudi njihove predstavnike pritegnili v štab. Posamezni člani so odšli v razne pokrajine.«

V funkciji komandanta partizanske vojske je — v septembru 1941 — z Mihom Marinkom, ki je bil komisar te vojske, odšel na vojaško posvetovanje v Stolice v Srbiji. Takole pravi o tem med drugim:

»Z Marinkom sva potovala skupaj. Šla sva skozi Metliko, pred Zagrebom pa so nama ustaši odvzeli dokumente ter rekli, da jih bova dobila nazaj na zagrebškem kolodvoru... Če se tam ne bi razjezil — hoteli so vizo od hrvaškega konzulata v Ljubljani — ki pa je seveda nisem imel — mi ne bi vrnila papirjev.

Medtem je Marinko zginil prek tirov. S Kardeljem smo se dobili v mestu. Tam sva se nekaj časa zadržala nato pa krenila naprej proti Sarajevu.

Na posvetovanju so nas kritizirali, da smo premalo storili, vendar je bila slabost naše delegacije v tem, ker nismo znali zadosti opisati in popularizirati tega, kar smo že napravili. Sicer smo govorili o široki mreži Narodne zaščite, o frontnih odborih itd., vendar vse premalo.

Med vračanjem sem v Sarajevu dobil potrdilo, da sem bil pri svojih sodrobnikih. Legitimaciji sta se glasili tako, da sem bil jaz »magistratni inženir«, Marinko pa delavec. V Karlovcu so naju pregledali. Agent naju je spraševal, zakaj nimava tudi viz, pa sem mu rekel, da ne potujeva skupaj in da me Marinko »nič ne briga«. Marinka so zadržali v Karlovcu in potem je imel še preglavice. Po tem posvetovanju smo zasnovali širši načrt za širjenje oboroženega boja...«

V prvih mesecih vstaje je Leskošek doživel znova aretacijo. Takole pravi o tem:

»Zgrabili so me med prvimi racijami v Šiški, ko sem bil pri Bernardovih. Zvečer sem prišel precej pozno in takoj legel spat. Takrat je moral biti vsak zapisan na seznamu hišnih stanovalcev. Mojega imena pa ni bilo in to je bilo nerodno. Ko sem se proti jutru zbudil, so pod oknom govorili Italijani. Računal sem, da imajo kak maneuver — bil je še začetek — pa sem pogledal skozi okno. Italijani so res začeli riniti v hrib, zato sem se hitro oblekel in mislil pobegniti. Vtem so bili Italijani že v hiši. Ko so me vprašali, kaj delam tam, sem se zlagal, da sem prejšnji večer prišel na obisk, da pa sem se zakasnil in zaradi policijske ure nisem upal več iz hiše. Aretirali so me in odpeljali v staro cerkev v Šiški. Tam je bil že Milan Majcen in njegov mlajši brat ter kuharica. Posebno močno se mi je vtisnilo v spomin, da so imeli tudi radijski sprejemnik, ki je bil naravnán na Moskvo. Tam so me znova zaslišali



Franc Leskošek-Luka

in mislil sem že, da me bodo potem izpustili. Namesto tega pa so me odpeljali v šentpetrsko vojašnico, v zapore. Vrata nam je odprl star, brkat policaj Miha. Poznal me je že in me hitro vprašal, kako so me dobili. Tedaj sem mu zabičal:

„Vsem policajem povej, da se zdaj pišem tako in tako in da me nihče ne sme klicati s pravim imenom.“

S seboj sem imel okoli 37.000 lir, ki sem jih v celici hitro skril. Pri zaslišanju se mi je zgodilo, da sem pozabil, kako se „pišem“. Zato sem jim enostavno pomolil dokumente, počakal, da so iz njih prepisali ime in tako videl, kako se „pišem“. Ko so me znova vprašali, sem lahko odgovoril...

V moji celici so bili še Zalar, Majcen, Pokovec, Mazovec in Smrekar. Začel sem pripravljati beg. Največ mi je pomagal Zalar... To je končno uspelo, a ko sem se vrnil, so me na seji CK močno obdelali, ker sem neprevidno omogočil Italijanom, da so me aretirali.«

V prvem letu boja pa Leskošek še ni Luka, niti tisti skrivnostni Peter Strugar, ki je bil z Jernejem Posavcem podpisan na tolikih partizanskih dopisih. To in pa njegov jedrnat jezik o začetnih težavah je razbrati tudi iz enega poročil Centralnemu komiteju KPJ. V njem med drugim piše:

»V Celju je bila te dni velika provala. Padle so vse javke. Ustreljen je bil kurir (Ivo Polančič-Ubo). Strel je bil namenjen Milošu (Zidanšek), ki pa se je spretno rešil. Leo (Novak) je ustreljen... Slavko (Šlander) je padel radi nekonspiracije... Potem Biba (Blaž Röck). Gestapovec Miloša ni poznal. Mislil je, da je kurir pač Miloš ter ga pozval: „Hände hoch! Ste vi Miloš?“ ter ga poklical ven. Ko je to rekel, je gestapovec že streljal. Miloš in Martin sta se izmotala... Aretacije pa so šle naprej, aretirali so vse zavedne Slovence — 400 do 500.

V Ljubljani organizacija dobro napreduje. Na Notranjskem nam je uspelo dvigniti članstvo na 90. Johan in Popit sta dobro delala. Bila sta aretirana, pa smo ju rešili...

Preseljevanje je prekinjeno. Čuje se, da bodo Nemci vršili med Slovenci mobilizacijo za rusko fronto.«

Podpis: Lojze

Ali pa odlomek iz poročila konec novembra 1941, ko piše CK KPJ in Vrhovnemu poveljstvu partizanskih odredov Jugoslavije. O nekaterih pojavih tega časa pravi:

»... Navodila in pismo od Starega (Tito), o katerem sporočate, nismo prejeli. Sprejeto pismo od sodruga B. (Bevc-Kardelj) in navodila od Starega so za nas zelo dragocena in bi želeli, da bi bil kontakt... dovolj reden in zanesljiv. P. (Miha Marinko) se je srečno vrnil. Sedaj dela s polno paro. Glede Vazduha (mišljena je radijska postaja v Zagrebu) nič... V Ljubljani Partija dobro napreduje: članov je okoli 350, ki so povečini aktivni v OF. Ta je Ljubljano popolnoma prepredla z odbori, ki jih je 360... Mi smo likvidirali L. P. (Ljudsko pomoč) in prostovoljne prispevke... pobiramo samo davek za OF, ki se dobro organizira. Ta mesec smo dobili 250.000 lir davka. Nabere se tudi mnogo hrane in drugega materiala za partizane... v Ljubljani in povsod organiziramo Narodno zaščito.

...Kolikor bolj se širi in utrjuje OF, toliko bolj so besni naši sovražniki. Skušajo ustvarjati kontraorganizacijo — belo gardo — in hočejo razplamteti razredni boj, razcepiti slovensko ljudstvo na London in Moskvo...

Stari zavezniki so dobro. OF je nemogoče razbiti, ker ima že toliko korenin v ljudstvu, pač pa je treba več akcij...

...Sneg, ki je padel in na katerega nismo bili pripravljeni, nam je napravil ogromno škode in preprečil račune.

Dobili smo sporočilo, da so partizani napredovali...

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Lojze«

Tokrat tudi prvič zasledimo ta, pozneje tako razširjeni pozdrav.

Minila je jesen in potem še zima. Pomlad je bila nadvse težko pričakovana. Partizanstvo se je začelo razraščati: tu bolj in prej, tam pozneje in z večjimi žrtvami.

Na Kočevskem Rogu je bilo partijsko posvetovanje, ki je trajalo od 5. do 8. julija 1942. Glavna govornika sta bila Boris Kidrič-Peter Kalan in komandant Franc Leskošek, tedaj že Peter Strugar. V obsežnem poročilu je med drugim — v dneh najhujše preizkušnje — kritično govoril:

»...Treba je bilo dolgotrajnega prepričevanja, da je napadanje bistvo partizanskega vojskovanja, da so partizani, ki ne napadajo, ne le nekoristni za rešitev ljudstva, temveč da so taki partizani sami zapisani smrti. Naša letošnja pomladanska ofenziva, ki ni bila nič drugega kot splošna stalna napadalnost vseh partizanskih čet, je menda dovolj jasno pokazala, da je edina pot k uspehu pot napadov in ne pot obrambe.

Eno leto narodnega boja je protinarodno teorijo — samo o obrambi — temeljito postavilo na laž. Brž ko se je začela pomladanska partizanska ofenziva v Ljubljanski pokrajini, je prenehalo ropanje naših narodnih bogastev, naših gozdov, prenehale so kraje in ropanje italijanskega vojaštva po naših vaseh, medtem ko gre v tistih predelih, kjer je partizanstvo relativno slabo in relativno malo napadalno, okupatorjevo uničevanje našega življa tako daleč, da se je ta po odselitvi vsega slovenskega prebivalstva iz obsežnih predelov sedaj lotil splošne mobilizacije slovenskih mož in fantov za svojo imperialistično armado...

Naši prvi partizani so bili do okupatorja pretirano mehkosrčni. Zlasti na ozemlju, ki so ga bili zasedli Italijani, jih je bilo težko pripraviti do tega, da bi pobijali italijanske vojake, češ — italijanski vojak je sam proti vojni in proti fašizmu. Naj je bila ta predpostavka pravilna ali ne, vendar je sčasoma slehernemu partizanu postalo jasno, da se proti vojski da boriti le po vojaško... Prenehali so nas zalezovati po gozdovih in nemoteno razsajati po našem podeželju šele tedaj, ko so jih na vsakem koraku sprejemale partizanske krogle...

Danes smo partizani na Slovenskem edina in vsesplošno priznana narodna vojska...

Okupatorji imajo nad nami velikansko premoč, tako glede števila vojaštva kakor glede oborožitve. Na razpolago imajo 100.000-glave rezerve moštva, artilerijo, tanke in aviacijo.

V čem je potem tajnost, da smo šploh mogli in da se moremo kosati z njimi? Sredstvo, ki izenačuje naše sile, sredstvo, ki nam dovoljuje, da se merimo z njimi, je naša partizanska taktika. Bistvo partizanske taktike pa je — nepričakovan napad...«

Če bi nas spet kdaj doletelo kaj podobnega kot v letih 1941—1945, bodo te trditve veljale spet tako, kot pred 25 leti.

Ko so bile brazde nastajajoče partizanske vojske zadosti globoke, je bil komandant Peter Strugar spet prestavljen na politično delo. Izvršni odbor Osvobodilne fronte se 1. oktobra 1942, ob reorganizaciji Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet takole zahvaljuje Leskošku in Beblerju:

»Tovarišema Petru Strugarju in Primožu Tratniku, ki prevzameta nove naloge..., izreka Izvršni odbor Osvobodilne fronte priznanje za njuno požrtvovalno delo, ki sta ga doslej vršila pri Glavnem poveljstvu ter ugotavlja, da je prvo obdobje rasti in razvoja slovenskega partizanstva bistveno povezano z njunima imenoma...«

Zdaj Leskoška spet zasledimo na dolžnosti slovenskega partijskega sekretarja. Tako 26. oktobra 1942 zasledimo poročilo, ki ga je iz Dolomitov pisal v Ljubljano Edvardu Kardelju.

»Dragi Krištof! Sporočam Ti, da sem s svojo karavano 24. oktobra prišel na določen kraj in brez vsakega incidenta... Pot je bila zelo naporna, strmine kot po strehi. Dobro si ukrenil, ko nisi šel z nami... Tu bo težko delati in tudi za zveze bo težko, zato misliiva z Matijo, da bi na staro mesto poslal patruljo, da poizve, kako je tam. Ko se ta vrne, grem jaz na staro mesto in z vso energijo pritiskam, da tam uredimo stanovanje (mišljen je Kočevski Rog)... Glede naše vojske in čet, skozi katere sem šel, pa moram poudariti tole. Brigada Ljube Šercerja je zelo dobra... Borbena, disciplinirana, dobra morala, komandni kader dober, dobro so oboroženi z lahкими in težkimi mitraljezi. Obutev precej dobra, obleka bolj slaba, brez zimskih suknjičev... Govoril sem z Gregorjem, komandantom odreda in z drugimi komandirji. Izražajo bojazen glede obleke, obutve in prehrane pozimi... Tukaj bo treba vsekakor energičnih ukrepov glede nabave čevljev, zimске obleke in prehrane... Treba bo razmisliti, kako bi se to dobilo na Dolenjskem, zato bo treba takoj stopiti v stik z našimi okrožnimi odbori. Pišem jim že jutri. V Ljubljani bo pa treba napeti vse sile za nabiranje...«

Z Gorenjsko imamo zveze... Danes je bilo tu precej ropotanja. En bataljon Dolomitcev in Italijani so se dobro spoprijeli... vse kaže, da bo v kratkem hajka.

Prijatelji zelo sprašujejo po Tebi in Petru... piši nam kaj o situaciji, o beli gardi in svetovnih razmerah. Silno bi potrebovali radijski aparat. Sicer dobivamo vesti od odreda, vendar ni isto, kakor če poslušas sam...«

Luka«

Zanimivo je tudi poročilo z dne 7. novembra 1942, ki ga je pisal tovarišu Kardelju. V njem med drugim tudi sporoča:

»Javili so se nam naši prijatelji, ki so pobegnili iz Gonarsa. Pobegnili so: Janez (Boris Kraigher), Vitez (Franc Ravbar), Bratko (Ivan Bratko), Majerjev šofer (Ludvik Pangerc), Mirko Perc, Viktor Ilovár, grafik iz Ljubljane, Janez Učakar in Bojan Štih, dijak. Janez pošilja tudi obširno pismo o delovanju partizanov, Partije in OF... Danes pošilja Matija Petru (Ivan Maček Borisu Kidriču) Bračičevo vojaško poročilo in prepis dopisa z Gorenjske... Janez piše, da ljudstvo z velikim veseljem zbira hrano za partizane, da je nacionalna zavest ljudstva (mišljena je Primorska) razmeroma visoka, borbena pripravljenost pa ne dosega prve... Pravi, da se bo stanje tam hitro popravilo, ker je Bračič že prišel tja... Moj predlog je, naj bi ti kadri ostali tam, ker so nujno potrebni. Tudi Janez, kolikor ga pač ne bi rabili v Ljubljani, naj

bi ostal tam kot predstavnik CK... Janez bi bil kos tej nalogi. On piše, da z Vitezom pride sem, če do konca meseca ne dobi obvestila. Viteza pa bi poslali na Gorenjsko... Miha iz vazduha je prišel sem (mišljen je Miloš Breljih). Tu imamo dva vazduha (radiooddajni postaji), ki ju bo pregledal. Trudim se, da dobim prostor za delavnico in za tipkanje...

S terena na Dolenjskem nam neki Borut javlja, da se je za delo javil neki duhovnik dr. Mikuž... Poprej je bil knjižničar pri škofu in je bil naš. Če ga poznaš, nam sporoči...

Iz Jožice (baza v Podlipoglavu) sem dobil sporočilo... da so beli našli Rijo in Alenko (Leskoškovo ženo in hčerko). Sporoči, če je res in če jima je mogoče kaj pomagati. Če sta res padli, je bilo to brez potrebe, ker bi mogli pravočasno napraviti dokumente...

Naš tehnik zelo boluje za išiasom in revmo. Glej, če moreš kje dobiti mlečne injekcije... Mene tudi počasi prijema revma. Če se dobi, naj mi pošljejo Interfan mast. Ta mi pomaga. Kaj je, da toliko časa nič ne odgovarjata? Kaj je z našimi dokumenti in z obleko...

Luka«

V pismu, datiranjem z 18. XI. 1942, pa Kardelju sporoča:

»...bil sem zelo bolan. 10 dni. Šele danes sem čisto vstal. Imel sem močno gripo... združeno z revmatizmom. Vročine sem imel do 39,8. Prebolel sem jo brez vsake zdravniške pomoči... samo malo kinina sem imel...

O situaciji ti je pisal Peter (Kidrič), pri zaveznikih pa v tem času nisem bil... Denar — 100.000 — smo prejeli od Gregorja (Janek Šubic) in toliko tudi po pošti. Pošiljke od Julija (Milan Škerlavaj) pa še ni... Meni se zdi, da je (vojska) kljub dobri formi in organizaciji v neki stagnaciji, v nekem zastoju, v utrujenosti in jo bo treba z dobrimi akcijami oživeti. To pa bomo mogli le s pogostim obiskovanjem in kratkim bivanjem med njimi, danes tu, jutri tam...

Luka

P. S. Včeraj ponoči so Dolomitci pobili 15 belogardistov in zaplenili več živine. To se je zgodilo v Logu. Danes so bili naši tam v zasedi in čakali Italijane in bega. Nalašč so napravili z živino veliko sled in jih potem tolkli.

Albin (Grajzer) je tudi včeraj zvečer prišel nad Ljubljano in pri mitnici blizu Podutika pognal v beg belogardiste.«

Vseskozi je v njegovem delu čutiti tudi skrb za tisk. To kaže tudi pismo z 20. novembra 1942, poslano Kardelju. Piše:

»...Strinjamo se z listom 'Delavska enotnost' (v preteklem mesecu so slavili 25-letnico izhajanja) kakor tudi z materialom... Ker nam primanjkuje ciklostilnega papirja, smo primorani več delati v tiskarni, ki je sedaj natrpana... 'Delavsko enotnost' bomo tiskali na lepem formatu in lepo. Mnenja sem, da bi ga izdajali periodično kot 14-dnevnik ali na 3 tedne, dopisovali pa naj bi delavci iz vseh krajev in pod raznimi okupacijami, in delavci iz vojske. To bi moral biti pester list. Sklenili smo tudi... da v najkrajšem času skličemo tudi kmečko konferenco... Govorili smo tudi, da skličemo tudi partijsko posvetovanje za vso Slovenijo, tudi iz Gorenjske, Primorske in štajerske. Sporoči nam svoje mnenje... Sploh pa bi bilo dobro, če bi bil do takrat med nami...

Luka«

In iz pisma Kardelju z 29. XI. 1942:

»Tvojo pošto od 27. t. m. in 50.000 lir sem sprejel danes zvečer. Angelo (Ivan Maček) je šel 25. na Krim in Dolenjsko. Janez (B. Kraigher) je šel včeraj urejevati zveze na Krim... ker zveze slabo delujejo. Šele danes sem dobil pošto iz vse pokrajine in to za cel kovček. Peter (Boris Kidrič) je šel danes na Gorenjsko, od mene pa je šel že včeraj. Tako sem zdaj sam in imam ogromno dela. Zato Te prosim, da prideš kmalu. Danes sem zvedel... da je Peter padel na ledenici in si izpahnil roko. Zdravnik celo pravi, da si je nalomil kost, vendar je kljub temu šel naprej. Jaz ga nisem mogel zadržati... Tukaj mislimo na Ljubljano in smo ukrenili, da bo dobila 1000 bomb. Jutri... že gre prva pošiljka... Ljubljana bo sedaj postala najvažnejši sektor boja.

Delam vso noč, da bom pregledal to ogromno pošto.

Imel bi še mnogo pisati, pa ne vidim več... Ura je 5 zjutraj. Jutri dobiš več...

Sprejmi tovariške pozdrave

Lojze«

Kot vidimo, je zdaj spet uporabil staro ime.

Naj za konec navedemo še nekaj vrstic iz okrožnice Centralnega komiteja, napisane 19. septembra 1943, torej kmalu po kapitulaciji fašistične Italije:

»Z ozirom na veliko mobilizacijo in ogromen priliv novincev v narodno-osvobodilno vojsko nastaja za Komunistično partijo nov problem.

Prišlo je mnogo ljudi, ki so živeli na takem terenu, ki niso bili zajeti v politično gibanje OF in je mnogo pristašev bega. Na drugi strani je prišlo v vojsko tudi mnogo dobrih političnih kadrov...

...te ogromne naloge bo mogoče premostiti le z intenzivnim delom in pravo komunistično vztrajnostjo in delavnostjo.«

Potem sledi vrsta jasnih in kratkih navodil, nanizanih v 10 točk.

Veliko bi še lahko in morali napisati. Toda — naj končamo z njegovimi besedami, ki jih je izrekel letos ob 25-letnici slovenskih brigad in ob podeletvi nagrad vstaje:

»Razvijanje revolucionarnih tradicij pomeni nadaljevati revolucijo, pomeni širiti krog revolucionarjev in zavestnih nadaljevalcev dela in boja za razvijanje in utrjevanje pridobitev ljudske revolucije.«

Mi pa mu ob tej priložnosti želimo še plodnega dela in zadovoljstva v življenju.

I. J.



Đorđe Andrejević-Kun: Iz cikla Krvavo zlato, 1937, lesorez

Vaška obveščevalka

MATEVŽ HACE

Tistega deževnega aprilskega dne se je Zalaznikova Ančka odločila, da bo odšla v gore. Stala je ob kuhinjskem oknu in gledala na vrt, kjer je bilo češnjevo popje napeto od dežja ter čakalo toplega sončka, da se razcvete. Oko ji je drselo od češnje na hruško in dalje do širokih moštnic in starih tepk, ki so rasle na koncu vrta. »Še malo,« je pomislila Ančka, »in ves vrt bo v cvetju in zelenju.« Vso zimo je premišljevala, ali bi se odločila in odšla v gore, kjer so njene prijateljice Tinka, Cvetka in Milica pa znanci Jože, France in Mirko. Vsi mladi, polni domoljubja in življenja za domovino. Njej, Ančki, je pa rekel rajonski: »Ti ne boš šla. Več bomo imeli od tebe, če ostaneš v vasi. Vsak dan boš šla na trg. Tam ima tvoj oče znanstva z raznimi veljaki. Vrata so vaši hiši odprta tudi tam, kjer naša organizacija ne more. Prinašala boš novice o italijanski vojski, kam nameravajo in drugo. Rečem ti, Ančka, da dobra, pametna in bistra obveščevalka na terenu več velja kakor včasih deset partizanov.« Pogledal jo je s svojimi modrimi očmi, zavzdihnil in se zasmejal: »Ti, ti Ančka, vem, kaj si misliš. Kaj bo to moje delo — grem v trg, klepetam, oddam nekaj letakov, poročevalcev in druge revije. Vsak italijanski oficir me ustavlja, klepeče in maha z rokami. Vsak mi reče: la bella Ani. Ljudje ne vedo, da sem obveščevalka. Če bi bila v četi, bi bilo vse drugače. Ljudje bi vedeli, kje sem, in meni bi bilo lažje. No, Ančka, ali ni tako. Sem uganil ali ne,« jo je vprašal sekretar rajona Jože.

»Da, uganil si,« mu je zasopla odvrnila in ga pogledala v njegov rjavi, posmehljivi obraz. Nato mu je pojasnila:

»Jože, če bi bil ti ženska, bi bil ravno tak. Oni dan sem v trgu slišala, da me bodo nekoč gozdni ostrigili, ker se pogovarjam z oficirji in tistimi gospodi. Delam za organizacijo. Nazadnje pa take slišim. Za lahko me imajo. Zato sem se odločila, da grem in nihče me ne bo ustavljal. Materi povem, očetu ne bom, ker vem, da bi kričal in mi grozil. Moj oče sploh ne verjame, da so ženske še za kakšno drugo delo kakor za grablje, molžo in za njive.«

Jože ji je na vso moč prigovarjal, naj ostane doma in opravlja obveščevalno. Toda Ančka je vztrajala pri svoji nameri, da gre v četo. Navsezadnje je rajonski sekretar popustil in ji zamoklo rekel: »Rečem ti, da se bo poznalo, ko te ne bo. Toda odločila si se. Želim ti vso srečo. Samo eno prošnjo imam do tebe,« ji je rekel pred odhodom, »glej, Ančka, lepa si in v gorah so tudi postavni fantje. Glej, da se ne zagledaš in da ne bi potem mene klela, zakaj te nisem obdržal na terenu.« Pogledal jo je, se nasmejal in jo stisnil za roko. »Odpusti mi, da sem ti to povedal. Veš, da je meni precej do tega, da se vrneš taka, kakor si. In starše imaš. Rad bi dočakal, da bi bili tudi po vojni taki tovariši, kakor smo sedaj.« Pomolčal je in jo samo pogledal.

Stisnila sta si roke in odšla vsaksebi. Rajonski Jože se je še oziral za njo in ji za vasjo mahal s klobukom. Ančki so se pa podile po glavi razne misli. Premišljevala je, kako dober ji je bil sekretar Jože, kako jo je poučeval, dajal naloge in kako se je spletlo med njima več kakor navadno revolucionarno poznanstvo. Kako je skrbel zanjo, jo uvažal z literaturo v hiše, kjer on ni imel dostopa.

Zvečerilo se je. Dež je še vedno padal in udarjal na kuhinjsko okno. V kuhinjo je stopila Ančkina mati in ji položila roko na ramo. Obrnila jo je k sebi in ji pogledala v oči.

»Kaj ti je te dni, da si tako tiha? Povej! Kaj se kar naprej oziraš skozi kuhinjsko okno v gozd?« Ančka se je stresla in ji jecljivo odgovorila: »Mama, mama. V gore bom šla, kjer so tudi drugi vaščani.«

Mati je razprostrla roke in ostrmela: »Kaj, ti v gozd? Kaj misliš? Saj se tako bojim zate. Oče je odšel k sosedu, mi lahko vse poveš,« je mirneje rekla mati.

Ančka ji je vse povedala: od kdaj je obveščevalka in da se je odločila za gozd, in da naj mama prevzame obveščevalne stvari. »Vas ne bodo ustavljali italijanski oficirji-gizdalini in motovili okrog vas z belimi rokami.«

Mati je poslušala, kimala, odkimavala, sklenila roke na prsih in tiho zavzdihnila: »Razumem te, Ančka, da je naša domovina samo ena in da je treba delati zanjo.« Čez čas ji je pojasnila: »Veš, gozdovi so za moške, ne pa za ženske, da veš, tako je...«

Tako sta tisti večer obsedeli Ančka in mama pri štedilniku. Mama je Ančko razumela. Zakrila je obraz z rokami in zaprosila: »Ančka, odločila si se, da greš v gore. Misli na starše in dom. Bodi poštena. Vrni se tako dobra, kakor si bila dosedaj. Oh, ljubi Bog, da smo morali dočakatj to vojno in te hude čase.«

Po polnoči je z nahrbtnikom, v katerem so bile najpotrebnejše stvari, odšla. Še vedno je padal dež med šumečim vetrom. Onkraj vaškega mostu pri stari vrbi jo je čakal rajonski sekretar Jože in jo pospremil do kurirske karavle, ki je bila v skritem žlebu. Spotoma je bil Jože zelo redkobeseden. Komaj, da ji je odgovarjal na vprašanja. Tudi Ančka je umolknila. Tako sta obadva molčala do kurirske postaje. V karavli so trije kurirji kvartali pri ognju, drugi so spali in smrčali. Starejši kurir je poskočil in vzkliknil: »Strela jasna, koga vidim, Ančka, ti greš k nam? Svet se bo obrnil, da je Zalaznikova Ančka naša.« Ponudil ji je sedež. Izbezal je iz žerjavice pečen krompir in ji ga ponudil. Nato se je zasmejal in potresel Jožeta za rame: »Ha, ha, tebi ni nekaj prav, ker boš izgubil obveščevalko, ha, ha! Na terenu rastejo ljudje, boš že še dobil druge. Ti pa boš gotovo bolničarka v četi. Poglej, in dobre čevlje imaš. Tudi to je dobro. Zjutraj bo prišel komandir čete Koritnik in te bo vzel s seboj.« Zbudili so se kurirji in prihajali k ognju ter stiskali roke Ančki in Jožetu. Nato so se prijeli za ramena in zapeli: »Sredi pušk in bajonetov...« Ančka je molčala, poslušala in gledala. Jože je pa kmalu odšel v dolino. Tisto jutro mu ni bilo mar čudovito lepe narave.

Proti jutru je prišel komandir čete, visok, mlad človek, pokrit z zeleno triglavko. Oblečen je bil v zeleno lovsko obleko. Za pasom mu je visela težka pištola in tri bombe. Ogledal si jo je in vzkliknil: »Dekle, zdravo si videti. Rečem pa ti, če te noge večkrat bole, nikar v mojo četo. Mi dosti hodimo in pešачimo. Včasih tudi po trideset, štirideset kilometrov dnevno.«

Ančka se je stresla, pogledala komandirja in vprašala: »Kaj pa one, Tinca, Milica. So že opešale?«

Komandir je malo pomolčal, nato pa odvrnil: »Ne, niso še do zdaj. Pridne so. da je kaj. Pa utrdile so se.«

S komandirjem je šla po gozdnih stezah in poteh, navkreber pa zopet navzdol. Oba sta bila mokra, ko sta prišla v četo. Spotoma jo je zgovorni komandir spraševal, kako so se imeli doma, kaj bo rekel oče in kaj mati, katere v trgu bi bilo treba ostriči, ker se vlačijo z Italijani. »Tako bi jih ostrigel, da bi bile kakor oskubljeni jančki. Eh, na čast pa nekatere Slovenke ne dajo dosti. Ni slajšega kot ostriči tako domišljavo dekle, ki se je spozabila. V naši četi je disciplina, ti rečem.« Smejal se je kot človek, ki da nekaj nase.

Prišla sta v četo. Okrog velikega tabornega ognja so bili zbrani borci. Sušili so se in se tiho pomenkovali. K Ančki sta skočili prijateljici Tinca in Milica. Toliko

so si imele povedati. Ančka je samo poslušala in gledala v izčrpane obraze deklet. »Kar naju se boš držala, da ti ne bo nerodno med moškimi,« sta ji povedali.

Tudi domači fantje so pozdravili Ančko. Kmalu bi ji bili iztrgali roke. Vse je pa razveselilo, ker je privlekla na dan škatlo cigaret in jih dala četnemu komisarju za kadilce. Tiste dni je Ančka doživela več kakor prej leto dni. Novi znanci, taboriščni red, besede intendant, vodnik, desetar, obveščevalec in komisar so ji bile nove. Več dni je molčala in poslušala. Če je četni komandir le mogel, se ji je približal. Govoril je z njo vsakdanje stvari. Naučil jo je ravnati s puško. Potem pa je govoril z njo vedno češče. Otresal je svojo lepo kodrasto glavo in ji govoril ljubavne besede. V nič je deval terence. Tudi Ančka se je pomenkovala počasi, oprezno. Ljuba ji je bila posebna pozornost, katero ji je izkazoval četni komandir Zvonko. Nenadoma je dobila pismo od rajonskega sekretarja Jožeta. Presenetilo jo je. Pisal ji je, da njena mati sedaj opravlja mesto nje obveščevalno. Vendar pa, da mu je silno dolgčas za njo, ker da mu je bila mnogo več kakor samo obveščevalka. »Iz obzirnosti do tebe, tvojih staršev in zaradi spoštovanja do našega gibanja se ti nisem upal razkriti, da ne bi mislila, da se ti vsiljujem kot tvoj starešina. Vedno mislim nate. Odpiši mi, če nisi morda dobila novih poznanstev. Tvoja mati je v skrbeh zate. Tolažim jo. Po malem je huda name, ker misli, da sem te jaz nagovoril, da si šla v gore.

Ančka, oglasi se kaj. Moja edina želja je, da bi se vrnila na rodni dom brez obvez do moškega in bi bila tudi takrat tako preprosta in domača, kakor si odšla. To je vse, draga Ančka. Prejmi domač in prisrčen pozdrav od Jožeta.«

Ančka je petkrat prebrala Jožetovo pismo. Razveselila se ga je. Primerjala je mirnega, razsodnega in delovnega Jožeta. Njegov rjavkasti obraz ji je bil prikupen, zanesljiv, odločen. Nikoli si ni mislila, da Jože goji do nje kakšno nagnjenje. On, komandir Zvonko pa je sila gostobeseden, vihrav, norčav človek, ki se je posmehoval vsem terencem in jih deval v nič. »Zvonko je lepši, toda manj moža je v njem,« si je mislila Ančka. Še bolj je bila redkobesedna s komandirjem. V njenem srcu je vstajala vroča želja, da bi bila Jožetovo dekle.

Cez pol leta se je tudi to zgodilo.

Črne nitke

CIRO ČULIČ

Posvečeno brezimni norici, ki je leta in leta zabavala vse mesto

Zadonel je vojaški čvelj, zabliskal bajonet, strahovito čist in negovan, na ulicah, na trgih, pa na sprehajališču, povsod so se pojavile čelade. Dolgočasje in prezir sta odsevala z nabrušenih bodežev osvajalcev. Njihova kolona se je takó dolgo vlekla po prostranem sprehajališču ob obali po spomladanskem soncu, da se je vsa ta množica nenadoma zagatila, lene veje palm so se zamajale in obrisi otokov so se nekam premaknili. Galebi so v zraku zasvedrali svoje norčije in strmoglavljali na naraščajočo morsko površino, da s čimerkoli natlačijo kljune. Osupli opazovalci kolone so kot otroci onemeli in mir jim je legel v oči, vmes pa so sem in tja nekaj zamrmrali proti svinčenemu gozdu uniform, v blesk ostrin.

Nič se še ni dalo razumeti, razbrali so le šklepet sestradanih galebov, ki ga je paralo cviljenje pločevine, žice in jekla. Dotlej je z razglednicami že začelo izginjati iz vseh trafik staro sončno mesto. Utrujeni trafikanti so zmedeno preštevali čudne nove kovance v jeziku, ki ga niso razumeli, si brisali znoj in lizali lepilo. V mesto so hitro prihrumeli tudi novi podjetni ljudje brez vojaškega nakita, v civilnih oblekah. Obračali so se venomer zdaj sem, zdaj tja, prihajali v zadrego in stalno krožili z očmi nekje po šumenju glasov. Zavijali so oči in ugotavljali: Tu ni čakanja, takoj je potrebno začeti...

In takoj ko se je kolona nekam premaknila, oddaljila, so se pojavili ukazi, opozorila, pozivi in grožnje, in to v dveh jezikih. Vojaški čevlji so kar najbolj previdno tipali po oglodanih pločnikih, napolnjenih z vonjem po žveplu in gnilih jajcih. Toda v to soparo in polmrak so siknili tudi mehki čevlji, kakršnih dotlej ni bilo v mestu. Pojavile so se svilene kravate, podobne cvetju umirajočega sijaja. V skupinah opazovalcev so se zasvetili tudi kot pero tanki brkci in radovedni pogledi ter nove vonjave so prekrili sivino uniform in dolgočasje bodežev.

Zvečer začne veljati zamračitev in prepoved gibanja... Straže bodo streljale na vsakega kršilca... In potem, in potem še vse drugo po vrsti in nepogrešljivih izkušnjah...

Prispela je tudi nova kolona, kakor se to vselej dogaja, daljša od prve. Ponovno je svet pritisnil na obalo mesta, ki je že odpotovalo na drugo stran morja. Zenice nadišavljenih tujcev brez vojaške obleke so zabliskale in spet ugasnile, pa izginile. Med kajenjem so šepetali. Lahko je bilo govoriti onim tam... Tako, tudi hrana je prišla. Mestu smo zagotovili mast, moko in drugo, vendar pazi, kako nas te živali gledajo izpod čela in nas ovohavajo. Pa bodo nehale. Vemo, kako se dela...

Bližala se je ura, ko je prepovedano gibanje, ura zamračitve. Pogledi meščanov so se upirali v trzajoča kazalca na veliki uri. Čas je postal nekaj novega, ozkega, pretesnega, pa ni moglo biti prave besede, jasnega govora. Zato je vsakdo začel v naglici nekaj čenčati po svoje, tako da niti jezik osvajalcev ni bil več videti toliko tuj in nerazumljiv. Nažrti galebi so utrtili dan, prikradla se je noč in z njo sem in tja kak pološčen čevelj.

Ničesar ni bilo več mogoče zaustaviti, niti dnevov niti noči niti ljudi in tudi dogodkov ne. Mesto se je naglo pisano nališpalo; pojavilo se je novo blago, novi napisi, novi oglasi, nove glave, nova imena ulic, katran, črnilo, znaki, popisani zidovi, velike črke. Hrano so ljubosumno delili, jo tehtali v majhnih količinah. Zato pa so peneča se vina, briljantino, kolonjsko vodo in svilen žensko perilo ponujali v neomejeni prodaji.

Spet so ti tukaj zabrundali na tiste, ki so jih poslali semkaj. Mislijo, da je vse v redu, če so nam poslali orožje, strelivo, moko, mast in tiste cenene ženske hlačke. Toda kje so zvočniki, prapori, zastave, pa tudi suho sadje za lahko prebavo, cement in železo za zavarovanje mesta. Poleg tega niso dovolj doumeli, kako pomembne so sodobne javne hiše, tako potrebne za zdravje in bojno pripravljenost vojakov.

Pa se je uredilo tudi to. V raznih kričelih barvah so zrasle javne hiše, od njih pa je vse mesto zadišalo po vojaškem seču. Ta kužni zadah je zlasti stiskal vrat pod tisto zeleno hišo na mogočnem stopnišču, ki vodi v čudovit mestni gozdiček na hribčku. Tu je nastalo pravo rumeno močvirje. Ko so se vojaki olajšani vračali iz zelene hiše, so z naslado zmagovalca in osvajalca mokrili po krasnih kamnitih stopnicah in topo buljili v svoje rumene mehurčaste slapove.

Malo za tem so se po mestu v valovih zavrtinčili sprevodi osvajačeve mladine in otročadi so se motovili po najbolj prometnih ulicah in trgih. Ob hrupnem vzklikanju so se z gozdom zastav in zastavic, praporov in praporčkov kot lavina zarili v množico meščanov in si utirali neoviran prehod. Vsakogar, ki jim je slučajno zastavil pot, ali tistega, ki jih kot gledalec ni pozdravil z dvigom desne roke, so izvedeno oklofutali in s klofutami odrinili vse do hišnih zidov. Bobni, trobente in piščalke so s svojim udarnim taktom samo še pri-ganjali korak mladeničev, ki so kot obsedeni zijali okoli sebe. Kolikor dlje so v teh obrednih obhodih tekali in klofutali, toliko bolj togotni in divji so postajali.

In ko so osvajalci vse predvideli in vse svoje dobre misli izpeljali do konca, se je krčma Novo življenje tam na koncu mesta nekega dne o mraku zavila v pesem in smeh. Kakor da je vse ostalo po starem, kakor da se ni prav nič zgodilo. Enolično se je zibala na plimi, ki jo je povzročilo valovanje čelad, zastav, vojaške glasbe, novih oglasov, navala na trgih, piskanja in kruljenja novih zvočnikov. Za točilno mizo je kot na poveljniškem mostu klepetal sladkobesedni gostilničar in se od časa do časa polaskal zariplim mladeničem. Hvaljenje krčme jih je vlekle v pesem in norčije in vedno pogostejše so obračali ramena gostilničarjevim brezokusnim odcedkom. Med pesmijo so kradoma preskočili v šepet, vrgli sumničav pogled okoli sebe, se zahihitali in spet pogreznili v star napev, poln strahu in bridkosti. Tedaj pa so zagledali, kako se maje v krčmo slaboumna mestna perica, ob tem pa drži levo roko v boku; pesem jim je na mah presedla in v trenutku izzvenela nekje v njih. Perica je imela glavo obrnjeno nazaj, ob tem pa stopala počasi in oprezno. V trenutku se je potem brez besede vkopala sredi praznega prostora in mežikala izpod rdeče rute, potegnjene čez čelo in trdno zavezane na tilniku. Rdeča barva te krogasto razpete krpe je napihnila gostilničarjev tolsti obraz in namrgodila sive oči. Zapihal je in siknil mastno psovko: »Dovolj so že noreli brez nje, a kako bodo šele zdaj, ko bodo potegnili v kolo tudi to prismuknjeno potepinko...«

Topli in koščeni prsti mladeničev so hitro začeli stikati po žepih, da bi nastrgali nekaj drobiža in z njim privabili perico k sebi. Perica sredi fantov zamiga z zadnjico kot ujeta riba. Po točilnici se utrga in zabobni smeh. Krčmar bi bil to drhal, ki vedno nekaj snuje in kuje, vsekakor v šali, najraje z brcami vrgel ven. Kajti če pride kateri od tistih, mu lahko ti spletkarji pokvariyo posel, in to prav zdaj, ko mu najbolj cvete. Ni pa si upal ničesar storiti. Obračal je jezo v šalo, da bi jih morda le pomiril. Perica je še naprej vriskala in se šopirila. Levo roko je oprla na stisnjeni pas, z desno pa krilila. To roko je imela vedno pripravljeno, kolikor bi fantje pretiravali, kajti najbolj jih je mučila skrivnost njene rute. Nihče od njih si ni bil nikoli na jasnem, kaj se skriva pod njo: lasje ali pleša. Zato je ona, brž ko ji je kdo od obešenjakov poskušal strgati z glave to skrivnostnost, kot žival že v približevanju nasprotnika zavohala, kaj ji pripravlja. Tako je pridobila časa za zanesljivo obrambo. Kakor hitro so jo opozorili napeti moški vratovi in fantovsko izmišljene laži, je takoj začela zibati boke in zadnjico, se lomila v ramenih, se zvijala z vsem telesom, toda vselej z glavo vrženo nazaj, da je lahko izpod roba rute spremljala svoj učinek na moške. To zvijanje si je navadno privoščila na najbolj prometnih mestih, vmes pa je nedolžne mimoidoče ženske pohujševala z najbolj sramotilnimi izzivanji.



Krsto Hegedušić: Justitia, 1929, olje

V krčmi se je tolikanj razšopirila, da ji je desna roka sama od sebe poletela proti enemu od fantov. Ker pa ga je nameravala s polno roko zagrabit pod pasom, je odskočil in skoraj podrł tiste, ki so se gnetli za njim. Cviljenje, vpitje in krohot so tako napolnili krčmo, da so fantje komaj dihal. Gostilničar je vzkipel in kar pomodrel. Že prve dni, ko je opazoval tisto čudo vojske na obali, občudoval moč bajonetov in milino čelad, mu je šinilo v glavo, da bo brez odlašanja začel resno in pametno, zlasti ker je ves svet v tem mestu nor in sumljiv kakor perica. Njegova želja je bila živeti v miru, sedaj pa, glej jo, pasjo hčer, kako se samo spakuje in kaj vse si zdaj tu izmišlja...

Pohitel je prižgat luč, kajti v krčmi se je začelo temniti. Morda jih bo luč malo zdramila (o luči je imel posebno mnenje).

In res jih je belina žarnice prekrizala in razrezala s svetlo temnimi progami in vsaj za trenutek zaustavila ogenj pokajočih domislic in zviti medklicev. Toda to nepričakovano spremembo je spretno speljal v pravo izzivanje prav tisti mladenič, ki ga je perica malo prej napadla.

»Kaj pa si se tako razritila, ko pa vsi vemo, kako si z njimi...«

Gostilničar se v hipu, ves poten od presenečenja, vznemiri.

»Kaj pa ti veš, usranec?« ga nasršena preseka perica.

»Vem, lepotica, zdaj stikaš glave z njimi, prej, ko jih ni bilo, pa...«

Mladeniču ni uspelo končati izzivanja, že je ona v splošni zadregi in zabreknenem moškem dihanju usula napadalni strup na vse osvajalce in prišleke v mestu.

»Ven, ven, prismoda. In z njo vsi skupaj. Vsi ste spletkarji in prekletniki...« zasika gostilničar, da mu je debeli podbradek kar drhtel.

Tedaj pa se je pojavil na vratih tujec. Privabila sta ga smeh in prepir. Zamahnil je z desno roko, kakor da jih blagoslavlja, se začel nasmihati in obzirno primikati. Hlinil je radost, obraz pa je odseval mržnjo in dolgočasje. Zazdelo se jim je, da je v to soparno in kašasto luknjo kot z neba padel črnooki gizdalin in jih prosil, naj tudi njega sprejmejo v privlačno igro in šalo. Toda vsi so mu s slonovsko okornostjo obrnili hrbet, prejšnji smeh pa se je v hipu zataknil in norenje prav na višku pretrgalo.

Sladkobni gostilničar je hitro odvrnil oči od njih, jih usmeril na tujca ter se mu začel sladko in ponižno sliniti. Ostali so se zazibali proti izhodu, da na svežem zraku čimprej izpljunejo oblake dima, prezira in molka. Perica je med zadnjimi mežikaje premerila tujca tja do njegovih črnih pološčenih čevljev, ki so se ji neslišno začeli približevati. Nenadoma se je znašla pri vratih. Črno usnje tujčevih čevljev in njihovo gomazenje po umazanih tleh sta jo razjezila. Zakričala je kakor pred kositrnim bleskom noža, iz nje je planila odvratna psovka naravnost na tujca, čeprav ni hotela tako. Vsa razgreta in zmedena je potem planila na ulico in se pognala v prazno. Šele tedaj je pospešila korak in začela teči. Došlek se je, enakomerno premikaje sijoče konice čevljev, dokopal do vrat in od tam z očmi, ne da bi bil trenil, spremljal perico. K njemu se je stisnil še gostilničar. Njegova iztegnjena glava je malce zanihala, potem pa v vratu odrevenela in ostala tako obrnjena proti tujcu.

Perica je v teku nepogrešljivo zavohala, da jo od vrat opazujejo. To jo je raztogotilo bolj kakor tisti čevlji. Nenadoma se je ustavila, jim obrnila zadnjico, se udarila po njej in nato nadaljevala pot z vsakdanjim korakom...

»Ne zamerite, vaša visokost.« Vsakemu tujcu je rekel »vaša visokost«. Nato pa je začelbljal: »Ona je nora, prav nora. Ne ve, kaj dela. Vsi v mestu se ji smejejo. Tudi oni drugi, razumete, vaša visokost...«

Tujec se je kislo nasmehnil, gostilničar pa umolknil. Ko jima je perica izginila izpred oči, sta se pogreznila v morečo in votlo samoto.

»Praviš, zvitež — nora?«

»Tako je, vaša visokost. Vsakdo vam bo to potrdil...«

»Zakaj pa nosi tisto rdečo cunjo?«

»A, rdečo cunjo. Ne, ne zaradi tistega... Odkar jo poznam, si z njo pokriva glavo.«

»Jaz pa ti bom povedal, kaj je ona: nora in pametna. In taki ste vsi, dokler vam kdo neumnosti ne zbije iz glave.«

Gostilničar je bil ves moker od potu, kakor da bi se bil potapljal na plitvini.

Z mize, polite z vinom, je tujec z dvema prstoma dvignil umazano krpo in mu jo z zgražanjem pomolil:

»Na, na, obriši si ta znoj, tako strašno se mi gnusiš.«

Gostilničar se je zmedeno nasmehnil in si znoj samo še bolj razmazal. Tista dva tujčeva prsta pa, kakor da sta se mu pri tem vkopala v oči. Ni se ju več mogel znebiti. Zazdela sta se mu kot kljun ptice, ki jo od nekod pozna, čeprav je ni še nikoli videl.

Začela se je zatemnitev in na ulici je vse, kar je živega, izginilo in utihnilo. Za zaprtimi vrati, v pošastni tišini, sta nadaljevala pogovor. Gostilničar je govoril zdaj mirno in zbrano ter mu zagotavljal, kako mu bo dokazal, da nima nobene zveze ne s to sodrgo ne s tisto norico. Govoril je gladko in tiho, samo tedaj se je zmedel, kadar je njegov pogled ujel tisto gladko, rožnato, blede vijoličasto barvo tujčevih nohtov, podobno kljunom ptic — ujed.

Medtem so v mestu škripale okenske navojnice, se spuščale kakor sen na nihajočih ladjah, rebra so se samo malce odpirala, nato pa se še hitreje zaprla. Vse mesto se je stisnilo v hiše, v sobe, za okna. Preprosto in hitro. V skrbno zaprtih sobah so se glave prislonile k privitim zvočnikom radijskih sprejemnikov. Noč se je šele začela.

Obhodnice zavojevalcev so enakomerno in samozavestno stopale po mraku in preganjale nelagodnost svoje naloge. Vojaki so zastajali, prižigali slabe cigarete, obračali puško proti vsaki svetlobi, proti vsakemu šumu. Z boljšečimi očmi so črkovali nova imena ulic, ponavljali pri sebi hišne številke, previdno stopali na dvorišča, hodili po gredah in preplašeno ovohavali kleti. In se smejali brez razloga, prisiljeno, nenaravno. Takoj ko so zaklenjeni meščani zaslišali pod svojimi okni ženket podkvic, pomešan s smehom, so bliskovito pospravili knjige, ugasnili sprejemnike in pristavili glave na spuščena rebra okenskih navojnic. Videli so jih v mraku in jih hoteli slišati. Čudili so se, da se ne morejo, kot nekoč, hitro pogrezniti v sen, nekaterim pa se je zdelo, da sanjajo, da slišijo oddaljeno pesem svojega kraja, samega sebe. Toda nihče ni pel. Vsakdo je šepetal. Vse je bilo pravočasno pojasnjeno v dveh jezikih.

Perica je že zdavnaj prišla do svoje vlažne kletne sobice. V glavi ji je šumelo in vrelo kakor v kotlu, pa se ni niti spomnila, da bi bila zapahnila vrata. Zdelala sta jo vino in tisto popoldansko norenje. Smrkala je in se davila. Godrnjaje je pljuskala in vmes pila hladno vodo. Ko se ji je grlo nazadnje le umirilo in ohladilo, jo je prevzel smeh, kajti pred očmi se ji je nenadoma pojavil prizor iz današnjih sprevodov.

Ko so se golobi, ki jih je preplašil naval popenjenih zelencev in pisanih praporov, zaprašili na najbližjo streho, se je skrita za hrbti skupine moških pritajila k zidu hiše. Skrčila se je in samo mežikala ter čakala, da bo ta

kratkotrajni vihar odgrmel naprej. Toda neki starejši debeluhar se je nenadoma ritensko opotekel in se naslonil nanjo. Udeleženci spreveda so ga s pestmi pririnjili do nje. Takoj ga je prepoznala: stari nadušljivi nadležnež, ki jo je vztrajno dražil. Zdaj pa, ko so ga prislonili na njo, je raztegnila usta v smeh in hudobijo. Pripravljena ga je dočakala in ga, še vsega brezglavega od klofut, z vso silo odrinila. Ta nečloveški sprejem je debeluharja užalil in ponižal še bolj kakor klofuta, pa se je spravil nad njo, da vsaj tako poplača izgubljeni ugled in ponos. Toda ona je zavrtela zadnjico in se mu kot vidra umaknila, njenemu smehu pa so se pridružili še tisti, ki so dotlej spremljali vse skupaj z največjo resnostjo.

Zdaj je razmišljala, kako ga je speljala na led, pa se je začela vedno bolj krohotati. Uživala je nad neumnim položajem starega vsiljivca, ki jo je tolikokrat poskušal naskočiti, pa si ni mogel zaradi debelosti niti čevljev obuti sam.

Skozi vedno tanjšo skorjo smeha sta naposled prodrli pobitost in onemoglost vsega telesa. Brez misli se je obrnila k ležišču in se stegnila po njem. Mastne veke so se ji lepile in pod njimi se ji je zdelo, da se tista plima spreminja v mraku v tihi šum mrtvih in razvlečenih valov po pesku. Na vedno tišjem stičišču peska in morja je otipala svoji lici in občutila njuno nenavadno vročico, podobno lahki mrzlici. Ovlaženi roki je pustila na licih kakor dve ohlajeni ploščici, potegnjeni iz globine morja. Ob tej spremembi, ob osvežujočem stiku trdega hlada in narasle telesne toplote, jo po stegnih in prsih obide ugodje, polno sladostrastja. Oči, zdaj že mirne in skoraj zaprte, je z naporom odprla in jih osredotočila v tanko prosojno megličasto stezo vijoličaste barve. Iz te kosmičaste meglice se je začelo sukati obličje stasitega mladeniča, ki se ji je približeval kot pajek. Prsi so se ji napenjale od vedno globljega dihanja, čakanja in gledanja. Toda ta mir ni trajal dolgo, ker sta se ji veliki, nerodni roki zdrznili kot preplašeni jastogi in planili, da trdno pritisnejo rdečo ruto. Privid je že sedel na robu postelje in z roko božal okoli pasu. Na ulici se je zgostil mrak in legla je tišina, ki se je nenadoma napolnila, dobila prostorne oblike, se utesila in jo prijemala okoli života ter po stegnih. Pred očmi se ji je prikazal mladenič ter jo molče ljubkoval in z naslado prijemal. Ni več mogla prenašati njegovega ljubkovanja, dvignila se je in zavpila. Nato se je zdramila, kakor da se osvešča in vrača v življenje, pa se sama sebi iztrgala in zavpila proti steni:

»Pusti me, zlikovec, ubijalec! Odmakni roko! Dobro te poznam...«

Nad njo je nekaj zacepetalo, se prevrnilo, se premaknilo. Ni več prisluškovala sebi, pozorno je prisluhnila. Prsti so ji ob izpraznjeni tišini postali mlahavi in tako se ji je glava naposled osvobodila strašnih hladnih klešč. Roke so se povesele ter ponižno in proseče legle ob njej. Ni več slišala korakov, ropota, udarjanja, marveč strunast glas, čuden in enoličen, ki sili k spancu, omami, potrtosti: nekje tik ob njenem oknu je cvrčal muren.

Ob enakomernem dihanju je preslišala murna in z zadnjimi močmi začela spremljati svoje dihanje. Kakor hitro se je prepustila vedno bolj razvlečenemu izdihavanju in vdihavanju, se ji je dihanje umirilo, se poglobilo tako, da ga ni več slišala, temveč je začutila pod seboj vrtoglavo globino, v katero se je naglo pogreznila čez nekaj stopnic in se v tem padanju ustavila šele v krčmi Novo življenje. Ta padec ji je iztrgal iz grudi obupen krik, ki ga je bilo mogoče slišati tudi ven, potem pa so sikanje in hrkanje pretrgali zdaj psovka, zdaj hihitanje, zdaj ihtenje.

V luknji krčme se je znašla sama s tistim fantom, ki ji je zvečer očital, da se spogleduje z osvajalci. V svojo grozo je zagledala tudi gostilničarja,

kako ju porogljivo gleda. Fant je zasukal oči in njej je postalo jasno, kaj mora narediti. V znamenje sporazuma je odvrnila fantu z gibom glave, nato pa zaprosila krčmarja, naj jima natoči vina. Brž ko se je sklonil, da odpre pipo, ji je pred očmi kot svetilka zabliskal nož; z njim v roki je poletela proti krčmarju in mu ga porinila v debela pleča. Gostilnica se je napolnila z nezno svetlobo, gostilničar pa se je zgrudil v mlaki krvi. Zadišalo je po čudovitem vinu, katerega hladni in mračni vonj sta pila iz polnih čaš. Brž ko se ji je fant približal, je otrpnila od dotika stekla in hladnega vonja ter ga tako vsa drhteča objela ter s svojima rokama zvezala njegovi. Molče sta se gledala, in ko mu je hotela nekaj izustiti, sta opazila, kako se izza točilne mize nepremično svetlikata proti njima, kakor debelo dno kozarca, dve veliki stekleni očesi. Spustila sta se, prostor pa se je vnovič napolnil z vonjem čudovitega vina. Oba sta se zdrznila in zdivjala proti točilni mizi, da z nožem predereta tisto nepremično steklovino. Toda komaj sta se premaknila, so oči izginile, na tleh pa je, ves v strjeni krvi, ležal krčmar.

»Beživa, dokler je čas!« je vzkliknila.

Fant je vtaknil ključ v cvilečo ključavnico in pognala sta se v beg, vsak na svojo stran. Med tekom mu je samo še rekla:

»Reši me. Ubili me bodo!«

Nato so se, kakor da so se razsuli žebliji, zaslišale fantove besede:

»Perica, ne boj se. Nisi sama!«

Ulica, po kateri je bežala, se je naenkrat zavila v temo kakor gozd brez konca. Tako so mrknile tudi druge ulice, vse mesto. Nikjer ni bilo žive duše, pa vendar se je na vsakem koraku slišalo škripanje, od katerega so ji začeli šklepetati zobje in kosti. Izgubljala je moč, se ob nekaj spotaknila in se, kolikor je dolga in široka, zložila po pločniku. Slišala je vedno bolj tope in vedno težje udarce po zlizanih ploščah. Z zadnjim naporom se je poskušala dvigniti in nadaljevati beg, pa zares ni več mogla. V traku svetlobe, ki je padal z bližnjega okna, je prepoznala gostilničarja. Počasi se je sklonil nad njo in ji okorno, z enim zamahom desne roke, strgal ruto z glave. V tem ko jo je, režeč se z rumeno črnimi zobmi, držal v rokah, se je iz velikega zvočnika na dnu ulice utrgal blazen krohot, tanek in hreščeč, podoben kikirikanju. Šklepetala je zaradi mraza, sramu ter trdih kosti in je občutila, kako se njena ruta v gostilničarjevi roki spreminja v židko rdečo tekočino, v gosto kri, ki po kapljah pada na njeno razkrito glavo, po njenih mežikajočih očeh.

Tisti strašni petelinji krohot v globokem snu pretrgajo in preglasijo udarci po vratih. Vsa zmedena in brezumna je zakričala in poletela proti njim, pa je medtem nekdo že prižgal luč v njeni sobi. Pred očmi so ji zanihale štiri sive uniforme, prepredene s svetlikanjem gladkega železa in sijajem pološčenih čevljev. Videla je kosmate roke, kako se vozljajo okoli nje, jo vežejo in trdo zategujejo; ko so opravile, ji je ena zamašila usta, da ni mogla niti pisniti. Šele ko so bili v kamionu, se je ta mesnata kosmata kepa odmaknila z nje-nega lica.

Znašla se je v celici velikega mestnega zapora. Ključar je bil tolst, naphan in nasmejan. Žvenkljal je s ključi ali z nečim drugim, kar je močno odzvanjalo. Približal se ji je nezaupljivo in ji poskušal dati navodila, kako naj se obnaša in drži hišnega reda. Vse je znal na pamet: tolažiti, groziti in na koncu zaloputniti vrata. Govoril je tako, da je krožil z rumenim kazalcem po zraku. Enakomerno je nihal z njim in se enkrat dotaknil tudi vrha njenega nosa, tako malo za šalo. Odvratni stik z njegovim rumenim nikotiniziranim nihalcem jo je toliko razjaril, da je začela psovati in žaliti osvajaalce. Ključarju pa

je njen bes tolikanj ugajal, da je za seboj samo tresnil težka železna vrata in na koncu zarožljaj z nečim železnim.

Nekaj mu je še opsovala, potem pa sta jo premagala utrujenost in hlad. Sedla je na ozko ležišče. V slabi luči rjaste in plesnive barve se je začel ta mali prostor ožiti in kazati svojo vsiljivo iztrošenost in oglodane praznine. Hotela se je iztegniti, toda samota jo je dušila; da bi se ji uprla, je ostala sede in strmela v prazno. Tiščali so jo ostanki težkega sna, polnega more, tista kosmata roka na ustih in na koncu vsega tega rumeno vijuganje ključarjevega kazalca. Začutila je, da že izgublja sposobnost, da bi razbrala vse, kar je bilo, zato se je spustila na ležišče in se pripravila, da zaspi. Prav takrat pa je nekaj nad njeno glavo zabobnelo. Zgoraj je zaslišala, kako se nekaj kotali, udarce, krik in na koncu kašelj. To jo je vnovič zdramilo in zazdelo se ji je, da ni več tako osamljena niti nesrečna. Vsi zaporniki so bedeli in skupaj z njo spremljali vsak udarec, vsak stok.

Čas se je v zaporu ustavil ter izgubil lepoto in smisel, ki ga je imel na ulicah, na trgih. V perico se je začel zajedati strah pred moškimi rokami, ključarjevim rožljanjem, udarci z vojaškimi čevlji. Zato jo je vse drobno začelo pritegovati: pristajanje muhe na njeni roki, stenica na zidu, drobtinice kruha in lasje na umazanih tleh, nitke na robu oguljene odeje. Najbolj so pritegnile njeno pozornost prav te nitke. Pa je prišla na misel, da bi jih začela sukati iz odeje, jih premišljeno in potrpežljivo motala, zvijala, k nečemu privezovala. Nadaljevala je to delo, dokler ni iz teh nagnitih niti vzklik nekakšen klobčič, ki ga ni pričakovala, drobceno bitje, podobno lutki. Ko je zagledala pod svojimi rokami to kuštravo malo prikazen, se je je razveselila in se popolnoma umirila. V svoje presenečenje je ugotovila, da niti ne molči kakor prej, da sliši svoj glas, s katerim se pogovarja s tem klobčičem. Zato je vselej, kadar je zaslišala žvenket ključev, lutko takoj skrila, odejo pa zmečkala, da ne bi bilo videti odgrizenih robov, če bi ključar prišel k njej. Vedno bolj se je pogovarjala s svojo lutko, dnevi so ji minevali, izpolnjeni z nečim stvarnejšim. Vendar osvajalci niso mogli več čakati.

Bila je pozna noč, ko podjetnost osvajalcev ne pozna mejá. Dva tujca sta jo prebudila in odpeljala v glavno pisarno. Šla je pred njima, žalostna, ker lutke ni strpala v nedri, in odšla skupaj z njo na težki nočni razgovor.

V pisarni, v kateri je bilo vse v redu in očiščeno, se je pod močno žarnico skrivnostno in sprašujoče nasmihal tisti tujec iz krčme Novo življenje.

Počasi in odmerjeno je pogledal perico, nato pa je s pogledom obšel po vrsti vse palice, ki so visele na steni poleg njegove mize. Začel je blago in prisrčno.

Zastavljaj ji je vedno nova in nova vprašanja in se jezil, ker mu še vedno ni nič odgovorila. Spet je vprašal, marsikaj je vprašal, toda ona je molčala in se pri sami sebi čudila, koliko različnih vprašanj je na svetu. Tujec je izgubil potrpljenje. Padli so prvi udarci, sprva po telesu, nato pa vedno bolj žgoči in gostejši po glavi. Od bolečin je videla samo še splet dlak in koščenih rok, pomešanih z izbuljenimi očmi, in začela od tega izgubljati zavest. Omedlela je, se zrušila na tla in tam obležala, umazana od krvi in prašnih odtiskov velikih podplatov. Tujec jo je, neenakomerno sopeč, še vedno brcal s koničastimi čevlji, potem pa se mu je nenadoma vse skupaj zagabilo. Tudi drugim. Nekdo ji je hitro privezal ruto, ki je bila pod udarci tujčeve noge odletela z glave. Tako sta jo dva vso premlateno in nezavestno odvedla v celico ter vrgla na ležišče.



Vanja Radauš: Jetnik, 1940, bron

Takoj ko so jo rane nehale peči, je poiskala svojo lutko. Ni je takoj našla, pa je planila v tih, suh jok. Iskala jo je kot obupana in prav tedaj, ko jo je našla, je morala, še vedno hlipajoča, oditi z drugimi zaporniki na redno jutranje umivanje. Hodila je trdo in polomljeno, zadnja je prišla na konec polmračnega hodnika. Prvikrat je opazila, da je izhod prost. Oči so se ji zastrmele v vrata. Kot nora je poletela proti njim in pritislila na kljuko. Vrata so se odprla, ker niso bila zaklenjena. Toda ko je hotela skozi nje pobegniti, se je od zunanje strani vrgel nanjo stražar in jo z udarci spravil nazaj. Vsi zaporniki so se vznemirili in začeli robantiti.

Stražar je takoj poklical tujca, ponosno govoril z njim in mu dolgo z obema rokama nekaj kazal proti vratom. Tujec se je mrščil, nato pa se je razjezil in poklical neprevidnega ključarja.

Toda nič se ni zgodilo. Tujec se je nepričakovano umiril, še več, na njegovem licu se je pojavil nasmešek zadovoljstva. Kakor da se je nečesa spomnil, česar niti sam ni mogel pričakovati od sebe.

Še isti večer je perica zaslišala, kako se njeni celici približuje stražar. Hitro je zgrabila lutko, zmečkala odejo in čakala. Če me bo poklical gor — je sklenila pri sebi — je tokrat ne bom zapustila. Odšli bova skupaj, moja mala ... V tem se je spomnila, da ji še ne ve imena. Prav tisti trenutek, ko ji je šinilo v glavo čudovito ime, so se vrata odprla in med njimi se je pokazal neznan stražar. Ukazal ji je, naj gre pred njim v pisarno. Ni bila prestrašena. Stopala je zbrano in zanesljivo, saj je nosila v nedrih svojo malo brezimno lutko. V pisarni je vnovič zagledala tujca, ki je ravno nekaj šepetal štirim oboroženim vojakom. Vrgla je glavo nazaj in izpod roba rdeče rute zagledala njihove škornje s trdimi, debelimi podplati. Mislila je, kako bo tokrat skupaj s svojo lutko izdihnili pod njimi. Toda škornji so nenadoma izginili, njen pogled pa se je ustavil na položčenih čevljih. Zaradi njih sta jo zgrabila jeza in gnus, kakor tedaj v krčmi Novo življenje.

S tujcem sta ostala sama. Tisti majhni klobčič jo je nežno dražil in ji grel grudi. Nič se ni bala. Čakala je, da se bodo oboroženi vojaki vrnili v pisarno.

Naposled je tujec pretrgal skrivnostni molk:

»Nocoj ne bo tako kot prejšnjikrat. Potreben nam je prostor za druge. Ti lahko takoj odideš domov. Prosta si ...« je vlekel besede ter se škodoželjno uprl s pogledom v njene mežikajoče oči, ki so zdaj komaj kukale. Radovedno je pričakoval njen odgovor.

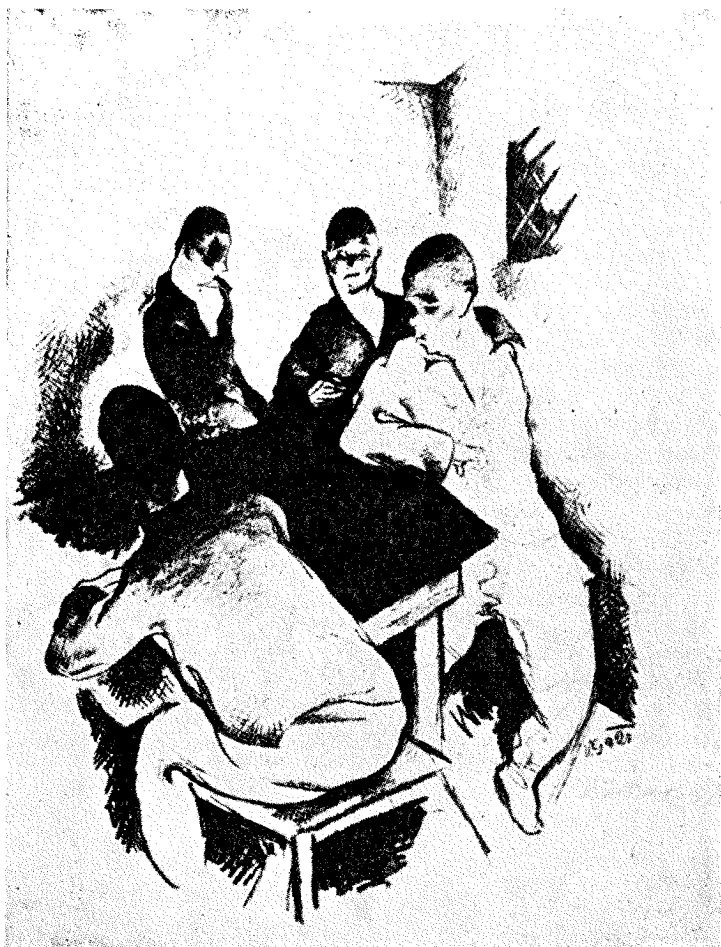
»Kako lahko grem, ko pa so zunaj stražarji?« ga je bistro vprašala.

Tujec je stopil z njo do glavnih vrat in razločno nadaljeval:

»Lahko. Vse straže v mestu sem obvestil, da te pustijo naprej, če naletijo nate ...« in pri tem široko odprl glavna vrata, skozi katera je bilo videti samo gosto temo, pošastno in čudno.

Sveži nočni zrak, pomešan z vonjem po zemlji in morju, jo je tako prijetno pobožal in ji razširil nosnice, da so se ji misli zameglile in je takoj prenehala preverjati tujčeva pojasnila. Zrak in tema sta jo spočetka tako prevzela, da je bil njen korak omahljiv in negotov, ko pa je začutila, da ji po razgretih licih veje grenkoslani zrak, je stekla po temačni in hladni ulici. Dihala je s polnimi prsmi in odprtih ust črno zračno prostranstvo, ko je med tekom zaslišala za prvim oglom šum, podoben premikanju okovanih vojaških čevljev. Blisknil je tudi kratek plamen svetlobe, kakor tedaj, ko se prižigajo cigarete. To jo je preplašilo, pa je zbrala zadnje moči, da bi čimprej dosegla svojo klet.

Vilko Gecan:
Iz cikla Ujetništvo
na Siciliji,
1921, litografija



Prav tedaj je zapornike prebudil strel s kratkim krikom, za njim pa sta odjeknila še dva zaporedna strela.

Nato so zaporniki razločno slišali škornje tistih štirih vojakov, kako glasno ropotajo od vhodnih vrat proti pisarni, kjer je precej nestrpno in radovedno sedel tujec.

Tudi smeh so slišali.

Tujec se je krohotal na vse grlo in se veselil svoje duhovite zamisli.

»Plešasta je,« se je vmešal eden izmed stražarjev.

»Vem, raje si obriši tisto kri s škornjev . . .« ga je pograjal tujec.

Ni še uspel svoje blage graje izgovoriti do konca, ko je zapel telefon. Z druge strani mesta je nekdo javljal, da je bila pobita celotna straža in da že zasledujejo neznane storilce. Isti glas mu je še ukazal, naj tudi v zaporu uvede izredne ukrepe.

Medtem ko je spuščal slušalko, so se mu na licih pojavile kaplje znoja. Potem je zamomljal: »Oni norci tam niti ne slutijo, kam so nas poslali . . .«

Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917—1919

FRANČEK SAJE

UVOD

O revolucionarnem vrenju med kmečkim ljudstvom v Sloveniji v letih 1917 do 1919 je bilo možno po časopisnih virih ugotoviti le to, da je bilo v prevratni dobi na podeželju več izgredov proti gospodi, vojnim dobičkarjem, raznim oblastnikom in avstrofilijskim predstavnikom meščanskih strank. Iz pomanjkljivih, nejasnih in splošnih časopisnih poročil, ki pogosto niso omenjala ne kraja ne točnega časa, ni bilo možno ugotoviti niti najosnovnejših dejstev za skoraj vse te kmečke nastope. Še največ je tedanje časopisje pisalo o dogodkih na Vinici, ki so se tako tudi najbolj ohranili v ljudskem spominu in prešli že v legendo. Zato je v obravnavanju tega obdobja »viniška republika« bila edini konkretni primer kmečkih revolucionarnih akcij.

Pri proučevanju revolucionarnega vrenja sem anketiral vrsto udeležencev in organizatorjev kmečkih akcij, proučil sodne spise, fragmentarno ohranjene vire v krajevnih arhivih in na koncu fonde narodnega sveta v Ljubljani, predsedstva narodne in deželne vlade ter poverjenišтва za notranje zadeve v Arhivu SR Slovenije, ko so postali dostopni. Po teh arhivskih virih je v glavnem že možno ugotoviti razširjenost, intenzivnost in značaj revolucionarnega vrenja med kmeti ter oceniti njegovo pomembnost.

Obravnavano vprašanje pa bo potrebno še nadalje raziskovati, kar bo prineslo nove osvetlitve in ugotovitve, ki bodo omogočile popolnejšo oceno tega dogajanja.

ZACETKI REVOLUCIONARNEGA VRENJA

Dolgotrajna vojna, v kateri je bilo na bojiščih največ kmečkih sinov in mož, vse več padlih in ranjenih, doma pa neprestane surove rekvizicije, slaba preskrba z osnovnimi življenjskimi potrebščinami, splošno pomanjkanje in nacionalno zatiranje je na slovenskem podeželju povzročalo vse večje nezadovoljstvo in željo po miru.

Na mirovni shod, ki ga je JSDS decembra 1917 sklicala v Logatcu, so prišli tudi okoliški kmetje in kmetice, ki so zahtevali konec vojne, sklenitev miru, vrnitev sinov, očetov in mož ter vzklikali ruski revoluciji. Do zadnje hribovske vasi pa so za ideje oktobrske revolucije o takojšnjem miru in odpravi zemljiške veleposesti zvedeli iz časopisja, ki je razmeroma obširno poročalo o dogodkih v Rusiji.

Oktobrska revolucija s svojim geslom o samoodločbi narodov je radikalizirala Jugoslovanski klub v dunajskem parlamentu. Hkrati se je njegovala prej začeta ozka kampanja z majniško deklaracijo sredi decembra 1917 proti namenu njenih avtorjev pod vplivom oktobrske revolucije razširila v deklaracijsko gibanje, ki je politično razgibalo in radikaliziralo slovensko ljudstvo. Mirovno gibanje, ki ga je sprožilo delavstvo, se je povežalo z narodnoosvobodilnim gibanjem za samostojno jugoslovansko državo. Zahtevi po miru in samostojni državi se je do konca marca 1918 izreklo nad 200.000 podpisnikov.

V tej številki objavljamo prispevke Franceta Sajeta, Lojzeta Udeta in Tomaža Webra, s katerimi so sodelovali v Ljubljani 2., 3. in 4. novembra 1967 na simpoziju ob 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovnega kongresa KP Slovenije.

Na številnih shodih, ki so jih pomladi 1918 prirejali poslanci Jugoslovanskega kluba, so govorniki pod pritiskom ljudskega razpoloženja tudi sami nastopali z vse bolj radikalnimi gesli. Kmečko ljudstvo so opozarjali na njegovo revolucionarno tradicijo, na kmečke upore, Matijo Gubca in na leto 1848 ter na izkušnje iz teh neuspešnih bojov. Ko se je JSDS pridružila deklaracijskemu gibanju, so na nekaterih njegovih shodih konec maja nastopili tudi socialnodemokratski govorniki.

Pod vplivom narodnoosvobodilnega gibanja in boljševidskih idej, ki so jih s seboj prinesli povratniki iz ruskega ujetništva, so se maja 1918 vrstili upori slovenskega vojaštva v Judenburgu, Murauu in Radgoni. Upor so pripravljali tudi v Ljubljani; v Mariboru in Celju pa je vojaško poveljstvo pričakovalo izgrede.

Čeprav so bili upori krvavo zadušeni, je med ljudmi ostalo uporniško razpoloženje. Z vero v končno zmago so odhajali v smrt tudi obsojeni uporniki. Tako je belokranjski kmet Alojz Štefanič pred ustrelitvijo v Judenburgu pisal materi: »... Če nismo mogli mi doseči svojega cilja, pridejo za nami drugi, ki bodo to delo nadaljevali in dovršili. Naša kri bo prelita za to, da se bo bolje godilo našim potomcem...«

Med kmečkim ljudstvom se je širilo revolucionarno razpoloženje in upanje, da bo ob koncu vojne prišlo do nacionalne in socialne osvoboditve.

Na ustanovnem zboru liberalne JDS 29. in 30. junija 1918 je mlada struja nastopila izredno radikalno in zahtevala celo socializacijo itd. Prišlo je sicer do kompromisa in do nekakšnega pomlajenega programa. O vzrokih za to pomlajenje je Ravnihar v »Domovini«, tedniku za podeželje, 5. julija 1918 pisal, da »je čisto jasno, da bo izginil s svetovno vojno s sveta stari družabni red. Začeti bo treba čisto novo življenje, ki se bo razlikovalo od prejšnjega kot dan od noči. Marsikaj se bo prevrnilo brez nas, veliko proti nam, a veliko tega, kar in kako se bo zgodilo, zavisi tudi od nas samih...« Zato je JDS morala »temeljito prelomiti s preteklostjo, začrtati si čisto nov program.«

Klerikalna stranka, ki je bila organizacijsko razrahljana zaradi Šušteršičevega odstopa, pa je opozarjala, naj bodo do jeseni 1918 povsod ustanovljeni odbori SLS. »Slovenec« je 15. junija 1918 to nalogo utemeljeval s tem, da »čas drvi kot vlak brez vlakovodje...« Domači in svetovni dogodki so »globoko razburkali tudi duše. Zastarela načela padajo, vstajajo druga, nova. Vse je v kaotičnem stanju. Da ne izgubimo krmila v tej revoluciji duhov, je zopet treba zlasti notranjega dela, trdne organizacije enako mislečih...«

JSDS se je še vedno omejevala na delavska središča, čeprav so v nekaterih krajih, kot npr. v Brežicah želeli, da bi prirejala politične shode tudi za kmete.

Na ozemlju Kranjske po ohranjenih virih deželnega predsedstva ni nastal tak zeleni kader, kot ga navadno razumemo, tj. da vojni ubežniki formirajo oborožene skupine, kakor je bilo npr. na Hrvaškem. Vojni begunci so se skrivali le posamezno okrog doma. Precej jih je moralo biti na vzhodnem predelu krškega okraja, tj. na Krškem polju in v okolici Kostanjevice, ker jih je konec avgusta 1918 iskalo tri dni 400 vojakov z desetimi oficirji pod vodstvom orožnikov.

Avstrijska oblast je konec maja 1918 uvedla preki sod, prepovedala vse politične shode in poostrila cenzuro. Revolucionarno vrenje se je še bolj širilo in preraščalo v široko gibanje za nacionalno in socialno osvoboditev. Tako je vojaško poveljstvo v Gradcu 4. septembra poročalo, da po govoricah v Mariboru in Trbovljah delavstvo pripravlja splošno stavko, dunajska vlada pa je že septembra 1918 pričakovala »jugoslovanski puč«. Deželni predsednik Attens je 17. oktobra opozoril notranjega ministra, da orožništvo ne bo moglo preprečiti nenadne vstaje na Kranjskem, in je prosil za pomoč. Z Dunaja so mu šele 27. oktobra odgovorili, da ne morejo poslati okrepitev, ker so žandarji potrebni tudi v drugih deželah.

REVOLUCIONARNE AKCIJE PO PREVRATU

V mestih in nekaterih večjih krajih na podeželju so konec oktobra 1918 ustanavljali krajevne narodne svete. V številnih krajih so jih sestavili ljudje, ki so hoteli dosledno izvesti nacionalno revolucijo. Zato so odstavljali avstrofilske uradnike in župane, razoroževali orožnike ter s pomočjo narodnih straž uveljavljali oblast narodnih svetov. Narodni svet na Vinici je 1. novembra sklical zborovanje, na katerem je občane na svečan način zaprisegel novi svobodni državi in republiki. Narodni odbor na Jesenicah je povišal v službi nekatere slovenske oficirje, v Postojni pa je odstavil okrajnega glavarja.

Meščanska narodna vlada v Ljubljani je sklenila v strahu pred revolucionarnimi množicami in revolucijo, da ostanejo v veljavi vsi dotedanji zakoni, civilne oblasti in uradi ter tako svojo oblast naslonila na stari avstrijski upravno-politični aparat, čeprav je bil med ljudmi še tako osovražen, vendar pa ji je bil pripravljen zvesto služiti in izvajati njene ukaze. Zato ni hotela priznati oblastvenih ukrepov revolucionarnih narodnih svetov. S tem so številni krajevni sveti prišli v spore z občinskimi odbori, okrajnimi glavarstvi in samo narodno vlado, ki so bili ostrejši, kot je kasneje o tem pisal dr. Brejc.

Nekateri narodni sveti so bili razočarani in so iz protesta odstopili. Tako na primer je okrožni narodni odbor v Radovljici 10. novembra sporočil narodni vladi, da se je razšel, ker je vlada potrdila za okrajnega glavarja dr. Mathiasa, ki je bil med vojno zvest služabnik dunajske vlade. S tem dekretom narodne vlade so »razblinjene naše sanje« o svobodi. Nekateri narodni sveti pa so ob podpori ljudstva trdovratno nadaljevali boj in celo podpirali razne akcije revolucionarnega ljudstva.

V nekaterih krajih, kjer ni bilo narodnih svetov, ali pa so bili ti zadovoljni, da je po prevratu vse ostalo po starem, je kmečko ljudstvo samo začelo uveljavljati svojo pravico in svoje predstave o svobodi.

V Cerkljah se je 1. novembra zbralo v gostilni okoli 30 vojnih beguncev in kmetov s Krškega polja, ki so zatem napadli orožniško postajo in razorožili orožnike. Nato so krenili proti Krški vasi in na cesti pretepli nekega orožnika. Zvečer so napadli tudi orožniško postajo v Čatežu pri Brežicah. Čez štiri dni sta oborožena kmeta pri Kostanjevici skušala razorožiti nekega orožnika.

Rudarji in kmetje iz okolice Brestanice so 4. novembra pregnali uradnike iz uprave senovškega rudnika. Naslednji dan je okoli 50 delno oboroženih rudarjev in kmetov odkorakalo v Brestanico, kjer so hoteli prisiliti trgovce, ki so skrivali blago, da jim ga prodajo po starih cenah. Razpostavili so oborožene straže in pregnali orožnike. Zatem so šli pred trgovino osovraženega župana Preskarja, ki pa je ni hotel odpreti. Zato so s silo vdrli v trgovino. 6. novembra je šlo 11 oboroženih upornikov na lov v grajski gozd v Globokem, ker je »lov zdaj vsem prost«.

V Semiču so kmetje v začetku novembra napadli orožniško postajo in pregnali orožnike. Nato so odstavili osovraženega klerikalnega župana in na njegovo mesto izvolili podžupana Mihelčiča, ker je bil nekaj časa tudi v vojski.

Nad 300 kmetov je 8. novembra v Libeličah pri Dravogradu napadlo in oplenilo Pugelnikovo posestvo, Pugelnika, ki je bil občinski komisar, pa so pretepli. Prav tako so kmetje plenili po gradovih ob premikih koroške fronte maja 1919.

Oboroženi kmetje iz Dolenje vasi pri Cerknici so sredi novembra v velikih skupinah začeli sekati v gozdovih graščine Haasberg v Planini. Gozdnemu čuvaju so 15. novembra dejali, da ne priznavajo več grajskega posestva, ker je »sedaj vse prosto«.

V Loški dolini so mnogi kmetje, ki so se vrnili s soške fronte, zadržali orožje, oboroženi hodili po vaseh in se zbirali v gostilnah. 17. novembra so šli v grad



Maksim Sedej: Iz cikla Predmestje, 1933, linorez

Snežnik, streljali okrog gradu in odpeljali 9 volov, 2 kravi in eno telico. Živino so razdelili po vaseh, jo pobili in meso porazdelili. V naslednjih dneh so napadali orožniške patrulje in se »obnašali zelo objetno«. Imeli so se za boljševike in izjavljali, »da hočejo imeti tako, kot je v Rusiji, da hočejo odpraviti vojne dobičkarje in one trebušnike, ki so bili med vojno doma«. Za zadušitev upora so 24. novembra poslali iz Ljubljane na pomoč 33 orožnikov, iz Čabra in Prezida pa je prišlo 60 mož narodne straže.

Kmetje so obračunavali z avstrofilsko duhovščino. Napadli so župnišče v Gorjah pri Bledu, v Šentlovrencu na Dolenjskem, na Igu in v Kranjski gori. Na župniščih so pobili okna, poškodovali gospodarska poslopja in na nekatere duhovnike celo streljali. Za osovražene župnike v Dolenjskih Toplicah, Fari pri Kostelu, Šmartnem pod Šmarno goro, Vodicah in drugod pa so zahtevali, da morajo zapustiti fare.

Iz mnogih krajev je narodna vlada pogosto dobivala poročila, da je kmečko ljudstvo, kot na primer na Robu, »precej na strani boljševizma« ali da v Mirenski dolini, na Krškem polju, v Beli krajini in drugod vladajo »boljševiške razmere«. Kmetje so sekali les v grajskih gozdovih, želeli razdelitev veleposestev in agitirali za republiko, ki je zanje pomenila resnično vlado ljudstva in ne gospode, izpolnitev njihovih revolucionarnih zahtev in široko svobodo. Zato so zavračali pomirjevalne nastope mečanskih politikov, razbijali klerikalne in liberalne shode na podeželju kot npr. 8. decembra v Semiču, 22. decembra v Šentjerneju in drugod. V takem razpoloženju kmečkega ljudstva so se zdaj tu zdaj tam nadaljevali krajevni upori in druge revolucionarne akcije.

KMEČKI UPORI V KRALJEVINI SHS

V dotlej navidez mirni občini Šmihel-Stopiče, ki je bila z nad 8000 prebivalci največja slovenska kmečka občina, je završalo, ko je županstvo 22. decembra 1918 objavilo zvišanje občinskih doklad za 20 odstotkov. Sedlar Jože Pirnar, ki se je z vojske vrnil s socialističnimi idejami, tesar Tone Pirnar, ki se je v ruskem ujetništvu pridružil oktobrski revoluciji, in kovač Ivan Florjančič, ki se je pred koncem vojne več mesecev skrival doma, so se dogovorili, da organizirajo pohod na sedež občine v Kandiji pri Novem mestu.

Na praznik 26. decembra so v župnijah Vavta vas, Šmihel in Stopiče kar po maši javno oznanili ljudem, naj se naslednjega jutra zbero na Brodu pri Kandiji. Na ta poziv se je kljub visokemu snegu zbralo okoli 500 kmetov, ki so obkolili hišo župana Zurca in zahtevali njegov odstop. Zatem so manjše skupine kmetov hodile po vaseh in na občino privedle tudi več odbornikov. Po celodnevni demonstraciji so župan in odborniki podpisali izjavo, da odstopajo in prevzemajo nase dolg za vojno posojilo. Zatem so uporni kmetje izvolili začasno upravo, prevzeli občinski urad in se z navdušenjem razšli. Uporniška občinska uprava je poslovala štiri dni. Ko so orožniki 31. decembra dobili precejšnjo okrepitev, so aretirali Florjančiča. Zaradi tega je na novega leta dan prišlo pred sodišče v Novo mesto okoli 300 kmetov, ki so zahtevali njegovo izpustitev. Na množico je navalilo 26 orožnikov, ki so uporne kmete pregnali iz mesta, popoldne 1. januarja 1919 pa je v mesto prišla še četa srbske vojske, ki je s stalnim patroljiranjem po občini Šmihel-Stopiče na videz zopet vzpostavila mir.

Po tem zgledu so se 31. decembra 1918 dvignili tudi kmetje v sosednji topliški občini. V Dolenjskih Toplicah se je pred občinsko pisarno zbralo okoli 150 ljudi, ki so pozvali župana na odgovor. Zahtevali so pojasnila glede podpisa avstrijskega vojnega posojila, potem je šla množica v župnišče po župnika in ga privedla v občinsko pisarno, kjer je moral odgovarjati, kam je dal denar za zvonove, ki jih je

oddal vojaški upravi, in za les iz cerkvenega gozda. Nadaljnji razvoj tega kmečkega nastopa je preprečil prihod 10 orožnikov iz Novega mesta, ki so aretirali nekaj kmetov.

Kmetje iz okolice Krškega, večinoma bivši vojaki, ki so jih spremljale tudi ženske, so 2. januarja 1919 v večjih skupinah prišli v Krško, 7. januarja pa v Leskovec pri Krškem, Boštanj in Padeže. Demonstrirali so proti vojnim dobičkarjem in oderuhom. Nato so preiskali trgovine in skladišča trgovcev ter jih prisilili, da so prodajali skrito blago. »Ropalo se ni,« je v svojem poročilu naglasil okrajni glavar v Krškem. Orožništvu pa je glavar ukazal, ko je za okrepitev dobil deset srbskih vojakov, da vsako tako »boljševiško gibanje... s kruto silo zatire«, in to tudi razglasil po občinah.

Kljub temu je že 10. januarja prišlo do še večjih nemirov v Sevnici. Ko so delavci in kmetje 9. januarja zvedeli, da je na postaji vagon moke za izvoz v Avstrijo, so vagon zastražili. Naslednjega dne so moko odpeljali in jo razdelili med potrebne. Kmetje so se moki sami odpovedali. Preiskali so tudi trgovine, »ne da bi kaj vzeli«, čeprav so našli skrito blago. Naslednji dan so delili moko še drugim Sevnčanom, 40 vreč pa je še ostalo. Zaradi tega so orožniki, ko so dobili pomoč, začeli divjati in so aretirali kmeta Kolmana iz Šmarja, ki ga je množica delavcev in kmetov 12. januarja osvobodila iz zaporu. Zvečer je prišlo iz Zagreba 60 srbskih vojakov, ki so v naslednjih dneh zaprli okoli 50 delavcev in kmetov.

Brežiško okrajno glavarstvo je 24. marca 1919 zaprosilo vojaško poveljstvo v Zagrebu za najmanj 30 srbskih vojakov, ker se v vaseh Veliki Obrež, Sela, Gaberje, Mostec, Miholovec, Loče in Rigonce okrog Dobove »v neposredni bližini Brežic pojavljajo v zadnjem času izgredi, ki imajo izrečno boljševiški značaj. Ljudstvo se ne zmeni več za uradne ukrepe in dela samovoljno popolnoma na lastno pest. Ne išče si več pravice pri kompetentnih oblasteh, splošno vlada samopomoč.«

Podobno razpoloženje je že več mesecev vladalo tudi na Vinici v Beli krajini. Ljudje, ki so 1. novembra prisegli republiki, so se sklicevali na to prisego in niso priznavali kraljevine SHS, njenih uradov in gospode sploh. Ta pasivni odpor, ki ga je Peter Balkovec povezal z radičevskim gibanjem v Bosiljevu, je šel tako daleč, da kmetje niso dovolili niti otrokom, da bi hodili v šolo.

Do tega je prišlo 21. aprila 1919, ko je viniški župan pred cerkvijo javno pozval odbornike, naj podpišejo prošnjo za gradnjo železnice Črnomelj–Vinica–Vrbovsko. Ljudje so začeli protestirati. Ko pa je župan izjavil, da bo kar sam podpisal, je med ljudmi zavrelo. Kričali so, da izrablja oblast. Zahtevali so štamniljko za žigosanje denarja in sklenili, da bodo prevzeli županstvo. Kakih 150 kmetov je demonstriralo po Vinici, Peter Balkovec pa jim je govoril: »Mi hočemo republiko! Tudi Srbi hočejo republiko, tudi Srbi ne marajo svojega kralja!« Popoldne se je množica kmetov zopet zbrala, razpustila občinski odbor in izvolila začasni odbor, ki je prevzel oblast. Zaradi »viniške bune«, kot so tedaj imenovali ta krajevni upor, je 25. aprila prišlo na Vinico 30 srbskih vojakov; ti so pomagali zadušiti vstajo in aretirati organizatorje. Meščansko časopisje je veliko pisalo o uporuh in od tedaj revolucionarne akcije pa tudi navadno ropanje dlje časa imenovalo »vinicizem«.

Pasivni odpor proti meščanski oblasti na področju okoli Dobove je pod vodstvom revolucionarnega socialista Antona Kramerja, krojaškega pomočnika iz Velikega Obreža, 9. maja prerasel v odkrit upor, ko so se vojni ubežniki uprli pozivom na orožne vaje. V Velikem Obrežu so postavili mlaj, nanj obesili rdečo zastavo, na mlaj pa pritrdili poziv, da se morata kmet in proletariat združiti v internacionalnem demokratizmu. Oboroženi uporniki so hodili po vaseh, da si orožniki sploh niso upali stopiti na to področje, dokler ni bataljon srbske vojske 5. junija 1919 upora zadušil.

V Stari Loki in Škofji Loki so vojni obvezniki 6. maja pritrdili na zidove velike razglase, da se ne bodo odzvali pozivu na orožne vaje, ker so se dosti borili, sedaj naj se pa bore vojni dobičkarji in oderuhi. Naslednji dan se je zbralo 25 vojnih obveznikov, ki so odkorakali v Škofjo Loko, demonstrirali po mestu, vzklikali republiko, se vrnili iz mesta ter se razšli.

V Moravčah, kjer so kmetje že 9. in 10. januarja 1919 oplenili graščino Belnek, so se vpoklicanci na orožne vaje 8. maja zbrali na posvetovanje in sklenili, da ustanove »uporniško stranko«. Nato so demonstrirali po Moravčah, pretrgali brzojavno zvezo, vzklikali proti duhovščini in za republiko. Šele 15. maja so proti njim poslali večjo skupino orožnikov.

Na Krškem polju je od novembra 1918 trajala neposlušnost meščanski oblasti. Orožniki so pogosto napovedovali kmečki upor, napade na sodišča, okrajna glavarstva itd. Na obširnem področju od Šentjerneja do Brežic in Krškega se vojni obvezniki prav tako niso odzvali pozivu na orožne vaje. Oboroženi so se v skupinah skrivali in se imeli za Zeleni kader.

Na seji občinskega odbora v Kostanjevici 25. maja je prišlo do prvih nemirov, ker so odborniki vzklikali, da ne plačajo nikakih novih davkov in ne pripoznavajo srbskega kralja, ker ga ni nihče izvolil, ter sneli sliko prestolonaslednika Aleksandra. Čez dva dni je šest orožnikov zasačilo in aretiralo pet spečih vojnih ubežnikov z Ošterca. Ko so aretirane vodili proti Kostanjevici, so ljudje za orožniki metali kamenje. Kmalu nato je prihitelo v Kostanjevico 40 do 50 oboroženih kmetov iz okoliških vasi. Najprej so šli pred sodišče. Ker tam ni bilo aretirancev, so krenili v mesto in napadli orožniško postajo. Po krajšem streljanju so orožniki napad odbili. V Kostanjevico je še isti dan začela prihajati orožniška pomoč. V kratkem se je zbralo 31 orožnikov, ki so bili v stalni pripravljenosti.

Že 2. junija je prišlo do novega upora na Krškem polju. Ko so trije orožniki v pogonu za vojnimi obvezniki prišli v vas Gorico pri Velikem Podlogu, so jih oboroženi kmetje napadli in pregnali v Veliki Podlog. Tam so jih v šoli obkolili, ujeli in razorožili. Po tej zmagi so krenili na pohod po Krškem polju. Presekali so telefonske zveze, razorožili orožnike v Cerkljah, napadli orožniško postajo v Krški vasi in orožnike pregnali. 3. junija so poslali proti upornikom bataljon srbske vojske, ki je s pomočjo orožništva zadušil ta kmečki upor in zajel večino upornikov. Upor so vodili Anton Ivanc z Gorice, ki se je udeležil že upora v Judenburgu in je kasneje padel kot španski borec, Henrik Longo s Pristave, ubežnik iz avstrijske vojske, in Janko Vidovič z Gorice, povratnik iz Sovjetske Rusije.

Na Štajerskem je v neki meri vplivala na revolucionarno razpoloženje tudi socialistična revolucija na Madžarskem in sovjetska oblast v Prekmurju, od koder so pošiljali letake prek Mure. Tako jih je junija 1919 na primer dobil in širil Tomaž Vozlič, brodar iz Verzeja. V sodnem okraju Ormož je konec marca 1919 na splošno zavladalo republikansko razpoloženje in zato so krajevne oblasti prosile za pomnožitev orožništva. V Halozah pa so viničarji junija 1919 zahtevali razdelitev vinogradov in si med seboj že določili, kaj kdo hoče.

Slovensko vojaštvo je bilo ves čas politično nezanesljivo, da ga niso mogli niti enkrat poslati za zadušitev revolucionarnih akcij in krajevnih uporov. Narodna vlada je pogosto dobivala informacije o njegovem nezadovoljstvu in pripravljajočih se uporih. Do prvih večjih nemirov je prišlo 2. in 3. junija 1919 v slovenski posadki v Ptuj.

22. junija je izbruhnil vojaški upor v Mariboru zavljo nezadovoljstva s hrano in znižanja dnevne plače. Upor so sicer hitro zadušili, toda skupine ubežnih vojakov so se oborožene še dolgo skrivale na Štajerskem. Značaj tega upora označujejo gesla, ki so jih uporni vojaki vzklikali: »Proč s Petrom, Živio Čehoslovaki,



Ivo Režek: Krčma, olje

živela republika, nočemo kralja, nočemo služiti lačni, raztrgani in zastonj, dol z nemškimi oficirji!»

Ob prisegi slovenskega in hrvaškega vojaštva 25. septembra v Mariboru je ponovno zavladalo med njimi veliko nezadovoljstvo in uporno razpoloženje, ker so kot republikanci morali priseči zvestobo kralju in dinastiji. Skupine vojakov niti niso hotele dvigniti rok za prisego in so med njo dokaj glasno mrmrale proti njej. Tako je po mnenju policijskega komisarja v Mariboru »vojaštvo samo nosilo kali državne nevarnosti, namesto da bi bilo zanesljiva podpora države«.

Do manjših nemirov je prišlo zvečer 3. avgusta v Adlešičih v Beli krajini. »Nahujskani fantje« so razgrajali po vasi in nekaterim »nevarno grozili«, ker so jim svoječasno prigovarjali, naj odidejo na orožne vaje, Ivan Adlešič, ki je vodil nemire, pa jim je to odsvetoval. V Ratnji vasi pri Rogaški Slatini se je skupina kmečkih fantov 26. oktobra z orožjem spopadla z vojno policijo. Ko so orožniki

z njeno pomočjo aretirali fante, je vojna policija surovo ravnala s prebivalstvom, kar je povzročilo veliko razburjenje ljudstva. Decembra 1919 pa so kmetje zaradi umora nekega kmeta razorožili orožniško postajo v Hajdini pri Ptujju.

Jeseni 1919 so skokovito rasle cene, da je draginja postajala vse neznosnejša. Hkrati je zavladalo veliko pomanjkanje vsega blaga. Med slovenskim ljudstvom se je širilo in kopičilo nezadovoljstvo, rasla je revolucionarna napetost. Medtem ko so se tedaj vrstile revolucionarne delavske akcije, so se na podeželju polegale. Kmetje so zaradi neuspehov opustili samostojen in stihijski boj ter se v večji meri vključevali v razgibano politično življenje.

Vendar pa je revolucionarno razpoloženje med kmečkim ljudstvom še nekaj časa ostalo, prav tako tudi pripravljenost za akcije. Tako je 12. marca 1920 prišlo do odločnega nastopa kmetov na Veseli gori pri Šentrupertu, ko je na sejmu trgovec s klobuki zahteval pretirane cene. Kakih 200 kmetov je hrupno zahtevalo, da jih mora prodajati po starih cenah. Ker na to ni pristal, je razjarjena množica obkolila voz s klobuki in prodajalca. Množica je stalno naraščala, da tudi naskok 7 orožnikov ni nič pomagal. Zato se je špekulantski trgovec končno le moral ukloniti ljudski zahtevi, da je začel prodajati po stari ceni.

Med železničarsko stavko in splošno solidarnostno stavko se je 26. aprila 1920 zbrala na sejmu na Bučki množica kmetov. Mednje so prišli tudi trije stavkujoči rudarji iz Šentjanža, ki so jim govorili o splošni stavki, ki mora zmagati. Tako se je med množico razširila govorica, da je kralj odstopil in je v Ljubljani že republikanska oblast. Govorili so proti vojnim dobičkarjem in verižnikom ter sklenili, da morajo začeti »boljševikati«. Odločili so se za trgovca Pungeršiča v Škocjanu, ki so ga ocenili kot največjega vojnega dobičkarja v okolišu. Kakih 60 kmetov pod vodstvom treh rudarjev je odkorakalo v Škocjan, se razvrstilo pred trgovino in nato iz nje odneslo večino blaga. Plenjenju so se pridružili tudi domačini. Zatem so se kmetje razšli in poskrili vzeto blago. Po obširni in dolgi preiskavi so orožniki uspeli aretirati le devet udeležencev, ki jih je bil spoznal Pungeršičev trgovski pomočnik, drugih udeležencev pa niso mogli odkriti niti odnesenega blaga.

Ta akcija je zadnji doslej ugotovljeni večji nastop slovenskega kmečkega boljševizma.

ZAKLJUČEK

Nacionalni in socialni položaj slovenskega kmečkega ljudstva ter vpliv oktobrske revolucije sta sprožila med kmeti široko revolucionarno gibanje. Do konca oktobra 1918 se je razvijalo v okviru deklaracijskega gibanja in bilo pod vodstvom obeh meščanskih strank.

Po prevratu se je revolucionarno kmečko gibanje, ki je bilo dotlej na videz enotno, razcepilo. Kapitalistični elementi na vasi so zvesto sledili klerikalnim in liberalnim političnim voditeljem. Precejšen del kmečkega ljudstva je bil razočaran, ker je vse ostalo pri starem. Zato je meščanskim strankam obrnil hrbet.

Tretjo kmečko strujo pa so sestavljali povratniki iz Sovjetske Rusije, udeleženci vojaških uporov, vojni ubežniki in povratniki z bojišč. Ti so se v precejšnji meri imeli za boljševike. Z različnimi revolucionarnimi akcijami so si sami hoteli priboriti svoje pravice, da bi bilo »tako, kot je v Rusiji«. Do kraja so hoteli izpeljati nacionalno in kmečko socialno revolucijo. Pri tem so uživali simpatije in v revolucionarnih krajevnih nastopih dobivali tudi množično podporo kmečkega ljudstva, saj se jih je udeleževalo po več sto kmetov.

Revolucionarne akcije lahko v glavnem delimo v tri vrste: 1. nasilno izvajanje agrarne reforme, 2. boj proti vojnim dobičkarjem in verižnikom, 3. rušenje stare oblasti, njeno prevzemanje ali nepokorščina do meščanske oblasti.

Čeprav so bile te akcije spontane in stihijske, lahko povsod zasledimo neko organiziranost, krajevne pobudnike in organizatorje, ki so jih vodili kot ljudski tribuni ter skrbeli, da bi nastop dosegel željeni namen.

Spontano revolucionarno kmečko gibanje je valovilo po vsej Sloveniji. Akcije so se ponavljale zdaj tu zdaj tam. Časovno so se vrstile brez večje prekinitve od prevrata do poletja 1919, čeprav je meščanski oblasti uspevalo, da je osamljene uporniške nastope enega za drugim zadušila, ker so bila uporniška žarišča nepovezana in zato niso usklajevala svojih akcij.

Zaradi nezanesljivosti slovenskega vojaštva in šibkosti orožništva je meščanska oblast za boj proti revolucionarnim akcijam uporabljala srbske vojake, kar je v ljudeh le še krepilo republikansko prepričanje, v nekaterih krajih pa celo sovraštvo do Srbov. V času, ko je bila najbolj kritična situacija in potrebna vojaška okrepitev na Koroškem, je narodna vlada Slovenije ves bataljon srbske vojske, ki je prvi prišel v Slovenijo konec decembra 1918, uporabila za policijsko službo proti revolucionarnemu kmečkemu in delavskemu gibanju.

Revolucionarno kmečko gibanje se je z redkimi izjemami razvijalo brez povezave z revolucionarnim delavskim gibanjem, čeprav je težilo k tej povezavi. Povezati bi ga mogla edino JSDS, če bi bila sama revolucionarna. Toda v svoji oportunistični politiki je celo sama dušila revolucionarno delavsko gibanje, zanemarljalo kmečko gibanje in ga puščala osamljenega, da so ga meščanski oblastniki lažje dušili.

Tako je umirjajoče se kmečko gibanje v precejšnji meri postajalo plen meščanskih strank, predvsem Samostojne kmečke stranke, ki je s svojimi radikalnimi gesli jeseni 1919 povsod razpredla agitacijo in kmetom dopovedovala, da si le sami s svojo čisto kmečko stranko lahko pomagajo, ter jih odvrčala od povezave z delavskim gibanjem. Mnogo kmetov pa se je začelo vračati v klerikalno Kmečko zvezo, ki je vabila kmete s še radikalnejšimi zahtevami kot SKS.

K tej delitvi spontanega kmečkenga gibanja se je končno pridružila tudi JSDS, ki je sicer že marca 1919 za kmečke pristaše ustanovila Kmečko-delavsko zvezo, vendar je prirejala le redke shode na kmetih in upostavila redke organizacije KDZ. Šele ob cepitvi JSDS, ko so njeni desničarski voditelji spoznali, da so komunisti potegnili za seboj večino delavstva, so skušali nadomestiti zamujeno. Tako so od začetka leta 1920 hoteli ustanavljati odbore KDZ, ki so bili številni zlasti na Štajerskem in v Beli krajini. S tem si je JSDS kljub izgubi revolucionarnega delavstva zagotovila veliko število glasovalcev na volitvah v ustavodajno skupščino.

Komunistična stranka se je v Sloveniji formirala prekasno, da bi mogla v večji meri pridobiti kmečko ljudstvo. Zato se je morala zadovoljiti s kmečkimi boljševiki, ki so se ji sami pridružili, ker niso hoteli ostati v socialnodemokratski KDZ, ali vstopiti vanjo.

Poprevarno revolucionarno kmečko gibanje v Sloveniji je odigralo pomembno vlogo, ker je v znatni meri zaviralo konsolidacijo meščanske oblasti in prispevalo s svojim valovanjem na vasi precejšen delež k splošni revolucionarni situaciji. S tem je hkrati preprečevalo, da bi bila vsa ostrina buržoazije obrnjena proti razvijajočemu se revolucionarnemu delavskemu gibanju.

Slovensko kmečko ljudstvo je z novimi revolucionarnimi dejanji obogatilo svojo revolucionarno tradicijo. Zlasti živ spomin mu je v kasnejših letih ostal na revolucionarne dogodke v povojni dobi. To je omogočilo, da je KPJ od leta 1935, ko je ustvarjala ljudsko fronto, svoja oporišča med kmeti hitro dobila v revolucionarnih žariščih, ki so preostala iz povojne dobe.



Nande Vidmar: Obup, 1935, linorez

Upori slovenskega vojaštva avstro-ogrske vojske 1918

LOJZE UDE

*(Diskusijski prispevek k referatu tov. dr. Vodopivca »Odmevi ok-
tobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski vojski«.)*

Naj povem nekaj dopolnilnih in drugih opazk k referatu tov. Vodopivca, predvsem na podlagi zadevnih arhivarij v dunajskem Kriegershivu, pregledanih leta 1965. Arhivi vojaških sodišč po l. 1965 še niso bili urejeni in dostopni. Upore avstro-ogrskega vojaštva v letu 1918 je mogoče z dobro utemeljitvijo razvrstiti v 3 skupine: v upor v Kotoru v začetku februarja, v vrsto uporov maja in junija in v upore v oktobru. Upor v Kotoru naj v teh dopolnilnih opazkah pustim ob strani.

Po brestlitovskem miru (3. marca 1918) potem, ko so prišli vojaki, ki so se vrnili iz ruskega ujetništva, skozi karantenska taborišča zopet k nadomestnim bataljonom (kadrom) svojih polkov ali so bili uvrščeni že v maršbataljone (pripravljene za odhod na fronto), je že v aprilu prišlo pri nadomestnih bataljonih raznih polkov do izrazov nezadovoljnosti predvsem s prehrabnenimi razmerami. Nastajajo »zeleni kadri«. Upori, odkrita odpoved vojaški pokorščini, odkriti upori proti odhodu na fronto pa se začenjajo šele z majem 1918. Skupne značilnosti teh uporov so: za razliko od položaja v oktobru 1918 so izbruhnili ti upori še v času, ko je bil, ne glede na še druge okoliščine vojaške moči neke države, vojaški položaj nemških in avstro-ogrskih vojsk kar najugodnejši. Te vojske so stale v Evropi daleč na ozemlju nekaterih antantnih in pridruženih držav. Nemški militarizem je bil še vedno prepričan o svoji zmagi. Časovna koincidenca uporov z vrnitvijo avstro-ogrskih vojakov iz ruskega ujetništva kaže že samo po sebi na določen vpliv povrnjencev na te upore; vendar pa ne edino po tem, kar so videli in doživeli v Rusiji v zvezi z oktobrsko revolucijo, temveč tudi, kar so videli, slišali in ugotovili kot dopustniki doma. Zanimivo je neko poročilo Militärkommande v Gradcu vojnemu ministrstvu na Dunaju 14. maja 1918 — in to prav v zvezi z judenburškim uporom — o sklepnih ugotovitvah načrtnega opazovanja obnašanja in razporeditve povrnjencev. Ugotavlja, da prihajajo povrnjenci z dopustov mnogo bolj samozavestni, upornejši, bolj razdražljivi. »Povrnjenci se mi zdijo po dopustu bolj sumljivi kakor pred dopustom,« pravi poročevalec. Toda tudi drugo dejstvo, da je bilo namreč uporniško gibanje v avstro-ogrski vojski v mesecih maju in juniju 1918 omejeno na slovanske polke je, ne glede na to, kar ugotavlja o tem po temeljitem študiju temeljnih virov tudi češki zgodovinar Pichlik, že samo po sebi dovolj zgovorno. Vsi ti upori so izraz odpora slovanskega vojaštva tudi proti nacionalnemu zatiranju. Jugoslavija teh upornikov je soznačnica za nacionalno svobodo, mir in kruh.

Nadaljnja značilnost vseh teh uporov je v dejstvu, da so omejeni samo na sedeže nadomestnih bataljonov, na kadre, da pa še ne sežejo med polke na fronti. Omejujejo se na zahtevo, da je treba vojno končati, da naj se sklene mir in na težnjo po vrnitvi domov. Politično, v nacionalnem pogledu je vsaj pri slovenskih uporih sicer vse prepuščeno političnim voditeljem jugoslovanskega gibanja tistega časa, toda ne, da bi uporniški voditelji imeli s političnimi kakšen direkten stik. Mislim, da je zelo pravilna ugotovitev predavatelja Vodopivca, da imamo opraviti pri teh povrnjenjih iz ujetništva skoro izključno le z ljudmi, ki niso bili revolucionarji kakšnih večjih konceptov, temveč da je bil konec vojne, mir in vrnitev domov njihova glavna težnja. To predvsem so prinesli iz Rusije. Kar je bilo v njihovih uporih še drugega, so dobili doma.

Končna značilnost vseh teh uporov pa je v tem, da so bili vsi ti upori v krvi zadušeni, nekateri uporniki postreljeni v boju z asistenčnimi četami (to so čete, ki so prišle na pomoč kadrskim poveljstvom, ki z lastnimi močmi niso mogla upora zadušiti), drugi pa po obsodbah naglih sodišč. Za časniška poročila o teh uporih je bila najstrožja cenzura, toda sodbe so bile vojaštvu razglašene. Navadno so se sodbe izvršile pred očmi vsega vojaštva nadomestnega bataljona. Socialdemokrat Julij Deutsch, poznejši vojni minister v prvih vladah prve avstrijske republike in že od januarja 1918 nekaž socialnopolitični referent pri cesarskem in kraljevem

vojnem ministrstvu na Dunaju, dobro poučen, kakor trdi, o razvrstitvi in razpoloženju avstro-ogrskega vojaštva, v več spisih govori o teh uporih. V knjigi »Aus Österreichs Revolution« pravi npr.: »Toda še je uspelo vse te upore zadušiti. In nato je dobil rabelj mnogo dela.«

Po teh uporih je za nekaj mesecev zavladal na zunaj mir. Mislim, da se ne motim, če trdim, da je avstrijskim naglim sodiščem zaenkrat še uspelo ustrahovati vojaštvo in vzpostaviti disciplino. Ta se je začela rušiti šele konec oktobra. To pa je že nova vrsta uporov, uporov frontnih polkov. Tudi pri teh uporih je bil delež povrnencev iz Rusije velik.

Prvi upor v vrsti uporov po brestitovskem miru, v maju in juniju, je upor slovenskega vojaštva 17. pešpolka v Judenburgu, 12. maja. Obenem je ta upor med štirimi največjimi upori avstro-ogrskega vojaštva tistega časa. To jasno izhaja iz zadevnih poročil avstro-ogrskemu vojnemu ministrstvu in Vojaški pisarni Njegovega Veličanstva (Militärkanzlei Seiner Majestät). Isto ugotavljajo tudi Pichlik, Julius Deutsch in še mnogi drugi pisci. Poleg judenburškega upora 42. maršbataljona 17. pešpolka v Judenburgu se omenjajo v poročilu kot največji še upor nadomestnega bataljona 7. strelskega polka (Schützenregiment) v Rumberku na Češkem, 21. maja, in upor srbskega vojaštva nadomestnega bataljona 6. pešpolka v Pečuhu, prav tako 21. maja. V juniju največji upor je bil upor slovaškega vojaštva 71. pešpolka v Kragujevcu. Toda 14. maja zvečer se je uprla še marškompanija 7. lovskega bataljona, sami Slovenci, v Murauu, 23. maja pa vojaštvo nadomestnega bataljona 97. pešpolka v Radgoni, katerega nacionalni sestav je bil: nekako polovica Slovencev, četrtnina Hrvatov in četrtnina Italijanov.

V mesecu maju 1918 so bili torej kar trije upori slovenskega vojaštva, en upor češkega in en upor srbskega vojaštva. Rekel bi, da gre v tistem času za neko posebno vznemirjenost prav slovenskega ljudstva. V tem me potrjuje še dejstvo, da je bilo za celotno ozemlje Štajerske, Koroške in Kranjske razglašeno obsedno stanje z naglimi sodišči, kar je izzvalo posebne interpelacije socialdemokratskih poslancev in Jugoslovanskega kluba v dunajski poslanski zbornici. Obsedno stanje na celotnem ozemlju še kakšne druge dežele avstrijske polovice Avstro-Ogrske ni bilo razglašeno.

O uporih v Judenburgu, Rumberku in Pečuhu, samo o teh, je 1. junija 1918 poročala tudi München-Augsburger Abendzeitung. Začne takole: »V nemških političnih krogih so skrajno vznemirjeni nad vedno bolj se množječimi upori slovenskih vojaških oddelkov, katerih žrtev so nato največ nemški častniki. Začelo se je z uporom iz Slovencev sestoječega maršbataljona 17. pešpolka v Judenburgu« itd. Prusko vojno ministrstvo je to poročilo poslalo avstro-ogrskemu vojnemu ministrstvu na Dunaju in vprašalo, kaj je na stvari. Avstro-ogrsko vojno ministrstvo je skušalo te upore omalovaževati. Iz vse te korespondence pa je dovolj jasno, kako nekaj novega, nepričakovanega in alarmantnega za nemške vojaške kroge je bil judenburški, rumberški in pečujski upor.

Samo še nekaj pripomb:

Poveljnik asistenčnih čet, ki so zadušile judenburški upor, gen. major Kosel, v svojem poročilu 18. maja 1918 navaja tri glavne »momente« (to je njegov izraz), ki podpihujejo nezadovoljnost in »ki v praznih želodcih najdejo sprejemljiva tla: 1. nacionalno hujskanje po v svojem rovarjenju od nobene moči ovirani Koroščevi stranki«; 2. boljševiske ideje in 3. nespoštljivost nasproti državni oblasti in proti njenim predstavnikom.

Kot glavnega voditelja judenburškega upora omenjajo uradna poročila Hafnerja. On ni bil povrnjenec iz ruskega ujetništva. Eno izmed poročil pa pravi, da je bil Hafner naročnik dveh slovenskih socialističnih listov.

Judenburški uporniki so bili deležni simpatij velikega dela nemških delavcev. Poročila pravijo, da je največ koristi od naplenjenih živil in drugega blaga imelo pravzaprav domače prebivalstvo. Vodstvo krajevne socialdemokratske stranke pa se je od upora distanciralo.

Veliko upornikov je padlo tudi v boju z asistenčnimi četami. Nekaj jih je padlo v medsebojnem obstreljevanju. Bila je deževna, temna noč. Po opisu očividca častniškega namestnika Delaka v Kroniki slovenskih mest 1935 je bilo poleg na smrt obsojenih 6 upornikov še 17 drugih mrtvih in več ranjenih.

Med največje zanimivosti radgonskega upora gotovo spada zatiranje več poročil, da vodijo upor Slovenci in da Italijanov v vodstvu ni opaziti. Obsojenci so korakali na morišče med petjem izzivalnih pesmi — katere so to bile, ni ome-

njeno — tako pravi poročilo poveljnika asistenčnih sil. Razen o uporih v Judenburgu, Rumburku in Pečuhu je o radgonskem uporu največ poročil.

Spis, ki bo temeljito in sistematično opisal zgodovino uporov slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski, bo moral zajeti tudi oktobrske upore frontnih polkov, frontnih vojaških informacij. Tudi pri teh uporih so imeli povrnjenci iz Rusije velik delež. Nekaj besed le o največjem uporu med upori frontnih polkov na italijanski fronti. To je upor gorskega strelskega polka (Gebirgsschützenregiment) št. 2 v Codroipu v Furlaniji, samih Slovencev. Gre pravzaprav za dva upora: za upor 24. oktobra 1918, spontan, neorganiziran, istega dne, ko se je začela na italijanski fronti antantna ofenziva. Proti polku so disciplinirano nastopili vsi trije polki, ki so z gorskim strelskim polkom št. 2 sestavljali 44. Schützendivizijo: v boju oba nemška polka, 21. in 2. Schützenregiment — s *straženjem* razoroženega polka pa tudi koroški Gebirgsschützenregiment št. 1. V boju je padlo 6, ranjenih pa je bilo 28 vojakov, tako stoji v poročilu divizijskega poveljnika. To je edini primer vseh uporov frontnih polkov v tistih dneh, da je bil upor zadušen še z uporabo orožja. Čez nekaj dni je bilo orožje vrnjeno, nato se je polk, sedaj že kolikor toliko organizirano, pred Casarsom zopet uprl. Odmarširal je proti Gorici, kjer je ostal kot posadka nove slovenske, jugoslovanske oblasti do 8. novembra.

Ni pa to edini upor slovenskega vojaštva v zadnjih dneh oktobra. Med pomembnejše upore spada tudi upor 3. bataljona 27. črnovojniškega polka (Landsturmregiment), sami Slovenci, 27. oktobra, na jugovzhodni fronti. »Uprl se je častnikom in noče odkorakati v zaukazane mu postojanke pri Brzi (!?) Palanki,« pravi brzojavno poročilo armadni vrhovni komandi v Badenu.

Upori slovenskega vojaštva avstro-ogrske vojske leta 1918 zaslužijo temeljito zgodovinsko monografijo. V revolucionarni tradiciji slovenskega naroda in v razkroju avstro-ogrske vojske pomenijo mnogo več, kakor jim dosedanje zgodovinske pisje priznava.

Položaj, problemi in perspektive pouka zlasti novejše zgodovine na naših šolah

TOMAŽ WEBER

Problematika, ki jo podajam v tem sestavku, ni popolnoma nova, saj sva o njej, seveda bolj s poudarkom na zgodovini NOB, pisala s tov. Križnarjem prav v reviji Borec že leta 1966. Sedaj sem skušal stvari bolj celotno zajeti s poudarkom na pouku novejše zgodovine in problemi, ki ta pouk spremljajo. Pri tem sem se oprl še posebej na naslednje članke in material:

dr. Metod Mikuž: Kaj lahko pouk moderne zgodovine prispeva k oblikovanju socialistične osebnosti mladega človeka (Sodobna pedagogika 1966);

Ivan Križnar: Problematika pouka zgodovine (Teorija in praksa 1966);

Material komisije za zgodovino delavskega gibanja pri CK ZKS in CK ZKJ (1966);

L. Brumec: Naš učitelj in idejnost pouka (Prosvetni delavec 1967);

in svoj prispevek: Problemi pouka zgodovine in novejše zgodovine (Sodobna pedagogika 1967).

Precej podatkov, ki mi dovoljujejo določene posplošitve, sem dobil iz ankete zavoda za šolstvo SRS o ustreznosti učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah (leta 1967) in iz vpogleda v učne načrte vseh šol in organizacijskih poročil.

Na tej osnovi sem tudi določene podatke, ki jih je navedeni material vseboval, korigiral in nadomestil z novimi. Prav ti podatki so v marsičem podoba o mestu in položaju novejše zgodovine v naših šolah ali dopolnili ali pa tudi spremenili.

Pouka novejše zgodovine ne moremo obravnavati ločeno od pouka zgodovine nasploh. Novejša zgodovina je sestavni del splošne zgodovine, zato sta glede na razvoj v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Seveda daje naša družbena skup-

nost prav glede na pomembnost razvoja naše socialistične skupnosti novejši zgodovini poseben poudarek.

Učnovzgojni smotri pri pouku zgodovine na vseh stopnjah šol to pomembnost še posebej poudarjajo in so v kratkem naslednji: Pouk zgodovine seznanja učence s pomembnimi obdobji preteklosti naših narodov, z bojem za svobodo in NOB, razvija patriotično zavest učencev, vodi jih k spoznavanju nenehnega razvoja človeške družbe, ugotavlja potrebo po stalnem boju za boljše in lepše življenje, budi v učencih zavest, da pripadajo v tem boju naprednim silam, razvija pojme, ki so potrebni za razumevanje sodobnega sveta, prispeva k svetovnonazorski orientaciji, vzgaja učence k spoštovanju enakopravnosti in mirnega sožitja med narodi in k internacionalizmu, prispeva k lažjemu vključevanju učencev v samoupravni sistem, spoznava jih z zakonitostmi zgodovinskega razvoja, prispeva k razvoju zgodovinskega mišljenja, navaja jih h kritičnosti, primerjanju in sklepanju, torej k samostojnemu delu in razvija delovne navade.

Nedvomno so učnovzgojni smotri pouka zgodovine v naših šolah visoko zastavljeni, rekel bi perspektivno, njihova uresničitve pa je odvisna od vrste dejavnikov. Zato menim, da bi si ogledali te dejavnike in njihovo stanje, preden lahko rečemo, kaj storiti, da bi v čim krajšem času približali pouk zgodovine navedenim smotrom.

Na pouk zgodovine in uresničitve navedenih smotrov vplivajo naslednji dejavniki:

1. Zasnova predmetnika in organizacija pouka v šolah
2. Zasnova učnih načrtov
3. Kvalifikacijska struktura učečega kadra
4. Instrumentarij za pouk zgodovine
5. Vsebina in učinek dela ter uveljavljanje diferenciranih oblik in sodobnih metod ter tehnik dela.

Analizirajmo stanje posameznih dejavnikov!

1. Zasnova predmetnika in organizacija pouka v šolah

Pouk zgodovine je organiziran in zagotovljen s predmetnikom na osnovnih, poklicnih, tehniških in njim ustreznih šolah ter gimnazijah. V osnovni šoli se uvaja predmet zgodovina v okviru spoznavanja prirode in družbe že v 1., 2. in 3. razredu, v 4. razredu v okviru spoznavanja družbe, prav tako v 5. razredu, nato pa predmetno v okviru zgodovine v 6., 7. in 8. razredu osnovne šole. Takó je pouka zgodovine tedensko v osnovni šoli na predmetni stopnji 7 ur (3 ure v 6. razredu in po 2 uri v 7. in 8. razredu), na poklicnih šolah eno leto po dve tedenski uri, na tehniških šolah po dve tedenski uri dve leti in na gimnazijah po tri tedenske ure štiri leta. Skupno imamo torej na predmetni stopnji osnovne šole na razpolago za zgodovino 245 ur, na poklicnih šolah 70 ur, na tehniških in njim ustreznih šolah največ 140 ur in na gimnazijah 420 ur. Od teh ur odpade na obravnavanje novejšje zgodovine v osnovnih šolah 68 ur (NOB 19 ur), v poklicnih šolah 50 ur (NOB 15 ur), na tehniških in njim ustreznih šolah 30 ur, izvzete so ekonomske srednje šole in šola za oblikovanje ter srednje org. šole (NOB 12 ur) in na gimnazijah 102 uri (NOB od 10 do 27 ur). V osnovnih in poklicnih šolah so ta razmerja orientacijsko določena v učnih načrtih, na drugih šolah pa sem vzel za razmerje povprečno število ur.

Če torej šole razvrstimo glede na predmetnik, dobimo štiri kategorije glede na intenzivnost v seznanjanju z zgodovino, posebej še z novejšjo; od teh je na prvem mestu gimnazija, na drugem osnovna šola, na tretjem poklicna in na četrtem, zadnjem mestu srednja strokovna šola.

Najmanj znanja osvojijo tisti mladi ljudje, ki ne končajo osnovne šole v celoti. Teh je v slovenskem merilu 38 %; to pomeni, da nekaj več kot tretjina otrok med rednim šolanjem ne dobi znanstveno zasnovane in sistematično podane novejšje zgodovine, pač pa le fragmentarno, v okviru spoznavanja družbe in s pomočjo občasnih informacij, praznovanj itd. Vendar pa lahko ugotovimo, da se na tem področju v zvezi z reformo osnovne šole položaj postopoma izboljšuje. Če je v l. 1957/58 končalo osemletno šolsko obveznost 30 % učencev, jih je v šolskem letu 1964/65 končalo že 61,1 %. K tem številkam naj dodam še to, da 10 % učencev konča obvezno osemletno šolanje v devetih letih, nekaj pa v desetih letih, torej dobi skoraj 75 % učencev osnovne šole sistematično in zaokroženo znanje iz zgodovine, s tem pa tudi novejšje zgodovine. Treba je upoštevati, da se tudi preostanek 25 % učencev preusmeri v obrt in podobne poklice ter mora nato v poklicnih šolah dopolnjevati svojo strokovno in družbeno razgledanost.



Moša Pijade: Portret Iva-Lole Ribarja, 1940, olje

Učenci, ki nadaljujejo učenje na šolah druge stopnje, resnično sistematično razširjajo in poglobljajo zgodovinsko znanje le v gimnazijah, ekonomskih srednjih šolah, šolah za oblikovanje in srednjih vzgojiteljskih šolah, medtem ko v poklicnih šolah sistematično spoznavajo zgodovino delavskega gibanja, narodnoosvobodilno borbo in ZKJ, torej novejšo zgodovino; v tehničnih in njim ustreznih šolah pa včasih še skromneje kot v osnovnih šolah obdelujejo to snov. V slednjih se pojavlja poudarjanje gospodarske in drugih zvrsti zgodovine. Če trdim, da dobe učenci največ znanja iz novejše zgodovine v gimnaziji, opiram to trditev na predmetnik in na učni načrt. Dejansko pa temu ni tako, saj tudi v gimnaziji prihaja do precejšnjega osipa učencev; po številkah iz leta 1966 40 % učencev, ki so se vpisali leta 1962 v prvi razred gimnazije, ni prišlo do četrtega razreda. Takó se mi vsiljuje misel, ki bi jo morala potrditi globlja analiza, da prav na osnovnih in poklicnih šolah kar največ učencev najbolj celostno osvaja gradivo iz novejše in najnovejše zgodovine, v osnovni šoli s splošno orientacijo, na poklicnih šolah pa z orientacijo na delavsko gibanje, ZKJ in narodnoosvobodilno borbo jugoslovanskih narodov. Poudaril bi še, da je osip na poklicnih šolah manjši kot pa na gimnazijah in tehniških šolah.

Seveda s tem ne trdim, da sta obseg in kakovost pouka zgodovine kot celotnega tečaja na srednjih šolah najboljša, da učenci tudi osvojijo največ znanja, kajti kvaliteta in kvantiteta pouka zgodovine v posamezni vrsti šol je v mnogočem odvisna od definiranih nalog, kako in koliko je z učnim načrtom nakazano učno gradivo, ali in kakšna so navodila k programu, ali in kakšni so učbeniki za posamezne šole in razrede, ali in kakšna je strokovna in metodična raven učnega kadra, ali in kakšen je materialni položaj zgodovine nasploh in konkretno v posamezni šoli.

Poseben problem je organizacija pouka zgodovine na nižji in srednji stopnji osnovne šole v okviru predmeta spoznavanje narave in družbe in spoznavanja družbe; tu nedvomno trpi pouk zaradi tega, ker je premalo upoštevano načelo postopnosti in po vsebini ter obsegu obravnavajo te teme več ali manj skorajda enako v vseh razredih. Dalje pouk zreducirajo preveč na veselje nad vojaškimi zmagami in takó postaja na tej stopnji pravljica. V višjih razredih se te napake ponekod še ponavljajo, to pa je težji problem, saj učenci postajajo kritični. Kaže, da trpi pouk tudi zaradi tega, ker posamezne teme prikazujejo, vsaj na razredni stopnji in tudi v 4. in 5. razredu, preveč izolirano, premalo pa genetično. Reforma osnovne šole je nedvomno povzročila pouku zgodovine na predmetni stopnji precej problemov. Sistematično obravnavajo danes zgodovino na predmetni stopnji le tri leta, njen obseg pa je narasel, kar tudi ovira solidnejše znanje. Nedvomno so vsaj za zgodovinarja upravičeni glasovi, da bi v petem razredu zopet uvedli sistematično predmetni pouk zgodovine, saj dvakratno obravnavanje Jugoslavije gotovo ni racionalno (5. in 8. razred), pa tudi glede na to, da vedno več učencev končuje redno šolsko obveznost. Gotovo tudi načelo od bližnjega k daljnemu ne more več veljati za 5. razred (obravnavanje SFR Jugoslavije).

Posebno poglavje je predmetnik naših poklicnih in tehniških šol. Organizacija pouka na teh šolah je silno pisana. Osnove predmetnikov in učnih načrtov za te šole so sprejeli že leta 1948. Na tej osnovi je vladal določeno red in sistem, ki je zagotavljal določeno mesto pouku zgodovine vse do novembra 1960. leta, ko so sprejeli resolucijo o izobraževanju strokovnih kadrov. Ta je poudarila pomen izobraževanja strokovnih kadrov, načela in vlogo gospodarstva in javnih služb pri tem; bistvo resolucije pa je v tem, da so bile te šole preveč odtrgane od gospodarstva in javnih služb ter jih je bilo treba uskladiti z njihovimi potrebami. Vzgojno izobraževalni proces teh šol naj se torej uskladi s potrebami gospodarstva in javnih služb. V resoluciji je bilo še rečeno, naj šole in drugi vzgojno izobraževalni zavodi sprejmejo resolucijo kot podlago za svoje prihodnje delo in naj se ob sodelovanju svojih organov, kolektivov, učiteljev in učencev prizadevajo za njihovo učinkovito uresničevanje. Resolucija je pomenila odložitev dejanske realizacije takih predmetnikov in učnih načrtov, ki bi zadostili potrebam gospodarstva in družbenih služb. Osnova za njihovo izdelavo namreč ni moglo več biti neko približno ocenjevanje teh potreb, temveč opis opravil — nomenklatura poklicev in iz tega izvirajoči profili, na osnovi katerih bi bilo mogoče izdelati realne predmetnike in učne načrte. Ugotovim lahko, da vsega tega še do danes ni in so šole same več ali manj posrečeno, v glavnem pa na škodo splošnoizobraževalnih predmetov — torej tudi zgodovine — oblikovale predmetnike in učne načrte, ki naj bi zadostili takim težnjam.

Ne bi se tukaj spuščal v razlago težav, ki so takó nastale, temveč bi ugotovil samo tole: pozabili so na to, da družba določene predmete iz čisto družbenopolitičnih vzgojnih vidikov vsaja v strokovne šole. Zato a priori zagotavlja družbeno in državljansko vzgojo ne glede na profil kadra, ki ga določena šola vzgaja za potrebe gospodarstva ali javnih služb, in tako prispeva k njegovi družbeni in državljanski vzgoji. Tega spoznanja vsa ta leta po resoluciji ni bilo dovolj in neredko se je dogajalo, da so družbene predmete, med njimi tudi zgodovino, imeli za nepotreben balast strokovnega profila ter so ti predmeti bili pretežno rezerva ur za bogatenje in širjenje strokovnih predmetov.

Imamo celoletne poklicne šole s praktičnim poukom, 6-mesečne in 4-mesečne s praktičnim poukom v gospodarskih organizacijah. V tehniških šolah načeloma traja pouk zgodovine dva letnika po dve uri tedensko. Pri tem nastopajo različne kombinacije in neredki pojavi, ko šole samovoljno reducirajo ure zgodovine od 4 na 3 itd. Vsekakor niti zgodovinarjem niti pedagogom ne more biti vseeno, ali se zgodovina v tehniških in njim ustreznih šolah poučuje v 1. in 2. razredu ali v 2. in 4. razredu ali v 3. in 4. razredu, ker tako ne pride do soglasnosti s predmeti, ki se z zgodovino dopolnjujejo (geografija, družbenoekonomska ureditev, politična ekonomija itd.). Vzemimo za primer tehniško šolo! Pouk je organiziran v 1. in 2. letniku po 2 tedenski uri. Novejšo zgodovino, to je od 1918 dalje obravnavajo v drugem letniku 23 tednov oziroma 46 ur, čeprav moremo ugotoviti, da od tega precej ur odpade zaradi obvezne učne prakse. Na neki tehniški šoli za kemijsko stroko poučujejo zgodovino v 2. in 3. letniku ter pridejo v okviru zgodovine do druge svetovne vojne, nato pa imajo poseben predmet, in sicer narodnoosvobodilna borba in temelji družbene ter politične ureditve SFRJ; tu prikazujejo narodnoosvobodilno borbo po ofenzivah, poleg tega obravnavajo še ustavo, medtem ko povojni mednarodni razvoj zanemarjajo. Na nekem tehnikumu poučujejo zgodovino v 2. in 3. letniku po 2 tedenski uri, na novejšo zgodovino pa odpadeta dve konferenčni obdobji, torej povprečno nekaj čez 30 ur. Mnogo ugodnejša je situacija, recimo, na kakšni pomorski srednji šoli, kjer poučujejo zgodovino 3 leta po 2 uri in odpade na 3. letnik samo novejša zgodovina in s tem toliko ur kot v osnovni šoli, to je 68. Edina poklicna šola, ki ima razdelitev zgodovinskega gradiva enako kot na gimnazijah, vendar le v 2 ne 3 tedenske ure, je šola za oblikovanje. Neka administrativna šola v dveh letih s po 2 tedenskima urama obdela vso zgodovino po programu, ki je blizu gimnazijskemu; v 2. letniku na primer začno z nastankom ZDA in po vsej verjetnosti ne porabijo za novejšo zgodovino več kot 30 ur. Še najbolj je urejen pouk zgodovine na ekonomskih srednjih šolah, čeprav so opazne tendence, da bi jo reducirali predvsem na gospodarsko zgodovino. Na neki farmaceutski šoli predavajo zgodovino v 1. in 2. letniku po 2 tedenski uri. Novejšo zgodovino posredujejo po učnem načrtu v 2. letniku, in sicer aprila in maja, junij pa je predviden za ponavljanje in utrjevanje. Potemtakem obdelajo novejšo zgodovino v 16 urah in na narodnoosvobodilno borbo odpade le minimalno število ur. Neka šola za medicinske sestre ima zgodovino dve leti, 3 ure tedensko zasičeno z geografijo, za novejšo zgodovino porabi približno 33 ur (dejansko še mnogo manj), medtem ko ima šola za zdravstvene delavce II. stopnje uveden učni načrt iz zgodovine za poklicne šole, to je zgodovino delavskega gibanja v 2. razredu po 3 tedenske ure, kar daje letno približno 36 ur za obravnavo novejše zgodovine.

2. Zasnova učnih načrtov

Učno vzgojne smotre pri pouku zgodovine sem na kratko omenil že v uvodu; če jih primerjamo s sedanjimi učnimi načrti, ki so večinoma le minimalni in zato predstavljajo samo sumarne zahteve brez globlje časovne in metodične orientacije, na osnovi katerih šole same oblikujejo podrobne učne načrte, pa lahko ugotovimo tole: prav navedeni smotri zahtevajo, da širimo področje pri obravnavi zgodovine kot učnega predmeta, in zahtevajo kompleksnejšo obravnavo gradiva kot doslej. Če v dosedanjih okvirnih ali pa minimalnih učnih načrtih obravnavamo bolj vojaško in politično zgodovino, potem je treba razširiti področje še s kulturno, gospodarsko itd. Smotri zahtevajo tudi določene didaktično metodične prijeme, ki morajo pri pouku zgodovine postaviti tako delo, ki bo zahtevalo širše gledanje, primerjanje in povezovanje ter vzročnost najpomembnejših dejstev in dogodkov v zgodovinskem razvoju. Dejansko je refleks učno vzgojnih smotrov, ki jih družba zastavlja zgodovini kot osrednji družbeni vedi, tak, da so mnogokrat bolj deklar-

tivni kot pa stvarni, saj je program marsikje divergenten od stavljenih smotrov. Značilnosti sedanjih učnih načrtov so naslednje:

Na novo so prerazdelili snov med razredi, zlasti v osnovni šoli in gimnaziji, tako da primerno poudarja novejšo zgodovino v učnih načrtih, saj zajema, kot že povedano, v celoti dva zaključna razreda teh dveh šol.

Drugo vprašanje je zasnova učnih načrtov, ki ni prečiščena, zlasti kar se tiče novejše zgodovine. Deloma je koncepcija popravljena v učnem načrtu za osnovne šole, korekture pa so potrebni tudi vsi drugi učni načrti (glej informacijo komisije za zgodovino delavskega gibanja pri CK ZKS in CK ZKJ!). Določena problematika zadeva tudi probleme historiografije nasploh. Prav zaradi nejasnosti smo marsikdaj v učnih načrtih izpustili celoten prikaz družbenega razvoja in osvetljevanja procesov ter pojavov z vseh strani, saj, recimo, ob obravnavanju narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov opuščamo problem ekonomike in kulture v tem času, obdobje stare Jugoslavije pa slikamo črno-belo itd.

Hkrati se odpira pri obravnavanju zgodovinske snovi tudi vprašanje glede izbiere gradiva. Dalje: katera zgodovina ter koliko naj se obravnava. Druga stopnja bi morala graditi, poglobljati in širiti snov, ki jo zajema učni načrt osnovnih šol. To se ne dogaja vedno. Šele pred nedavnim smo v tem pogledu storili korak naprej ob koncepciji novih učnih načrtov za poklicne šole, in sicer tako, da prikazujemo probleme delavskega gibanja v najtesnejši povezavi z gospodarskimi, s kulturnimi in s političnimi dejavniki zgodovinskega razvoja.

Naslednja značilnost naših učnih načrtov za vse vrste šol je ta, da so načrti in s tem tudi gradivo koncipirani za šole I. stopnje evropeistično, pa naj bo to za starejša kot novejša obdobja zgodovine in za vse vrste šol. V novem učnem načrtu za osnovno šolo in poklicne šole smo ta okvir ponekod prebili, ne moremo pa mimo ugotovitve, da se učni načrti šol II. stopnje, na splošno gledano, izogibajo svetovne obravnave zgodovine. Poseben problem, ki izhaja iz učnih načrtov, je obravnavanje določenih narodnosti v naši državi. Zgodovinski razvoj posameznih narodnosti in posebej manjšin vsekakor zahteva obravnavo. S tem nočem reči, da moramo zgodovino narodov Jugoslavije in manjšin enakomerno obravnavati, saj je jasno, da bo vsaka narodnost poudarila zgodovino svoje dežele in svoje narodnosti, ne moremo pa pri tem mimo obstoja drugih. Še posebno nerešeno vprašanje poleg ostalih je nepreciznost programa in navodil; to povzroča vrsto nesporazumov o pomembnosti določenega gradiva in ogroža, da bi uresničili učno vzgojne smotre, posebej še glede novejše zgodovine. Tukaj mislim na veliko subjektivnost pri ocenjevanju, katera snov je bolj pomembna. To se izraža v izredno različnem pojmovanju glede zahtev gradiva ter se na zunanji izraža v velikih nihanjih pri realizaciji urnega fonda za posamezne učne enote. Ti nihaji dosegajo tudi do 19 ur razlike pri obravnavanju iste učne enote.

V osnovni šoli smo se taki interpretaciji izognili z izdelavo precij podrobnih učnih načrtov in z orientacijskim fondom ur, s tem smo si vsaj formalno zagotovili določen obseg važnih učnih enot. Isto velja tudi za poklicne šole. Nedvomno je potrebno pri vseh nadaljnjih revizijah učnih načrtov ubrati tako pot. Pri osnovni šoli smo sicer naleteli na kritiko nekaterih pedagogov (ne praktikov, ki poučujejo), češ da s takim receptom omejujemo ustvarjalno svobodo prosvetnega delavca. Vendar pa menim, da je najbolj kvalitetna ustvarjalna svoboda prosvetnega delavca tista, kadar družbeni predpis glede obsega in vsebine spreminja s popolnoma svobodno obliko, z metodo in s tehniko dela v učno prakso.

Anomalije torej dokazujejo, da je treba učne načrte stalno spremljati in dopolnjevati z vseh strani. Do zasnove učnih načrtov imajo zgodovinarji pa tudi drugi zelo različna stališča. Zato bi bila nujno potrebna studiozna revizija učnih načrtov glede koncepcije, mesta in vloge posameznih delov zgodovine, deleža zgodovine narodnosti, deleža delavskega gibanja pa tudi metode. Vsa ta različna gledanja bi morali spraviti na isti imenovalac, potem pa soglasno skrbeti, da bi se to tudi izvajalo.

3. Kvalifikacijska struktura učnega kadra

Za kvaliteten pouk zgodovine je potreben znanstveno in metodično ustrezno kvalificiran kader. V tem pogledu položaj prav gotovo ni najboljši in je ponekod tak, da so potrebni ukrepi. Naj razložim. V Sloveniji je 259 centralnih šol, torej tistih, na katerih poučujejo zgodovino predmetno. Lahko ugotovimo, da se je kvalifikacijska struktura kadra za zgodovino na osnovnih šolah od preteklih treh let precej izboljšala. Danes je kvalificiranih učnih moči za zgodovino v osnovnih šolah

78 %, 22 % pa nekvalificiranih; torej se je odstotek kvalifikacije v zadnjih treh letih dvignil za 18 %. Kljub temu pa manjka okrog 106 učiteljev zgodovine v osnovnih šolah, in če jih bodo dobili, večjih problemov kvalifikacijske narave tu ne bo. Poseben problem so niže organizirane šole; tu bodo zaradi zasnovе pouka (kombiniran pouk) vedno poučevali le učitelji. Daleč najboljši je kadrovski položaj v gimnazijah. Kar 97,3 % učiteljev zgodovine je kvalificiranih, 2,7 % je nekvalificiranih, vendar le-ti v glavnem dopolnjujejo učno obveznost z nekaj urami pouka zgodovine, navadno v prvih razredih. Nikakor pa ni stanje optimistično na strokovnih šolah. Pregledal sem organizacijska poročila 107 strokovnih šol, na katerih predava le 34 kvalificiranih učiteljev zgodovine oziroma DEU, 73 pa nekvalificiranih. Pri vsem tem pa v letošnjem razpisu delovnih mest v Prosvednem delavcu nisem zasledil niti enega razpisa za ta delovna mesta. Dobro bi bilo izdelati kompletno kadrovsko analizo na strokovnih šolah, kar bi seveda zahtevalo dalj časa in 100-odstotne podatke, na katere pa se iz organizacijskih poročil ni mogoče v celoti zanašati. Samo ilustrativno navajam, da na 73 šolah učijo zgodovino oz. DEU geografi, inženirji, slavisti, strokovni učitelji za predvojaško vzgojo, komercialisti, učitelji telesne vzgoje, učitelji gospodinjstva, ekonomisti, višji referenti, učitelji, lingvisti, pravniki itd. Res je, da gre na tehniških šolah v mnogih primerih za ljudi, ki poučujejo le po nekaj ur tedensko zgodovino, sem pa nestrokovno zasedbo ugotovil tudi na šolah, kjer je dovolj ur ne samo za enega, temveč za več strokovnjakov. Iz teh števil je razvidno, da so po neurejenosti kadrovske narave danes na prvem mestu nedvomno vse strokovne šole, tem slede osnovne šole in daleč spredaj pri vrhu je gimnazija. Res je čas, da bo zakon o srednjih šolah vsaj v petih letih ta položaj uredil. Seveda bodo to le formalne rešitve, bilo bi pa nujno, da kadrovsko usposobljenost obravnavamo iz naslednjih vidikov: 1. kakšni sta učiteljeva družbenopolitična predanost in osebna prizadetost, ko opravlja vzgojno nalogo; 2. kakšna je učiteljeva strokovna in splošna razgledanost na področju zgodovine in 3. kakšna je učiteljeva pedagoško didaktična sposobnost, ko interpretira idejno bogastvo predmeta zgodovine.

Za zdaj lahko samo rečem na osnovi izkušenj in velikega števila hospitacij, da pri pregledih pouka zgodovine ne občutim pravega ravnotežja med strokovno in metodično izobrazbo učiteljev zgodovine.

4. Instrumentarij za pouk zgodovine

Naslednji problem, ki zadeva realizacijo uvodoma navedenih učno vzgojnih smotrov pri pouku zgodovine v vseh šolah, je nedvomno instrumentarij za pouk zgodovine. Se pravi problem učbenikov, atlasov, stenskih kart, virov, delovnih zvezkov, slikovnega materiala, literature, enciklopedičnih priročnikov in ekskurzij. V tem pogledu smo v nezavidnem položaju, saj je po malem absurdna, vendar resnična stvarnost, da se v instrumentariju približujemo položaju izpred druge svetovne vojne. Vsa dosedanja praksa je pokazala, da je mogoče načela sodobnega pouka in s tem kvalitetnega pouka izvajati le tedaj, če imamo poleg dobrih učnih načrtov, ustreznega kadra tudi urejeno materialno situacijo, ki pogojuje uveljavljanje sodobnih in kvalitetnih oblik, metod in tehnik dela. Vsaj glede gimnazij moram ugotoviti, da je verifikacijski akt zanje prepotencial pomembnost naravoslovnih ved glede materialne opremljenosti, družbene vede in med njimi zgodovino pa popolnoma zanemarljivo.

V prvi vrsti nas zanima vprašanje, ali imamo na Slovenskem potrebne učbenike za pouk zgodovine, kakšen je njihov koncept in kvaliteta in kako je obdelano gradivo, za katerega je družbena skupnost še posebej zainteresirana. In ne na koncu, kakšna je didaktično metodična uporabnost učbenikov.

Po podatkih, s katerimi razpolagam, položaj glede učbenikov v vseh pogledih ni najbolj ugoden. Razveseljivo je le to, da se položaj dokaj naglo izboljšuje. V osnovni šoli smo z učbenikom za 8. razred, ki je izšel februarja 1967 pri Državni založbi Slovenije, nekako prebrodili krizo in je v tem pogledu položaj izboljššan. Precej slabše je glede zgodovinskih učbenikov v gimnazijah, saj jih ni ne za 1. in ne za 2. razred. Za 3. razred imamo prevod iz hrvaščine dr. Mirjane Gross, vendar pa po mnenju praktikov zahtevam našega načrta ne ustreza. Pred dnevi pa je izšel učbenik za 4. razred gimnazije dr. Metoda Mikuža, z njim je zapolnjena vrzel, ki smo jo imeli vse povojno obdobje. V poklicnih in tehniških ter njim ustreznih šolah učbenikov sploh ni in jih tudi nikdar ni bilo. Za poklicne šole je učbenik za zgodovino v pripravi. Vprašanje je, kdaj in kako bo urejeno vprašanje učbenikov za

tehniške in njim ustrezne šole; tu razen skript posameznikov, ki so različna po koncepciji in v didaktičnem pogledu neprimerna, nimamo ničesar. V slednjih šolah nastopa še problem glede obravnave zgodovine; ta naj bi se podrejala poklicni usmerjenosti šole, torej v ekonomskih šolah gospodarska zgodovina, v zdravstvenih zdravstvena zgodovina, v tehniških tehnična zgodovina itd. Po vsem tem pouk zgodovine razen v osnovnih šolah nima zagotovljenega osnovnega instrumentarija učbenikov, čeprav bi moral biti obvezen in dosledno izveden.

Tudi če pogledamo koncept dosedanjih učbenikov, ne moremo biti prav zadovoljni. Vsekakor moremo v osnovni šoli ugotoviti, da so učbeniki v bistvu kompromis med nekdanjimi sintetičnimi učbeniki in delovnimi učbeniki francoske zgodovinske šole. Menim, da je ta koncept v marsičem zelo posrečen, vendar pa si moramo prizadevati za tem, da pridobiva učenec informativno znanje tudi iz drugih virov in svoje znanje preizkuša, ureja, primerja itd. (povezava z zgodovinsko čitanko, napotki za iskanje podatkov v enciklopediji, delovni zvezki iz zgodovine). Seveda vsega tega odvisnega instrumentarija pri nas ni. Drugače in manj sodobno so zasnovani učbeniki, sicer že neveljavni, pa še vedno v uporabi, zlasti na gimnazijah, ker ni drugih; ti predstavljajo široko sintezo in v glavnem le horizontalno obravnavo, mnogo manj ali nič pa ni vertikalne, problemske. Ti preobširni učbeniki onemogočajo kreativnost učiteljev.

Menim, da bi v učbenikih za šole druge stopnje težnje po samostojnem aktivnem delu z določenim odvisnim instrumentarijem, ki bi ga nakazoval učbenik, morale biti še mnogo bolj poudarjene, in to ne z informativnega, ampak formativnega vidika. Tekst v učbeniku bi moral biti najnужnejša sinteza, vsi drugi zahtevki pa tempirani na določene intelektualne operacije učencev, torej orientirani na druge vire za pridobivanje in izpolnitev znanja. Tem zahtevam se precej približuje predvideni učbenik iz zgodovine delavskega gibanja za poklicne šole. Prav je, da so učbeniki za osnovno šolo po obsegu v evropskem merilu, ni pa v redu, da drugi ta okvir premalokrat presegajo, in sicer parcialno ne pa problemsko, čeprav bi bilo svetovno obravnavanje zgodovine nujno. V učbenikih nas ponekod moti nekoliko enostranski prikaz zgodovinskega razvoja in reduciranje zgodovinskega gradiva bolj na probleme politične in vojaške narave, manj pa gospodarskega in kulturnega. Premalokrat je razvidno, kakšno stališče je zavzela KPJ oziroma ZKJ do določenih vprašanj, recimo ureditve države, do oblik razrednega boja, do vloge KPJ v delavskih sindikatih itd. Poleg tega so, kot že povedano, učbeniki preobširne sinteze, v katerih so dana vsa spoznanja, pri tem pa se seveda razvija le spominska veja intelekta, mnogo manj pa druge intelektualne veje, ki izvirajo iz smotrov. Bistveno se mi zdi, da bi moral učbenike pisati kolektiv piscev sinhrono za vse stopnje šol. Ne morem se znebiti vtisa, da smo prehitro zadovoljni in se tolažimo: »Samo da je nekaj!«

Tudi oprema učbenikov ni vedno zadovoljiva. Slab tisk, medli klišeji, ki marsikdaj še podvajajo že navedeni tekstualni del, premalo barv in zemljevidov, brez kronoloških pregledov ob koncu učbenika in sinhronističnih tablic pač ne pritegujejo dovolj učenca. Če primerjamo dosedanje zgodovinske učbenike z novejšimi iz geografije založbe Mladinska knjiga, vidimo, kako smo pri tem na področju zgodovine zaostali. Hkrati naj pripomnim, da geografiji ne manjka drugega instrumentarija, kot je to primer prav pri zgodovini. Ročnih atlasov za pouk zgodovine sploh ni. V 20 letih po vojni si Slovenci nismo znali ustvariti svojega zgodovinskega atlasa. Vse se premika strahovito počasi in ogromno napora je treba, da dobimo stvari, ki bi morale biti same po sebi umevne. V Sloveniji imamo štiri založniške hiše, ki izdajajo učbenike, nobena pa se do nedavnega ni oprijela resno problema zgodovinskega atlasa. Stenskih zgodovinskih kart nimamo, razen nekaj tistih šolske knjige iz Zagreba. Na naših šolah nimamo zgodovinskih čitank (osnovna šola), v šolah druge stopnje ni zbirke virov, na osnovi katerih naj bi učenci študirali neposredno zgodovinska dogajanja. Upamo sicer na skorajšnji izid zbirke virov iz zgodovine za 4. razred gimnazije ter zgodovinskih čitank za vse razrede osnovne šole in virov, ki bodo priključeni zgodovinskemu učbeniku za poklicne šole, vendar zavlačujejo z delom. Najhuje je to, da od predlogov za razpis posameznih učbenikov, čitank, zbirke virov, delovnih zvezkov itd. pa do izida po navadi minejo 2 do 4 leta. Zato nastaja absurdna situacija, da avtor odda tekst v recenzijski postopek tedaj, ko že pride veljavni učni načrt v revizijo. Cela vrsta razlogov zavira hitrejši napredek na tem področju. Na eni strani komisija za učbenike pri republiškem sekretariatu za prosveto in kulturo SRS ne more izvesti razpisa, če nima zagotovljenih sredstev za izplačilo nagrad avtorjem, na drugi strani avtorji tudi več kot za eno leto preko-

račijo razpisne roke, na tretji strani zavlačujejo delo recenzenti pa tudi založbe, saj je gotovo v srednjeevropskem merilu mnogo predolg čas, ki preteče od oddaje rokopisa pa do tiska. Nimamo tudi enotnega teama avtorjev, ki bi skupaj prevzeli razpisane učbenike in priročnike in bi bil s tem zagotovljen enoten koncept pa tudi oprema učbenikov. Še najboljše je položaj na področju slikovnega materiala; tu je z diafilmi obdelana kompletno vsaj narodnoosvobodilna borba. Končno glede materialnih osnov predmeta ne moremo mimo ustrezne ali neustrezne opremljenosti naših šol. Ugotoviti moramo, da je res sodoben zgodovinski pouk možen le v kabineti organizaciji pouka, medtem ko so vse druge klasične rešitve dvomljive, ker ne omogočajo učencu pa tudi učitelju zgodovine neposrednega prijema ter izrabe zgodovinskega instrumentarija.

5. Vsebina in učinek dela ter uveljavljanje diferenciranih oblik in sodobnih metod ter tehnik dela

V zgodovini je vedno večja akumulacija dejstev, ki jih odkriva znanost, to pa je v razkoraku z možnostjo, da se ta dejstva pri pouku zgodovine osvojé. Izhod iz te situacije moramo iskati v dveh smereh:

a) v racionalizaciji procesa pri pouku; zato morajo učenci v čim krajšem času obvladati čimveč znanja, to pa pomeni ne samo memorirati, ampak znati znanje tudi uporabljati;

b) težišče znanja moramo premikati vse bolj od količine osvojenega znanja v smer razvijanja intelektualnih operacij, s pomočjo katerih pridemo do znanja in s katerimi se znanje utrjuje ter pogloblja. Torej moramo preiti k učinkoviti tehniki učenja in osvajanja delovnih sposobnosti ter navad.

Prav ta zavest je še mnogo premalo prodrla do učiteljev zgodovine, čeprav ne zanikam pojava spodbudnih in organiziranih poskusov v tej smeri na območju nekaterih zavodov za prosvetno pedagoško službo. To dokazuje, da se na področju osnovnega šolstva in delno gimnazij zavedajo teh problemov, vendar je pa jasno, da sam entuziazem brez resnične materialne osnove ne more pripeljati do zaželenega uspeha. V glavnem je le bolj deklarativno načelo, naj učenec od pasivnega objekta, ki mu učitelj predava in ga sprašuje, postaja med poukom aktivni subjekt. Vprašanje je, koliko učenca postavljamo v vseh fazah dela in koliko ga sploh moremo ob prikazani situaciji v položaj, v katerem je primoran razmišljati in reševati naloge, da z njihovo pomočjo pride do samostojnih zaključkov. Takih oblik in metod dela je bolj malo. Stenske karte (seveda večinoma geografske, ker zgodovinskih ni) le malokdaj služijo za prostorno zgodovinsko predstavo, bolj pa za topografijo pomembnejših bitk, konferenc itd. Le redkokje sem ugotovil učiteljeve zahteve, da bi na osnovi gradiva, ki ga imajo v učbenikih, opravili določeno nalogo. Nemaikrat sem odkril, da šole sicer ekskurzije planirajo, jih pa večkrat ne uresničijo (sredstva!), pri ekskurzijah ne uporabljajo skupinske oblike dela, to je neposredno angažiranje učencev za opazovanje in posredovanje ugotovitev razredni skupnosti. Večkrat sem se prepričal, da je premalo vprašanj, ki bi zahtevala od učencev sklepanje, primerjanje, ugotavljanje razlik in posledic. Največkrat se učitelji zadovoljujejo s parcialnimi odgovori na zastavljena vprašanja. Pogosto sem ugotovil, da šole sicer imajo učila in učne pripomočke, pa jih ne uporabljajo. Premalo razvijajo pri učencih čut za to, kaj je bistveno, torej formativno, kaj pa informativno, ter le dopolnjuje formativno snov. Uvajanje učencev v seminarsko delo ter vaje se mi zde vsaj na šolah druge stopnje bistvena zahteva, ki bi pouk zgodovine postavile kvalitativno na višjo raven. Več je bilo tega dela na gimnazijah v zvezi z maturitetnimi nalogami, ker pa je zaradi nepojmljive zasnove pravilnika o zaključnem izpitu kandidatov iz zgodovine izredno malo, tako delo upada.

V nasprotju s temi težnjami se pouk zgodovine marsikje razvija v tekmo za memoriranje dejstev, učinek znanja pa je minimalen. To vse povzroča, da uvajajo ob zgodovini v šolah še druge predmete, s katerimi hočejo reševati obseg in znanje, tega pa je dovolj že v zgodovini. To se pravi, da zgodovine ne bomo reševali z obsegom, pač pa s kvaliteto dojemanja, razvijanja stališč in razumevanja učencev. Zato je treba iskati v oblikah in metodah dela pri pouku zgodovine pot k racionalizaciji pouka, to se pravi razvijati oblike, metode in tehnike dela, s pomočjo katerih bo učenec v čim krajšem času efektno obvladal določeno količino snovi in tako dobil dovolj časa za razvijanje svojih intelektualnih sposobnosti in delovnih navad (vaje in seminar). Skratka, potrebno je uvajati metode dela, ki bodo učenca postavile v središče učnega procesa, učitelj pa bo pretežno organizator tega pro-

cesa. Nemalo trpi kakovost v pouku zgodovine tudi zaradi tega, ker je bila zgodovina kot osrednja družbena disciplina izločena iz zaključnega izpita, tako da se zdi, kot bi se bila družbena skupnost odrekla nadzoru in pregledu rezultatov ter dosežkov učnovzgojnih smotrov in bi dovoljevala obravnavanje zgodovine kot drugorazrednega predmeta.

Kljub vsemu povedanemu lahko rečemo, da položaj vsaj v perspektivi ni tako slab. V osnovni šoli so fiksirali čas za obravnavo novejših zgodovine, znanje zlasti narodnoosvobodilne borbe je boljše in trdnjše, učitelji dosti bolj skrbno izpolnjujejo rubrike o vzgojnih smotrih pouka zgodovine; to kaže, da o tem tudi premišljajo. Povečalo se je število ur za obravnavo novejših zgodovine in vedno več je poskusov, da bi izvajali skupinske oblike dela. Nedvomno precej opuščajo togi predavateljski način pouka v prid aktivnim oblikam. Vsekakor pa je težko kakršnekoli rezultate kvantitativno prikazati, saj je to nedvomno proces, v katerem moramo težiti za boljšim in je torej stvar širše in daljše akcije, ki je povezana z mnogimi dejavniki. Prav gotovo prodiramo počasi naprej tudi na gimnazijah, srednjih tehniških in poklicnih šolah, to pa je za vse spodbudno.

Zaključki

Zavedam se, da je vse to zelo pomanjkljiv prikaz položaja in gibanja problematike zgodovinskega pouka in pouka novejših zgodovine, vsebuje pa opažanja, ki sem jih v zadnjih dveh letih kot svetovalec za zgodovino in geografijo na zavodu za šolstvo SR Slovenije sam ali s pomočjo sodelavcev lahko zbral. Položaj se sicer izboljšuje, narekuje pa nekaj ukrepov, ki jih sami ali pa s svetovalci za zgodovino in zemljepis pri medobčinskih zavodih za prosvetno pedagoško službo ne moremo urediti, ker presegajo naše moči in se tičejo širših problemov ter vloge vzgoje in izobraževanja in mesta učitelja zgodovine v tem sistemu. Naj jih naštejemo:

1. Urediti je potrebno koncept pouka in mesta zgodovine na razredni stopnji osnovne šole, torej v 4. in zlasti v 5. razredu. Še posebej nas na ta problem ne opozarjajo le učitelji zgodovine, ampak tudi pedagogi (dr. Strmčnik — Sodobna pedagogika, št. 5/6, l. 1967).

2. Urediti moramo inštrumentarij za pouk zgodovine, pri tem gre v prvi vrsti za zgodovinski atlas, ki ga Slovenci nimamo in ga moramo imeti, ker menim, da to ni le šolsko vprašanje, ampak tudi kulturno. Ker so sredstva majhna, je treba združiti možnosti vseh založb, ki se ukvarjajo s šolskimi publikacijami, ter angažirati sredstva sklada za pospeševanje založniške in sklada za pospeševanje kulturne dejavnosti.

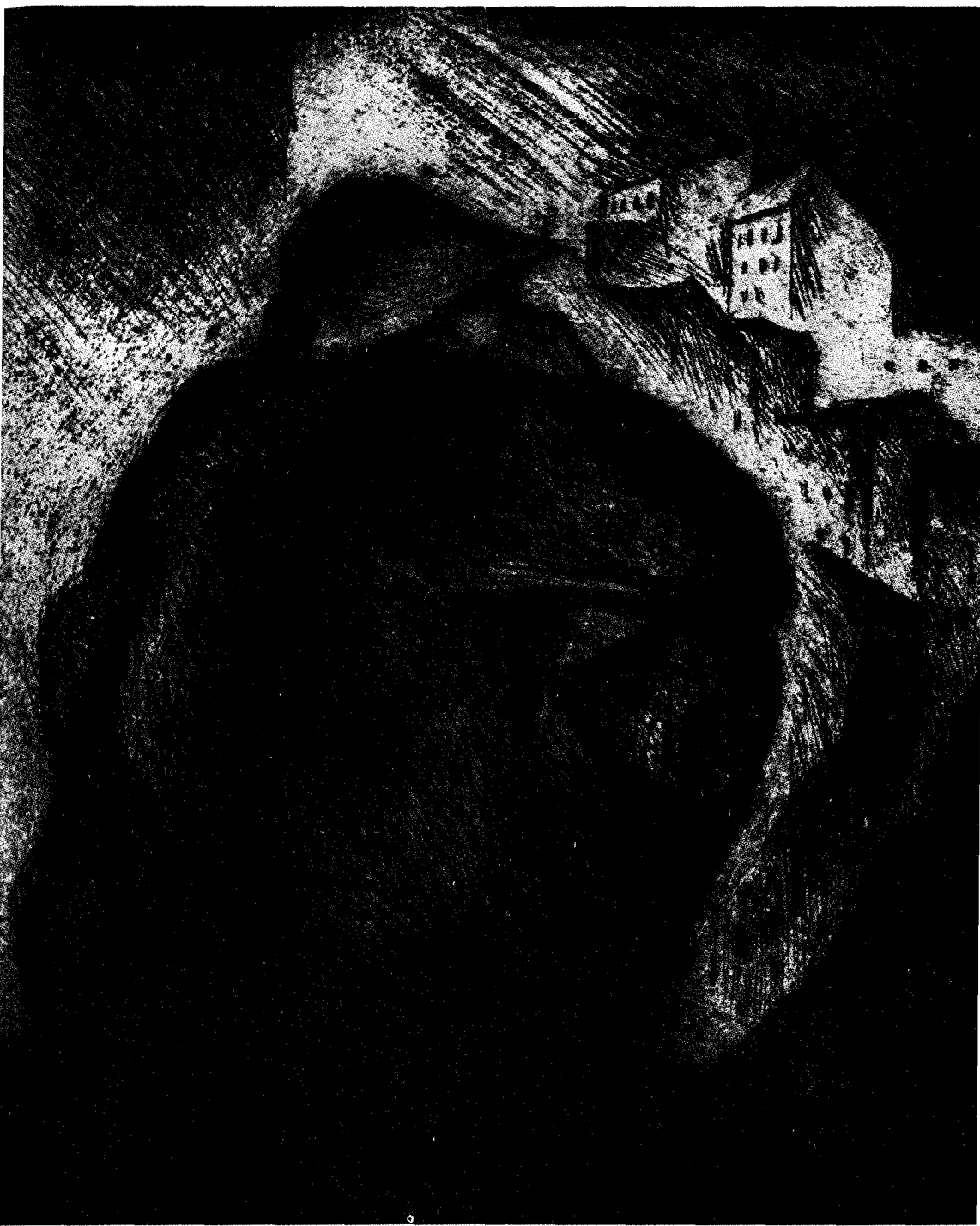
3. Nujno je treba urediti problem učbenikov, zlasti glede na njihovo konceptno uglašenost. Učbeniki morajo biti krajše sinteze in naj navajajo učence predvsem na razmišljanja ob sodelovanju drugega inštrumentarija. Roki za tisk se morajo skrajšati na zadovoljivo mero.

4. Prizadevati si moramo za ureditev učnih načrtov z dovolj natančnimi napotili.

5. Uvesti moramo redni sistem strokovnega in metodičnega izpopolnjevanja; to naj zagotovi poseben zakon, saj je vse dosedanje izobraževanje potekalo bolj na prostovoljni osnovi in vezano na sredstva, s katerimi je šola razpolagala.

6. Kadrovske šole naj bi se bolj zavedale, da potrebujemo za sodoben pouk zgodovine enako prvovrstne strokovnjake kot metodike. Težnje po uveljavljanju sodobnih in učinkovitih metod in tehnik dela morajo prodreti v naše šole, morajo pa jih posredovati in oblikovati vse šole, ki vzgajajo učni kader.

7. Podpreti je potrebno prizadevanja naprednih in vztrajnih praktikov in zavodov za prosvetno pedagoško službo, da širša praksa ne bo ovrednotila njihovih prizadevanj kot vsiljevanje, marveč kot kompleksno družbeno zahtevo.



Veno Pilon: Predmestje I, 1923, jedkanica

Veliko je narejenega, pa še ostane

Ob koncu leta navadno delamo »bilanco« našega dela in kujemo načrte za prihodnje leto. Toda taka vprašanja so pogosto namenjena tudi drugim. V sestavkih, ki jih objavljamo pod tem naslovom, odgovarjajo na ta vprašanja tajniki komisij republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Žal le nekaterih komisij, ker nekateri zaradi tehničnih razlogov niso utegnili pravočasno pripraviti odgovorov. Tako se nam ni posrečilo bralcem naše revije v tej številki predstaviti letošnje dejavnosti in načrtov za prihodnje leto republiškega odbora ZZB NOV s pomočjo komisij, kar smo želeli.

Stanovanjska problematika udeležencev NOB

IVAN FAJDIGA

Znano je, da je kljub naporom vseh odgovornih družbenih in političnih dejavnikov v zadnjih sedmih letih še vedno odprta vrsta nerešenih stanovanjskih problemov, tako upokojenih, zaposlenih predvsem v manjših in neakumulativnih delovnih organizacijah, kot tudi kmetov in borcev ter invalidov NOB.

Po podatkih s stanjem 1. I. 1967 je bilo v SR Sloveniji še nerešenih 2715 primerov, od tega 1414 v delovnem in 1301 izven delovnega razmerja. V teh številkah niso zajeti kmetje-borci, katerih je še precej, kljub uspešnemu reševanju v zadnjih treh letih. Čeprav iz navedenih podatkov izhaja, da je sicer suma sumarum v SRS še precej nerešenih stanovanjskih primerov, pa ne moremo tega problema posploševati in potencirati. Dejstvo je, da to danes ni več vseslovenski problem, temveč obstaja, kot že rečeno, še nerešen problem samo pri enem delu občin, medtem ko so pri drugem delu občin ti problemi sorazmerno manjši, maloštevilni, v nekaterih občinah pa skorajda jih ni več. Največ, tretjina, vseh nerešenih je v Ljubljani in v občinah: Koper, Izola in Piran. Prav v te obalne občine je vedno močnejši dotok. Tu se priseljujejo borci in invalidi iz raznih krajev Slovenije in Jugoslavije. Le-ti pa najprej k raznim znanecem kot začasno — prehodno ali pa v zasilne nestanovanjske prostore, nato pa se pojavljajo z zahtevami po stanovanju. Ker pa je obstoječi stanovanjski fond hkrati prav v teh obalnih občinah zelo dotrajan, obenem pa, kot rečeno, veliko priseljevanje, je to veliko breme za te občine in tega ne zmorejo reševati same. Vzroki in razlogi za to priseljevanje so zdravstveni — sprememba zraka in klime za astmatike. Dostikrat pa je ta razlog samo izgovor in je glavno ozadje turistična priselitev k morju ali v večja mesta.

Podobna situacija je v Ljubljani, kjer se priseljujejo zaradi doraščajočih otrok, ker jih želijo starši študirati na raznih višjih šolah. Nemalo pa je tudi takih, ki so bili takoj po vojni premeščeni po službeni potrebi v razne kraje Slovenije in Jugoslavije, sedaj pa, ko so upokojeni, se želijo vrniti. Sicer pa večina teh nerešenih

primerov borcev in invalidov NOV stanuje v neprimernih, izredno slabih, zdravju škodljivih in premajhnih (glede na doraščajočo družino) stanovanjih. Slabša situacija zaradi dotrajanosti obstoječega stanovanjskega fonda in glede na slabše finančne in gospodarske razmere je še v nekaterih drugih primorskih, dolenjskih ter štajerskih občinah ter v Beli krajini in na Notranjskem.

Od skupnega števila 9540 vseh primerov borcev in invalidov v SR Sloveniji so rešili v obdobju zadnjih sedmih let; to gre predvsem na račun zaposlenih v večjih močnejših delovnih organizacijah, katere so tudi sicer v tem obdobju rešile veliko drugih svojih stanovanjskih primerov, ker so imele za to na razpolago dovolj finančnih sredstev in kreditov.

Nasprotno pa je situacija v manjših slabo akumulativnih gospodarskih in drugih organizacijah precej drugačna, kjer same nimajo dovolj finančnih sredstev niti niso kreditno sposobne, da bi najele kredite v sedanjih težjih razmerah. Zato so v zadnjem času prav iz navedenih delovnih organizacij upokojili precej borcev, ne da bi jim bili predhodno rešili stanovanjski problem.

V zadnjem času, ko prehajamo na ekonomske najemnine in bodo te v povprečju pri borcih, ki so dobili nova stanovanja, precej visoke, se pojavljajo novi problemi:

1. Zastavlja se vprašanje plačevanja najemnine glede na slabe ekonomske socialne razmere.

2. Vedno bolj se kaže nesorazmerje med tistimi, ki so gradili ali kupili stanovanja oziroma stanovanjske hiše v glavnem z družbenimi sredstvi, sedaj pa vračajo za mnogo ugodnejše stanovanje minimalne anuitete po nekaj tisočakov.

Poleg navedenega je še vrsta drugih vprašanj in problemov, zaradi katerih se obračajo borci na naše organizacije in občinske skupščine ter na nas neposredno, bodisi pismeno ali osebno. Le-teh pa ni malo in je pritisk vedno večji. Za ilustracijo navajamo, da so v letu 1966 poslali na naš odbor in obravnavali na UO stanovanjskega sklada 465 za kredit ter 695 drugih pismenih vlog. Na razgovorih pa je bilo približno na naši Zvezi 3000 borcev NOV.

Ko ugotavljamo, da smo v zadnjih letih veliko storili tudi na tem področju v SRS, pa hkrati ne moremo in ne smemo mimo dejstva, da je to število rešenih borcev pod povprečjem rešenih vseh drugih državljanov. Prav v tem obdobju in prej je bilo rešenih tudi precej prošenj takih državljanov, ki so pomagali ali dali družbi zelo malo, medtem ko mnogi borci (ne glede na njihov velik prispevek med NOB) tudi sedaj, dvajset let po vojni s svojim nesebičnim in požrtvovalnim delom ustvarjajo stanovanjske fonde in pomagajo v izgradnji socializma, vendar njih zadeve niso urejene.

Zato menim, da je toliko večja družbena in naša odgovornost tudi danes do vseh tistih borcev, ki še nimajo ustreznega stanovanja. Zato je nujno, da še vse te preostale probleme rešimo v najkrajšem možnem času, najpozneje pa do vključno 1970. leta, saj je to naš dolgoletni dolg do njih.

Če pa hočemo to reševati tudi vnaprej kar najbolj uspešno, moramo dati tem problemom vso prednost, predvsem pa je treba brezpogojno zagotoviti finančna sredstva in ustvariti vsestranske objektivne možnosti in pripravljenost v praksi vseh prizadetih faktorjev. Da bi bila ta akcija v Sloveniji tudi v prihodnje čimbolj učinkovita, smo posredovali v mesecu juniju izvršnemu svetu SRS informacijo o tej stanovanjski problematiki in dali med drugim naslednje sugestije in predloge:

Doseči, da se bodo bolj kot doslej vključile aktivnejše v to akcijo sindikalne organizacije in skupno s samoupravnimi organi v delovnih organizacijah dosegle, da bodo odgovorni reševali z vso odgovornostjo prioritarno nujne in upravičene primere borcev, ki so še zaposleni in mnogi pred upokojitvijo. Vse tiste močnejše delovne organizacije, ki imajo sredstva in možnosti, pa so predčasno ali redno upo-

kojile borce, ne da bi jim bile prej rešile stanovanjski problem, so dolžne, da to odgovornost prevzamejo nase.

Ugotovljeno je, da pri stanovanjskih zadevah zaposlenih borcev v majhnih podjetjih zavlačujejo rešitve oziroma ni dovolj elastičnosti. Tu se vsi skupaj preveč zadovoljujemo in delamo po dosedanjih splošnih sklepih in načelih, da so dolžne to reševati same delovne organizacije. To načelo je v redu za večja podjetja in pri teh ne smemo odstopati v nobenem primeru. Nasprotno pa bo treba manjšim delovnim organizacijam prav tako pomagati s krediti in drugo finančno soudeležbo kot za borce in invalide, ki so izven delovnega razmerja. Vzporedno s tem pa bo treba angažirati tudi lastna finančna in druga materialna sredstva, kolikor jih imajo na razpolago ta podjetja ali posamezniki. Spremembe v tej smeri bi bilo treba napraviti takoj, sicer se bodo v nasprotnem primeru še bolj kot do sedaj dogajale očitne krivice in anomalije, s tem da v nekaterih gospodarskih organizacijah rešujejo udeležence NOB iz leta 1944, medtem ko so v manjših, slabo akumulativnih podjetjih še nerešene zadeve starih in aktivnih udeležencev-borcev NOB iz leta 1942.

Pri republiški skupnosti socialnega zavarovanja bo treba ob podpori izvršnega sveta SRS in skupščine SRS doseči, da bodo namenska, z zakonom določena finančna sredstva dodeljevali občinam sproti. Pri individualnem reševanju pa naj bi dosegli resnično prioriteto za borce in invalide NOV, kadar gre za nujne in upravičene primere.

Kot smo to storili po liniji ZB, bo potrebno prav takó opozoriti tudi po drugih linijah občinske skupščine in ustrezne organe, stanovanjska podjetja, delovne organizacije itd. na sistematično združevanje finančnih sredstev za namensko reševanje stanovanjskih zadev borcev. Za zbiranje in združevanje finančnih sredstev se kaže več možnosti, in sicer:

- sredstva stanovanjskih podjetij,
- sredstva gospodarskih organizacij,
- sredstva občinskih in drugih proračunov republike in federacije,
- sredstva državne loterije,
- sredstva bank in hranilnic,
- sredstva posameznikov stanovanjskih upravičencev,
- sredstva od prodanih starih ali novih družbenih stanovanj,
- sredstva, ki bodo vrnjena nekaterim podjetjem s strani SDK.

Da bi bila akcija za zbiranje teh sredstev čim učinkovitejša ter organizirana in pod stalnim strokovnim in tehničnim vodstvom, naj bi prevzela pobudo in odgovornost tudi stanovanjska podjetja v SRS. Ta so se sedaj v poldrugem letu njihovega delovanja že usposobila in okrepila, takó kadrovske kot finančno.

Za hitrejšo in učinkovitejšo reševanje stanovanjskih vprašanj borcev so nujna znatno večja finančna sredstva. Zato bo potrebno, da se vložijo za zagotovitev teh kar največji napor. Zaradi tega ne bo mogoče rešiti zadeve brez večje in specialne podpore federacije in republike s svojo soudeležbo v obliki kreditiranja ali dodelitve participacije občinam. To bi bila močna spodbuda občinam pri zagotavljanju njihovih nadaljnjih finančnih sredstev. Druga, morda najbolj učinkovita možnost bi bila, da se z zakonskimi predpisi zagotovi redno namensko odvajanje finančnih sredstev za stanovanjske potrebe borcev. Ena takih možnosti bi bila tudi ta, da bi v okviru že obstoječega zakonskega predpisa (kjer se odvaja 4 % od plač za stanovanja) izdvojili določen odstotek za izgradnjo stanovanj borcem.

Vedno bolj ugotavljamo, kar je še posebej potrdila praksa, da se da uspešno, zadovoljivo in v interesu borcev samih, predvsem pa najceneje reševati mnoge sta-

novanjske primere z adaptacijami stanovanj in stanovanjskih hiš v družbeni ali privatni lastnini. Enako velja to tudi za individualno gradnjo stanovanjskih hiš ali nakup novih stanovanj. Zato je treba to pobudo in pripravljenost vsestransko podpreti, jo stimulirati še bolj kot do sedaj povsod tam, kjer so za to dane možnosti in kjer se dovolj dejansko angažirajo lastna individualna sredstva.

Izogrnimo se stihijeskemu in neobjektivnemu reševanju dodeljevanja stanovanj, zato bi bilo treba vztrajati, naj bi v vseh občinah, kjer je še več nerešenih problemov in v katerih še niso sprejeli že pred tremi leti posredovanih pravilnikov o dodelitvi stanovanj, le-te sprejeli.

S tem da so v letih 1965/66 in 1967 RO ZZB NOV Slovenije dodelili za kmetorborce občinam precej sredstev za adaptacijo z obvezno 100-odstotno soudeležbo občin, se je ta, do pred leti še težak stanovanjski problem, dokaj ublažil. Zato je treba tako prakso še nadaljevati.

S pristojnimi bankami je potrebno doseči, da bi te stanovanjskim in drugim podjetjem ter občinam omogočile kredite v ugodnejših pogojih, kadar gre za upravičene potrebe borcev.

Taki pogoji bi bili:

- predvsem na daljšo dobo vračila posojila,
- z manjšimi obrestmi in manjšo lastno soudeležbo ter
- z možnostjo takojšnjega koriščenja kredita.

Republiška pomoč naj se usmeri predvsem v tiste občine in področja, kjer je ta problematika še najhujša in kjer je po številu največ nerešenih primerov borcev NOV.

V prihodnje bo potrebno odločneje in dosledneje nastopiti proti vsem tistim, ki niso upravičeni do stanovanj ali kakršnihkoli finančnih sredstev, a hočejo to izsiliti.

Pobudo in sklep z ZZTP, s katerim se odpovedujejo vrnjenim finančnim sredstvom, s strani SDK v korist RO ZZB NOV Slovenije za namensko reševanje stanovanjskih zadev borcev, je treba še naprej podpirati in izkoristiti kot enega izmed možnih finančnih virov v letu 1967. S službo SDK in sekretariatom za finance SFRJ bo potrebno izposlovati, da bi bil tehnični postopek za izkoriščanje teh sredstev čimbolj preprost, dostopen in brez kakršnih koli davčnih ali drugih obremenitev.

Usposabljanje rezervnega starešinskega kadra

STANKO PETELIN

Poglavitna naloga Združenja rezervnih oficirjev in podoficirjev je vojaško strokovno usposabljanje rezervnega starešinskega kadra. Naloga je pomembna in odgovorna. Vemo, da so po končani vojni demobilizirali na tisoče partizanskih oficirjev in podoficirjev, ki so partizanski način vojskovanja iz lastnih izkušenj bolj ali manj poznali, silno pomanjkljivo pa je bilo njihovo znanje v drugih vojaških zadevah. Izmed njih je bilo le malo teh, ki so pred odhodom iz JLA imeli priložnost obiskovati kako vojaško šolo. Nekatere izmed demobiliziranih oficirjev in podoficirjev so sicer kasneje poklicali še na vojaške vaje, toda za veliko večino rezervnih starešin so bila vojaško strokovna predavanja in druge akcije, ki jih je organiziralo ZROP, edini vir za obnavljanje in dopolnjevanje strokovnega znanja.

Delo, ki ga je opravljalo ZROP, pa je bilo potrebno tudi mlajšim rezervnim oficirjem, ki so v povojnem času obiskovali šole za rezervne oficirje in podoficirjem, ki so se vračali iz vojaške službe. Tam so si sicer pridobili solidno strokovno znanje, toda vojaška znanost ne miruje in jih je bilo treba prek ZROP seznanjati z najnovejšimi dosežki na področju vojaške tehnike, organizacije in znanosti nasploh.

Glede na takratno strukturo članstva in našo vojno koncepcijo je bilo povsem razumljivo, da se vsebina takega dela nanaša zlasti na vprašanja, ki zadevajo sodobno vojskovanje. Čeprav je bilo strokovno izobraževanje prek ZROP na prostovoljni osnovi, je bila udeležba nadvse zadovoljiva (približno 70 %). To je pripisati predvsem visoki zavesti naših partizanskih rezervnih oficirjev in podoficirjev, ki je značilna za prva povojna leta.

Kasneje so se razmere v marsičem spremenile. Iz vojaških šol je vsako leto prihajalo na stotine mladih rezervnih oficirjev, ki jim posplošeno in poenoteno vojaško usposabljanje prek ZROP ni moglo nuditi nekaj bistveno novega, česar se ne bi bili naučili že v vojski. Odtod izvira tudi čedalje manjše zanimanje pa tudi udeležba. Prišlo je že tako daleč, da so se ljudje v naših odborih upravičeno spraševali, kakšen smisel ima tako izobraževanje, ko pa so rezultati iz leta v leto čedalje slabši. Zato je bilo treba najti nekaj novega, kar bi bilo za rezervne oficirje in podoficirje res koristno in zanimivo.

To novo je ZROP začelo izvajati lani. Novost pa je skoraj povsem drugačna vsebina sedanjih strokovnih programov in obveznost strokovnega usposabljanja.

Medtem ko so prejšnji programi obravnavali predvsem vprašanja, ki zadevajo operativni del vojske, se sedanji omejuje zlasti na zadeve teritorialne obrambe, to pa v lokalnem obsegu — na območju občine. Prav to področje je večini rezervnih oficirjev in podoficirjev španska vas, saj so v vojski in vojaških šolah imeli zelo malo priložnosti slišati kaj več tudi o teh vprašanjih. Svojih izkušenj pa tudi nimajo, kajti približno 70 % članstva je mlajših rezervnih oficirjev in podoficirjev, ki so si čin pridobili v povojnem obdobju. Vprašanja, ki zadevajo teritorialno obrambo, so prav za slovenske oficirje in podoficirje silno pomembna, kajti ob robu našega ozemlja teče tudi meja med zahodno in vzhodno interesno sfero. Naposled pa je tudi v interesu vsakega posameznega rezervnega oficirja ali podoficirja, da ve, kaj je njegova dolžnost v primeru vojne in kakšne naloge ima, če bi sovražnik začasno zasedel ozemlje.

Druga novost pa je v tem, da je proučevanje teh zadev — bodisi »Vojaškega informatorja«, ki izhaja v 36.000 izvodih in ga prejema skoraj vsi člani, in »TV-15«, na katerega je naročen vsak drugi rezervni oficir ali podoficir, bodisi prek akcij, ki jih organizirajo združenja — obvezno za vse rezervne starešine razen za starejše. Sicer pa je to povsem razumljivo. Strokovno izobraževanje nikakor ne sme biti odvisno samo od stopnje zavesti posameznih rezervnih oficirjev in podoficirjev. Ti so namreč starešine, ki bodo imeli v primeru vojne pod svojim poveljstvom več ali manj vojakov in izmed teh utegne marsikdo izgubiti življenje prav zaradi takih poveljnikov, ki v mirnem času svoji vojaško strokovni izobrazbi ne posvečajo dovolj pozornosti. Iz tega stališča je med drugim izhajal tudi republiški sekretariat za narodno obrambo, ko je sklepal o tem, naj strokovno izobraževanje rezervnih oficirjev in podoficirjev, ki ga v njegovem imenu izvaja ZROP, postane obvezno.

O smotrnosti teh najnovejših ukrepov skoraj ni potrebno izgubljeni besed. Sedanja mednarodna situacija ni niti najmanj rožnata in prebivalstvo, zlasti pa rezervni oficirji in podoficirji, morajo biti pripravljeni na vsako morebitnost. Sicer pa je prav nenehna pripravljenost na vsestranski in trdovraten odpor morebitnemu napadalcu najboljše jamstvo naše varnosti in ozemeljske nedotakljivosti.



Boris Kobe: Pilatova sodba, 1936, iz cikla Križev pot Slovencev, akvarel-miniaturna tehnika

Dejavnost bivših vojnih ujetnikov

IVAN ŠLOSAR

Kaj smo storili? Lahko rečemo, da veliko, s tem pa ne moremo v celoti biti zadovoljni.

Navada je, da vsakdo, pa naj bo to posameznik ali organizacija, v času, ko zaključujemo staro leto in se pripravljamo na vstop v novo leto, pomisli na to, kakšno je bilo to leto, hkrati pa tudi razmišlja o načrtu, kakšno naj bi bilo leto, v katerega stopamo.

Prav je, da se tudi mi ozremo na leto 1967 in se vprašamo, kaj smo napravili, kakšni so bili naši uspehi, pa tudi slabosti. Ali smo izpolnili vse tisto, kar smo predvideli.

Lahko trdimo, da je bilo preteklo leto zelo pomembno za komisijo bivših vojnih ujetnikov pri RO ZZB NOV Slovenije pri reševanju in nadaljevanju postavljenih nalog.

Ena izmed najpomembnejših nalog je bila, da je morala komisija za bивše vojne ujetnike po veljavnih predpisih dajati svoje mnenje k vsem vlogam bivših vojnih ujetnikov glede na priznanje posebne dobe (večinoma člen 145. in 74., le minimalno tudi člen 140. TZPZ).

Do sedaj je naša komisija prejela v reševanje 153 vlog bivših vojnih ujetnikov za priznanje posebne dobe. Od skupno 153 dospelih vlog je naša komisija do tega časa rešila 141 vlog, kakih 12 pa jih v tem trenutku še ni rešenih. Od navedenih vlog pa je komisija SRS po 195. členu TZPZ pozitivno rešila 108 vlagateljem v smislu čl. 145 in 74, zelo v majhnem številu pa po čl. 140 TZPZ. Tu so obstajale določene težave pri reševanju navedenih nalog, s katerimi pa smo z ugotovitvami seznanili tudi komisijo SRS po 195. členu TZPZ.

V pogledu organizacije samostojnih sekcij bivših vojnih ujetnikov je komisija uspela ustanoviti samostojne sekcije bivših vojnih ujetnikov v okviru ZZB NOV tam, kjer so bile možnosti, kjer je bilo več kot 20 do 30 bivših vojnih ujetnikov in tam, kjer so pokazali potrebno razumevanje in določeno pomoč odgovorni tovariši v občinskih združenjih NOV.

Nadaljevalo se je delo tudi z včlanjevanjem bivših vojnih ujetnikov v ZZB, ki so imeli za to vse pogoje po 3. členu statuta Zveze.

Po lanskoletnem I. republiškem srečanju bivših vojnih ujetnikov v Mostecu v Ljubljani, s katerim je bil dosežen lep uspeh, smo nadaljevali izpolnjevanje statistike in evidence med bivšimi vojnimi ujetniki, tako da imamo sedaj evidentiranih prek 3000 bivših vojnih ujetnikov. O večini teh tovarišev smo zbrali vse osnovne podatke, o mnogih izmed njih pa tudi življenjepise in izjave drugih tovarišev, tako da imamo točne podatke tudi o njihovem prispevku v vojnem ujetništvu.

Komisija si je prizadevala pridobiti naročnike na TV-15, tako da je sedaj iz vrst bivših vojnih ujetnikov že prek 1000 naročnikov tega glasila.

Glede publikacije oblik boja v ujetništvu je komisija v preteklem letu pripravljala in zbirala gradivo od posameznikov, od vloženih vlog za priznanje posebne dobe o odporniškem gibanju v posameznih taboriščih in več napisanih spominov.

Komisija je vse leto vzdrževala dežurstvo, tako da je imel vsak bivši vojni ujetnik priložnost osebno se pogovoriti o svojih zadevah in o delovanju samostojnih sekcij.

Iz doseženih uspehov in nalog, ki so stale pred nami, bo nujno nadaljevati delo v naslednjem: po veljavnih predpisih bo morala komisija za vojne ujetnike dati

svoje mnenje k vsem vlogam bivših vojnih ujetnikov glede posebne dobe, ki so bile vložene do 31. decembra 1966, in s tem dokončati delo na tem področju.

Najvažnejša naloga naše komisije v prihodnje pa je gojiti revolucionarne tradicije in jih prenašati na mlade rodove. Področje glede pisanja zgodovine je še zelo neobdelano, vendar pa je že zbranega mnogo gradiva o spontanem upor in o organiziranem političnem in sabotažnem delovanju, o pobegih, štrajkih in spopadih, o vključevanju v zavezniške armade in oboroženem upor in sami Nemčiji in Italiji.

Zato je potrebno organizirati čim širšo dejavnost pri pisanju in objavljanju dokumentarnega in spominskega gradiva o življenju in borbi v ujetniških taboriščih. Ker sta prav ti dve področji še zelo neobdelani, štejemo to za svojo prvo in najvažnejšo nalogo v tej dobi.

Organizirati tovariška srečanja bivših vojnih ujetnikov po taboriščih v republiškem merilu, zlasti iz tistih taborišč, v katerih je bilo največ Slovencev.

Iz vsega tega slede naslednje naloge komisije za bивše vojne ujetnike RO ZZB NOV Slovenije oziroma moje posebne želje v letu 1968:

- dokončati delo komisije pri izdajanju mnenj glede vlog bivših vojnih ujetnikov za priznanje posebne dobe;

- ustanoviti še nekaj samostojnih sekcij bivših vojnih ujetnikov v občinah, kjer je več bivših vojnih ujetnikov, in skrbeti za aktivnost dosedanjih;

- izdati v letu 1968 vsaj prvo knjigo o revolucionarni dejavnosti o nekdanjih ujetniških taboriščih ter vsaj nekaj člankov in reportaž v borčevskem časopisu in reviji. Še nadalje zbirati tovrstno gradivo;

- predvsem zaradi zbiranja takega gradiva in zaradi negovanja tradicij NOB še nadalje ustanavljati odbore in organizacije posameznih taborišč ter pomagati, da bi se večkrat srečali.

Kot posebna želja pa je, da vložimo vse naše skupne napore za ohranitev miru v svetu.

Vsi smo odgovorni

MILKO ŠTOLFA

Če bi poskušali ob koncu leta napraviti pregled nad našo dosedanje dejavnostjo in nalogami, ki nas čakajo, bi skorajda lahko trdili, da smo nekaj že storili, toda mnogo nas tudi še čaka.

Naš načrt, ki predvideva zbiranje dokumentacijskega in memoarskega gradiva slovenskih partizanskih enot, področij in služb, smo letos začeli resno izvajati. V ta namen smo ustanovili odbore enot in služb, ki razvijajo revolucionarne tradicije v domicilnih občinah, predvsem pa zbirajo dokumentacijsko in spominsko gradivo med svojimi borci. Težnja teh odborov, da bi zbrano gradivo izšlo strokovno obdelano v knjigi, je rodila zbirko knjig z naslovom Knjižnica NOV in POS. Osnovni cilj izdajanja te zbirke je kvaliteta. Doslej so izšle ali pa so še tik pred tiskanjem knjige o Gradnikovi, Prešernovi, potem pa prvi, drugi in tretji prekomorski brigadi, Osvoboditev Slovenskega Primorja, Osvoboditev Ljubljane, Pohod štirinajste.

V Knjižnico NOV in POS smo uvrstili tudi likovno zbirko. Že lani je izšel pod naslovom Umetnost in revolucija I. del trilogije: 1. izbor partizanske grafike in risbe, 2. izbor grafike in risbe iz zaporov in taborišč, 3. izbor likovnih spomenikov revolucije. K tem izdajam prištejemo še monografijo o likovni ustvarjalnosti med NOB.

Na področju literarnega ustvarjanja predvidevamo tudi kritično izdajo vsega, kar je bilo literarnega napisanega med NOB in o tem tudi monografijo o literarni ustvarjalnosti.

To so izdaje, za katere skrbi in jih strokovno vodi naša komisija oziroma njeni odbori. Prizadevamo si, da bi k temu pritegnili vse slovenske založbe. V zadnjem času so slovenske založbe izdale precej knjig s tematiko revolucije in NOB. V glavnem so se v to delo vključile vse založbe od Slovenske matice, ki je izdala zajeten zbornik o slovenskem zdravstvu, kjer je mnogo prostora posvečenega partizanski saniteti, do Mladinske knjige, ki je na primer samo leta 1960 izdala 39 del v povprečni nakladi nad 10.000 izvodov. Pričakujemo, da bodo založniki v prihodnje med seboj še tesneje sodelovali. Predvideno je namreč, da bi samo v Knjižnici NOV in POS izšlo v naslednjih petih letih več kot 50 del o zgodovini borbenih enot in del, ki bodo obravnavala posamezna področja naše revolucije (zveze, preskrba, saniteta, bančništvo itd.). Izredno veliko lahko založbe storijo na primer tudi pri izdajanju tako imenovanih lokalnih kronik, ki jih pripravlja večina občinskih odborov ZZB.

Za tako obsežno izdajateljsko dejavnost smo morali poiskati način, kako kriti izdatke za to delo. V ta namen je republiški odbor ustanovil tiskovni sklad Knjižnice NOV in POS. Zavedamo se, da bo iz republiškega proračuna v ta sklad prišlo najbrž malo denarja; Sklad za pospeševanje založniške dejavnosti bo prav tako moral prispevati le tisti del, ki naj z njim zmanjšujemo proizvodno ceno. Tako se je upravni odbor Sklada Knjižnice NOV in POS odločil, povabiti delovne in druge organizacije, naj postanejo temeljni oziroma podporni člani knjižnice in s tem prispevajo svoj delež k uresničitvi zamisli.

Tudi zamisel Kurirčkovega festivala je od vsega začetka jasna, namen pa je določen v statutu, zlasti v resoluciji, ki jo je sprejel prvi plenum literatov, urednikov, založnikov in pedagogov. Vendar pa konkretizacija te zamisli zahteva seznanitev širšega kroga. Nekaj smo v tem pogledu že storili in zbrali ljudi, ki stalno, prizadeto in kvalitetno uresničujejo festivalsko resolucijo.

Glasbeni odbor naše komisije se je odločil, da izda glasbeno literaturo, nastalo med NOB. Prav tako namerava pripraviti bibliografijo vsega, kar je bilo objavljene na temo revolucije v povojnem času. Ta bibliografija naj bi služila zborovodjem, da bi lahko našli skladbe, primerne za njihove zборе. Obstaja tudi zamisel, da bi razširili glasbene stvaritve, posnete v najboljših izvedbah. Muzeji in podobne institucije naj bi priredili tako imenovane glasbene šole, kjer bi glasbo predvajali po željah obiskovalcev. Prva taka soba je pripravljena v idrijskem muzeju.

Filmski odbor se ukvarja z zamisljo, da bi spodbudil snemanje nekaj dokumentarnih filmov, da bi z njimi ohranili vsaj najvažnejše zanimivosti in znamenitosti. Tako je izredno privlačna misel, da bi, dokler je še čas, izdali dokumentarni film o Bazi 20 na Kočevskem Rogu, saj je izredno pomembna za našo zgodovino.

Predvsem je odprto vprašanje vključevanja mladine v akcije za razvijanje tradicij NOB. Vendar to ne zadeva samo mladine, to je obveznost starejše generacije do mladine. Pri tem se je treba zavedati, da ji starejša generacija lahko posreduje gradivo, mladina pa se bo morala tudi sama prebiti do lastnih spoznanj in se znajti v nadaljnji stopnji naše revolucionarne graditve.

Če govorimo o prenašanju tradicij med mladino, nas veže zavest, da smo ji dolžni prikazati NOB z vsemi njenimi revolucionarnimi in etnično moralnimi načeli. Nekatere akcije, kakor na primer tekmovanje v poznavanju zgodovine NOB v Mariboru, tekmovanje za Šercerjevo značko v občini Vič-Rudnik in podobne so izredno razgibale mladino in jih je le-ta zelo hvaležno sprejela. Vendar pa bi morali občinski odbori ZZB prirediti še več takih akcij in najti najrazličnejše oblike. Tu

Ljubo Babić:
Rdeče zastave, 1921, olje



pridejo v pošte v pohodi v partizanske kraje, tekmovanja v znanju, ogledi muzejev, filmov, pogovori o posameznih zgodovinskih dogodkih ali pohodi mladine po poteh enote, ki ima domicil v njeni občini.

Vsekakor pa je najbolj pomembno v prihodnjem obdobju sodelovanje z občinskimi odbori ZZB. Sodelovanje komisije z občinskimi komisijami ni bilo najboljšo. Zavedamo se, da tradicije lahko razvijamo in jih uspešno prenašamo predvsem na terenu. Tam tudi opažamo največje potrebe, zaradi tega ima naša komisija za eno najvažnejših nalog povezati se tesneje z občinskimi organizacijami in prek njih z vsemi, ki so odgovorni za razvijanje tradicij NOB po občinah. Zato bomo morali prvi korak v tej smeri v kratkem napraviti.

Kaj pričakujemo od našega gospodarstva v letu 1968

Že tretje leto po reformi teče in lahko si napravimo pregled, ali res pomeni tako odločilno zarezo v našem življenju, da smo postavili vse prognoze na nove temelje poreformskega življenja. Gospodarska reforma je del splošne družbene reforme, s katero si hočemo zagotoviti boljše življenje, kateremu pa more materialno podlago ustvariti samo pametno voden, učinkovito in na ekonomskem računu grajeno gospodarstvo. Za vodenje pravilne ekonomske politike imamo sprejet družbeni plan SFRJ in za nas SR Slovenije, ki obravnava razvoj za petletje 1966 do 1970, pri čemer je prav naloga pravilne politike gospodarjenja, da zna vsako leto tako urejati gospodarska gibanja, da bodo na koncu petletja dosegla stopnjo, ki jim jo je napovedal družbeni plan. Plan sicer pomeni napoved razvoja na podlagi skrbne analize dosedanjih dosežkov in ima zato obliko zagotovitve, za kakšen uspeh si prizadevamo, vendar ni samo izraz naših hotenj in pričakovanj, ampak je tudi družbena naloga. V primeri s prejšnjim planiranjem ni to kakšna administrativna naloga, ampak pot k zastavljenemu cilju.

Ker temelji petletni družbeni plan na dosežkih pretekle dobe in oceni sedanjih tendenc gospodarskih in družbenih gibanj, mora biti njegova pomembna lastnost realnost, upoštevanje ekonomskih zakonitosti in sistemskih sprememb, ki jih je prinesla reforma. Zato se tudi pri pregledu dosedanjih dosežkov naslanjamo na objektivne ugotovitve in iz njih lahko vidimo, ali je stvarnost identična s pričakovanji, s težnjami in postavljenimi nalogami, ki jih formulira družbeni plan. Ker je ta plan nastal z nalogo, da uveljavi načela reforme, sam poudarja vrsto točk, ki naj bodo mejniki in smerniki in če tudi morda zvenijo kot formalni program, se vendar uresničujejo in to hočemo pogledati.

Da je v našem gospodarstvu prevladoval ekstenzivni način gospodarjenja, že na prvi pogled pokaže tempo zaposlovanja, ki je skoro trikrat presegel prirast delovne sile. Naravni prirast je bil v petletju pred reformo, to je v letih 1960 do 1964 vsega 67.395 ljudi. Ker je delež aktivnih pri nas že precej časa stalen, po podatkih popisa iz leta 1961 na 48,3 %, pomeni navedeni naravni prirast povečanje števila aktivnega prebivalstva za 32.552. V istih letih pa se je število zaposlenih povečalo za 114.793, to je za 82.241 več, kot to omogoča naravni prirast. To razliko je bilo treba pokriti nekaj iz pozitivnega salda selitvenega gibanja, v glavnem pa z večjim zaposlovanjem žensk in kmečkega prebivalstva. V letih 1960 do 1964 se je iz drugih republik priselilo v Slovenijo 37.050 ljudi, izselilo tja 21.125, tako da nam ostane presežek 15.925 ljudi. S tujino pa imamo negativni selitveni saldo 5258, tako da je skupni presežek zunanjega seljenja 10.667, in to v glavnem delovne sile. V tem času se je zato delež kmečkega prebivalstva zmanjšal od 32,1 % v letu 1960 na 28,4 % v letu 1964. Delež žensk med zaposlenimi pa se je povečal od 36,1 % v letu 1960 na 38,7 % v letu 1964. Iz tega je videti, da smo iskali novo delovno silo med kmečkim in ženskim prebivalstvom in večanje števila zaposlenih je preseglo večanje proizvodnje, zato je povsem utemeljena trditev, da smo gospodarili na ekstenziven način. Tak način je seveda potreben in nujen v začetku razvijanja gospodarstva, ko pa to doseže določeno stopnjo razvitosti, je treba začeti gospodariti intenzivno, to se pravi racionalno, ne samo z večanjem števila delovnih mest, ampak z večjo proizvodnjo, z boljšo izrabo obstoječih zmogljivosti, bolje organiziranim delovnim postopkom. Navedeni tempo zaposlovanja po 23 tisoč novih delavcev na leto pri trikrat manjšem naravnem prirastu nove delovne sile je pomenil nekaj preveč nenaravnega, da bi mogel ostati dalj časa. Zato je že s tega vidika razumljivo, da je moralo priti do spremembe, in res, od leta 1965 dalje je zaposlitev ves čas enaka,

v začetku se je celo zmanjšala. Ker se je proizvodnja kljub temu večala, sicer nekaj manj kot prej, tako vzemimo industrijo kot najbolj značilni kazalnik dinamike gospodarstva, ki je v letu 1965 povečala svojo proizvodnjo za 4 %, prav toliko v letu 1966, v letošnjem letu po dosedanjih rezultatih za 3 %, je to dokaz, da smo začeli gospodariti intenzivno. V industriji je ugotovljeno, da v glavnem ne potrebujemo odpiranja novih kapacitet razen pri elektrogospodarstvu, kjer smo v proizvodnji električne energije hudo zaostali in bomo še nekaj časa trpeli pomanjkanje.

Prav ta prehod na intenzivno gospodarjenje ima za posledico polno drugih pozitivnih ugotovitev. Ekstenzivno gospodarjenje povzroča veliko dinamiko, zato pa tudi veliko nestabilnost, nihanje. Želimo pa, da bi bilo naše gospodarstvo stabilno, to je za nas pojem solidnosti, prizadevanja za dvig produktivnosti, pametne politike pri investicijah, zato pa tudi večje akumulativnosti. Ko doseže gospodarstvo tako veliko stopnjo, da pokriva domače potrebe in se mora ozreti za zunanjim trgom, tedaj mora samo po sebi priti do takih ukrepov, ki ustvarjajo njegovo konkurenčno sposobnost s čim bolj racionalnim gospodarjenjem. Vključitev v mednarodni trg, ki je potrebna zaradi že dovolj visoke razvitosti našega gospodarstva, more v tem oziru vplivati samo pozitivno. Predvsem nas nauči, da nimamo proizvodnje zaradi nje same, ampak v mejah možnosti njene realizacije. Da to načelo še ni dovolj prodrlo, dokazujejo visoke zaloge, ki se kopičijo v taki meri, da pri nekaterih panogah presegajo večmesečno proizvodnjo. Kopičenje zalog pomeni slabšo likvidnost, mrtvi kapital, pomanjkanje obratnih sredstev, kar se mora negativno izraziti na pogojih za novo proizvodnjo. To navaja na bolj skrbno izbiro proizvodnega programa, na stvarnost, ki mora vedno bolj prevladovati. Med različnimi področji gospodarstva mora obstajati določena harmonija, gospodarstvo je treba gledati s širšega, ne z lokalnega vidika. Zadnje čase vedno pogosteje beremo vesti, kako tovarne usklajujejo svoje proizvodne programe, da sicer obdrže dovolj velik sortiment, vendar ne vsaka zase, ampak v okviru cele panoge. To so že znaki racionalizacije proizvodnje in prehod na večje proizvodne serije, kar omogoča pocenitev, večjo konkurenčno sposobnost in privede do večje specializacije in tudi modernizacije, kar mora sploh biti stalen proces. Za našo slovensko industrijo velja, da izgradnja novih zmogljivosti ni toliko potrebna kot modernizacija opreme, nadomestilo zastarelih strojnih naprav in s tem pri istem ali celo manjšem številu delovnih mest večji dosežki. Ko pride gospodarstvo do takih problemov, je to samo znak, da misli na boljšo kvaliteto, na večjo produktivnost, na modernizacijo tehnoloških procesov, kar pomeni dvig na višjo, konkurenčno sposobno stopnjo.

Ob reformi je bilo mnogo prigovorov proti investicijski politiki, ki je bila preveč enostranska in zato v škodo harmoničnemu razvoju ter tudi družbenemu standardu. Previsoke in premalo utemeljene investicije, ki odzamejo prevelik delež družbenemu proizvodu, lahko slabo vplivajo na standard. Zato je reforma v tem pogledu napravila precejšnjo spremembo, ki se vidi v deležu investicij od družbenega proizvoda. Ta delež je bil v zadnjih treh letih:

1964	27,6 %
1965	21,4 %
1966	18,3 %

Investicije se manjšajo tudi v absolutnem znesku; od 2,7 milijarde novih din v letu 1964 so se zmanjšale na 2,6 milijarde v letu 1966. V letošnjem letu 1967 so v prvih devetih mesecih približno enake kot lani, namreč na indeksu 100,8. Zelo se je spremenila struktura investicij, kajti v letu pred reformo (1964) je znašal delež v

negospodarske dejavnosti 12,9 %, s stanovanjsko komunalno dejavnostjo vred 32,9 %; leta 1966 so bili ustrezni odstotki 10,1 oziroma 28,8 %. Tako se je izdatno povečal delež investicij v gospodarstvo, na prvem mestu za industrijo, kjer je lani dosegel 38,8 %. V zveznem merilu ni takega manjšanja investicij.

Naš srednjoletni družbeni plan predvideva v rasti družbenega proizvoda 7,5 do 8,5 % letno stopnjo rasti, kar pomeni v primerjavi z dosedanja stopnjo nekoliko manjše povečanje, kajti v letih pred reformo je bil povprečni letni prirast 9,4 %. Ker pa hočemo doseči večjo vrednost ne s povečanjem obsega, ampak pri istem obsegu z večjo produktivnostjo, je povsem realno, da se stopnja večanja malo zmanjša. Od leta 1964 na 1965 znaša povečanje 24 %, vendar je to povečanje zaradi valorizacije nominalno in se težko izrazi po enakih cenah; tak račun je pokazal povečanje za 2 %, od leta 1965 in 1966 je povečanje za 19,2 %, kar je sicer tudi nominalno, vendar je povečanje cen manjše in zato je dejansko povečanje večje kot med prejšnjima dvema letoma. V zveznem merilu se je družbeni proizvod med leti 1965 in 1966 povečal za 24,5 %. Prvi računi za narodni dohodek so pokazali približno enako povečanje, v letu 1966 za našo republiko povečanje od prejšnjega leta za 19,0 %, v SFRJ povečanje za 24,6 %. Struktura tako družbenega proizvoda kot narodnega dohodka za lansko leto pokaže, da je povečanje najmanjše v industriji (za 11 oziroma 10 %), največje v trgovini. Delež industrije v našem narodnem dohodku se manjša, absolutno pa seveda raste; da se delež manjša, je zato, ker je razvoj drugih področij še bolj dinamičen. V zadnjih treh letih se razmerje med skupnim narodnim dohodkom in narodnim dohodkom v industriji pokaže tako, da je ta delež leta 1964 — 49,2 %, leto pozneje 47,0 % in leta 1966 — 43,4 %, pri tem se pa narodni dohodek v industriji absolutno veča od 4,459 milijarde novih din v letu 1964 na 5295 milijard v letu 1965 na 5820 milijard v letu 1966. Obrnjeno pa raste delež trgovine ne samo absolutno, ampak znatno tudi relativno, kajti v navedenih letih je dosegel 13,6 % v letu 1964, 16,4 % prihodnje leto in z 2,611 milijard dinarjev v letu 1966 že 19,5 %. Gostinstvo in turizem znašata v tem področju približno šestino.

Na tretjem mestu po svojem deležu v narodnem dohodku je kmetijstvo, ki ima v letu 1966 porast za 19,7 % od prejšnjega leta, vendar je s svojo udeležbo 14,5 % v skupnem narodnem dohodku precej manj pomembno, kot je to v jugoslovanskem merilu, kjer ima delež 27,1 % v narodnem dohodku. Na četrtem mestu je sedaj promet, ki je v letu 1966 presegel gradbeništvo.

Industrija kot najmočnejša gospodarska dejavnost je uživala v vsem poveljnem času največjo podporo in zato se je njena proizvodnja v primerjavi s predvojnimi časom za mnogokrat povečala. Če vzamemo leto 1939 kot 100, je dosegla v letu 1966 indeks 647, torej povečanje za petinpolkrat. V jugoslovanskem merilu je to povečanje še mnogo večje, kajti enak indeks za leto 1966 je 937. Jasno pa je, da to ne more trajati vedno, kajti ko doseže razvoj določeno stopnjo, se umiri, ker se mora vključevati v ves sistem gospodarstva in svojo proizvodnjo uskladiti z možnostmi njene realizacije. Že v letih pred reformo nismo imeli več takih skokov v industrijski proizvodnji; od leta 1964 na 1965 je bilo povečanje za 4 % v prihodnjem letu spet toliko, pri čemer je plan predvideval povečanje za 7 %, od lani na letoš je povečanje za 3 % in zdi se, da bo tako tudi obveljalo za vse leto. Ker predvideva plan povečanje za 6 %, je stvarnost drugačna. Seveda se to nanaša na vso industrijo kot celoto. Posamezne industrijske panoge imajo različen porast in tudi različen pomen v sklopu celotne industrije. Plan za leto 1967 predvideva največje povečanje v kemični industriji (na 124), v industriji gume (120), elektroindustriji (113), zmanjšanje pa pri premogovnikih (na indeks 97). Naša najmočnejša industrija je kovinska, njen delež je 22,8 %, nato pride tekstilna s 13,4 % in na tretjem mestu lesna z 10,8 %. V primerjavi z vso jugoslovansko industrijsko proizvodnjo je delež Slovenije

19,5 %, v posameznih panogah je relativno najmočnejša elektroindustrija z 28,5 %, nato lesna s 27,5 % in papirna s 26,3 %. Najslabše so filmska (0,4 %), naftna (1,0 %) in tobačna (3,0 %). Industrijska proizvodnja torej ne gre po predvidevanjih, ker se pač ozira na težave, ki so nastale v zvezi s slabo prodajo izdelkov in večanjem zalog. V eni panogi pa je občutno pomanjkanje, to je v elektroenergiji, kjer je potrebno zgraditi nove objekte, kajti poraba električne energije precej presega domačo proizvodnjo in smo navezani na uvoz tako iz drugih republik kot tudi iz tujine. Ker je elektrika vedno bolj iskan energetski vir, bo njena poraba vedno večja, ker je zelo vsestranska, medtem ko je delež premoga vedno manjši in to se vidi že v načrtu, predvidenem zmanjševanju proizvodnje. Glede na to, da v industriji niso predvidene nove zmogljivosti razen v elektrogospodarstvu, da se zaposlitev ne veča, da smo v fazi izmenjave iztrošene opreme z novo, in da zaradi vsega tega produktivnost ne more narasti v nekih posebno visokih merah, moremo za prihodnje leto predvidevati približno tak tempo pri večanju industrijske proizvodnje, kakor ga opažamo zadnja tri leta.

Industrija je po svojem deležu v bruto proizvodu in njeni povezanosti z vsemi drugimi področji gospodarstva tako značilna za presojo gibanja gospodarstva, da že poznavanje industrije daje primerne informacije. Poglejmo samo že področje, ki izkazuje še vedno izredno visoko dinamiko, to je trgovino z gostinstvom in turizmom, kjer je prav turizem tista dejavnost, ki mu posvečamo veliko pozornost zaradi njegovega ugodnega vpliva na zunanjo plačilno bilanco. Velik razmah inozemskega turizma po vojni, ki je potisnil domači turizem v ozadje, nam ustvarja precejšen dotok deviz, ki jih izkoristimo za dvig vsega gospodarstva. Če pogledamo, da smo imeli pred vojno (leta 1939) 58.123 tujih gostov, leta 1966 pa 624.162, je to povečanje za več kot desetkrat. To večanje se prav nič ne zmanjšuje, kar pove podatek, da se je inozemski turizem v petih letih, od leta 1961 dalje potrojil tako glede števila gostov kot glede števila prenočitev: leta 1961 smo imeli 201.000 tujih gostov, leta 1966 že 624.000, in pri prenočitvah je ista slika: leta 1961 585.000 prenočitev, pet let pozneje 1.771.000. Število prenočitev pove, koliko dni se gostje mude pri nas. Za tujca po dosedanjih izkušnjah cenimo, da porabi na dan 10 do 15 dolarjev, zadnje čase pa tudi več, kar je pač odvisno od tega, kaj moremo gostu nuditi. V lanskem letu so v menjalnicah odkupili za 36 milijonov dolarjev deviz, kar je nekaj več kot tretjina vse menjave v Jugoslaviji; Slovenija je namreč tranzitno ozemlje za turiste, ki so namenjeni v druge dele države, in turisti že po prihodu v državo mnogo menjajo. Na našo republiko odpade nekako 20 % tujih nočitev. Kako važen vir za dobivanje deviznih sredstev je turistični promet, pove ugotovitev, da obsega devizni priliv iz turizma okrog 60 % vsega neblagovnega pritoka deviz in 10 % celotnega deviznega priliva. Da bi turistični promet kaj pojenjal, ni znakov. V evropskem merilu se turizem vsako leto poveča za 15 %, pri nas pa za 20 % in če bi imelo naše gostinstvo večje zmogljivosti, bi bil turizem še močnejši. Družbeni plan predvideva glede turizma, da dobimo do leta 1970 10.000 novih ležišč. Računa s tem, da bo mogoče zagotoviti za 530 milijonov dinarjev investicijskih sredstev za povečanje turističnih zmogljivosti, kajti sedanje turistične storitve tako po kakovosti kot po količini ne ustrezajo. Ker ima Slovenija zelo ugodne pogoje za razvoj vseh oblik turizma, je treba na te pogoje navezati primerne zmogljivosti, povečati obseg in kvaliteto storitev, zlasti pa bi povečalo bolj ekonomično izrabo zmogljivosti ustvarjanje možnosti za podaljšanje sezone, za kar imamo zlasti možnost v povezavi letne in zimske sezone. Zaradi upadanja domačega turizma skupno število prenočitev ne narašča tako, kot bi želeli; prenočitve tujih gostov pa naraščajo po 20 % na leto, tako da obsega inozemski turizem domala že polovico vsega turističnega prometa, medtem ko je znašal pred desetimi leti okrog 15 %.

V letošnjem letu so se prenočitvene zmogljivosti našega gostinstva povečale v primerjavi z lanskim letom za 8 % na 47.000 ležišč. Povprečna letna zasedenost ležišč je 25 %, najboljša je v avgustu, kjer je bila letos 54 %-na. Iz tega se vidi, kakšnega pomena je podaljšanje sezone oziroma povezava več oblik turizma. Kljub temu, da je letošnji porast turizma nekoliko manjši kot prejšnja leta, kajti povprečno število prenočitev na enega gosta se stalno manjša, kar je posledica močne motorizacije in s tem večje mobilnosti turistov, pa je devizni priliv letos znatno večji kot lani. V prvih desetih mesecih letošnjega leta je bilo odkupljenih za 39,6 milijonov dolarjev deviz, to je dobrih 10 milijonov več kot lani v tem času in to pomeni povečanje za 37 % kar še podčrtuje pomen turizma za naše gospodarstvo.

Področja, kjer opažamo v zadnjem času stabilizacijo, kakor si jo želimo in kakor jo je v svojih posledicah predvidevala reforma, so zlasti cene in življenjski standard. Reforma se je trudila za tem, da se cene najprej prilagode novi vrednosti dinarja, nato pa ustalijo. To je uspelo šele v letošnjem letu. Ako vzamemo povprečne cene v letu 1966 kot 100, je bilo dviganje okrog datuma reforme največje; od leta 1964 na 1965 so se dvignile od nivoja 63 na 81, od tega leta na leto 1966 od 81 na 100. Letošnje leto smo začeli z indeksom 106,5 (povprečje 1966 = 100) in od tedaj se cene drže ves čas na isti višini, kar je prvi znak stabilizacije na tem področju. Indeks življenjskih stroškov ima navadno precej podobno gibanje kot cene in v letošnjem januarju smo ga začeli z višino 107 in se je do zadnje tretjine leta povišal samo za eno točko, kar je prav tako znak ustaljenosti, če primerjamo letošnje leto s prejšnjimi. Osebni dohodki se sicer dvigajo, v letošnjem letu so za 13 % višji kot lani in ta dvig precej presega povečanje produktivnosti, vendar na cene to dviganje ni imelo posledic, kvečjemu na povečanje realne vrednosti osebnega dohodka, kar ustvarja prebivalstvu večjo kupno moč, ki pride prav pri že omenjenem velikem kopičenju zalog. Medtem ko je bilo v letu 1966 povprečje osebnih dohodkov 824 novih dinarjev, se je v letošnjem letu do zdaj to dvignilo na 888 dinarjev, in prihaja tudi do večje izenačenosti po področjih.

Nemogoče je, da bi v pregled zajeli celotno gospodarstvo z vsemi njegovimi specifičnimi in nadrobnimi tokovi, ki v svoji celoti sestavijo kompleksno sliko, kako gospodarimo in kakšne perspektive se nam pri tem odpirajo. Zato smo se omejili na nekaj dejavnosti, ki so za naše gospodarstvo tako značilne, da se lahko pri njih informiramo, kakšno je sedanje stanje našega gospodarstva in kaj lahko pričakujemo v naprej. Če rečemo, da se sedaj že bolj razločno kažejo posledice reforme in prihajajo do veljave stremljenja, ki jih je reforma sprožila, to ni več beseda, vzeta iz političnega programa, ampak je realna ugotovitev, ki sloni na objektivnem in razločnem jeziku števil.

Š. Ž.

Zjutraj pojdeva na pot

MARIJA ŠVAJNCER

Slonela je na zarjavelih okenskih križih celice številka tri. Za križi je bila visoka, zidana ograja s steklenimi drobcici na vrhu. Daleč za zidom so bili ljudje. Hodili so po zasneženi pokrajini in živeli.

V celici številka tri pa je bilo, ko da se je življenje ustavilo. Na stenah se je motno lesketala vlaga, z okna so polzele kaplje, padale in se razblinjale na tleh vso noč in ves dan; po umazanih pogradih je lazil mrčes. V dekletovem srcu sta umirala hrepenenje in mladost. Od kar so ji povedali, da jo čaka strel na dvorišču zaporov, je bilo vse samo še prezgodnje slovo, padanje kapljic z okna, nemir v sosedni moški celici, slojenje na okenskih križih, a nekje daleč zunaj je slutila življenje, ki ga še ni bila utegnila okusiti. Trpka kot slovo je bila tudi njena želja po tem, da ne bi umrla tako vsakdanje, kakor kdo upihne luč. Upihne jo, potem je mrak in nato pride dan in nihče ne pomisli na drobno luč, ki je morala ugasniti. Nič posebnega ni storilo dekle. Tako nepričakovano je prišla aretacija in vse, kar je sledilo potem. Ujeli so jo in zaprli. Nič velikega ni bilo v tem, kar je počela, nobenega junaštva, morda samo čut neke posebne dolžnosti, pa so jo kljub temu obsodili na smrt.

Kapljice so polzele po oknih in se razblinjale na tleh; takó se je razblinjalo njeno življenje. Za kapljicami je ostala sled vlage, na tleh se je razvijala plesen, ona pa je vedela, ničesar ne bo ostalo za menož...

Plavolasi terenec in drobna kurirka sta utrujeno legla v razmajano tetino posteljo.

»Tu naju ne bodo iskali,« je rekel on, »ker je koča preveč ob poti. Kdo bi si mislil, da sva si upala sem!«

Dekle je potegnilo odejo do brade. Kako se je prilegla postelja v zakurjeni izbi! Od peči je žehlta toplota. Vonjalo je po ajdovi kaši. Fantova teta je dremlala v zapečku. Odstopila je posteljo poznim obiskovalcem. »Naspita se no-coj,« je rekla, »vem, da le poredko spita v postelji.« Nista se branila. Dekle si je šlo z roko čez čelo. »Torej si se odločil?« je zašepetala.

»Odločil,« je odgovoril fant.

Ona je nadaljevala: »Zdi se mi tvegano. Pot do tja je dolga. Tam nikogar poblíže ne poznaš.«

Okna kočé so bila zagrnjena. Za njimi je molčala noč. S slamnate strehe so visele ledene sveče. Tišino zasnežene vasi nad goricami so le tu in tam vznemirili psi.

»Ve, da jim bom pomagal. Kako bi jo mogel razočarati!«

Oba sta molčala. Potem je vprašala: »Ali jo imaš rad?«

Ni odgovoril takoj. Čez čas je rekel: »Samo nekaj tednov v Ljubljani po razpadu države sem mislil, da bi jo imel rad kot dekle. Tisto je minilo. Kljub temu jo imam zelo rad.«

V dekličine oči je legla komaj vidna senca. Svetlolasi fant je bil junak njenih sanj...

Pozabil je na dekle ob sebi. Zopet je bil pastir. Dva drobna pastirja, deček

in deklica, sošolca in tovariša na paši. Včasih ji je pomagal zavračati živino. Bila je samo pastirica, gospodinjini so jo klicali »Punca« in vsi pri hiši so ji nalagali delo.

V šoli je pod klopjo brala knjige. Prinašal jih je on. Brala sta vse od kraja. Ona je knjige doma skrivala, posebno še ker so bile brezbožne in ljubezenske. Kjer koli je bila, nikjer niso marali, da bi brala. Samo učitelj v šoli večkrat ni hotel videti, da sta pod klopjo skrivala odprte knjige.

Nekoč pa je prišel v šolo nejevoljen že od doma. Fantu je vzel knjigo in pred vsem razredom dejal: »V našem razredu živi en dihur, noč in dan žre knjige, od sebe pa ne da nobene fige.«

Razred se je smejal. Onadva se nista smejala. Morda sta bila rahlo razočarana. V vsem je bilo nekaj grenkega, nič otroškega. Potem je učitelj fantu knjigo vrnil. Dober človek je bil in razumel je svoje »dihurje«. Bilo mu je morda celo hudo, ker se je razred smejal.

Lepega dne je učitelj sklenil, da bo fanta in dekle poslal v mestne šole. »Vsakdo lahko študira, če ima le denar,« je rekel. In potem: »Zakaj ne bi še vidva, ki vama učenje ne dela težav. Banovina mora pomagati.«

Banovina pa ni pomagala, nihče ni pomagal. Fant je zvedel prvi. Obiskal jo je na paši. Prinesel ji je Grofico beračico. Takrat se jima je zdela zanimiva. Vsako knjigo, ki jo je bral sam, je prinesel tudi njej. Ni bilo mnogo knjig v domači fari. Prehitro sta prebrala vse, kar je bilo moč dobiti.

»Učitelj je rekel, naj ti povem, da ne bo s šolo nič. Ne dajo denarja. Prezgodaj sva se veselila.«

Njej so po licih polzele solze. Fant si je grizel ustnice. Bila sta še otroka, a v resnici pravzaprav nihče ni utegnil biti otrok. Samo v zibelki morda, pozneje ne več.

Kmalu je odšel v Zagreb za vajenca. Njej je poiskal službo pestunje. Ni odšla za njim. Zagreb se ji je zdel pre-

daleč in preveč tuj. Bila je navezana na revni dom, na mater in na vinograde nad sadovnjaki, na samotne poti, po katerih so se sprehajali zaljubljeni junaki iz knjig, se držali za roke, govorili drugačen jezik kot težaki na njivah (med njimi je bila tudi ona) in živeli drugačno življenje, kakor je bilo vse, kar jo je obdajalo in oklepalo v ozki krog, iz katerega je peljala pot samo do pestunje, do dekle v gosposki hiši in zadnje delavke v tovarni, a še po tej poti je hodilo toliko njej enakih, da zanje ni bilo zlahka najti prostora.

Potem je slišala, da je postal komunist. Ni hodil v cerkev, ni molil in sploh so govorili o njem čudne reči. Pobožne ženske so se križale in vzdihovale: »Križ božji, fant se je v mestu izgubil!« Še k maši ne hodi in nekdo, ki dobro pozna take stvari, je rekel, da je postal pravi antikrist. Gospoda župnika ne spoštuje, praznikov mu ni mar. (Da je bil fant pošten in dober s svojo materjo, o tem niso govorili. To ni bilo važno, važno je bilo samo, da ni hodil v cerkev.)

Kadar je prihajal domov, sta se srečavala. Nekoč ga je vprašala: »Ali si res komunist?« V domači vasi ljudje dotlej še niso slišali o kom, da bi bil komunist. Komunizem so poznali samo iz cerkve, kjer so molili za župnikom, naj bog reši Rusijo in obvaruje nesrečno Španijo pred komunisti. Kaj je pravzaprav pomenila vsa reč, ljudje niso vedeli.

»Če bi to stvar poznala, bi se tudi ti odločila zanje,« je odgovoril po kratkem premisleku.

*

Z muko se je prerinila do šole. Ni bilo kaj posebnega, a bila je šola. Potlej je zvedela, da so njega zaprli. Obdolžili so ga atentata na človeka, ki je imel pri zagrebški policiji veliko besedo. Fantu je šlo za glavo. Preden so ga obsodili, je razpadla država. V zmedi, ko so ustaši prevzemali oblast, ga je rešila Anka, dekle, ki ni poznalo strahu. V celico mu je vtihotapila pištolo in žago. Več ni

potreboval. Umaknil se je v Ljubljano, kasneje ga je poklicala dolžnost v domače kraje.

*

Gorice, nad goricami kože s slamnatimi strehami in siromaštvom. Na bregih kože beračice, v ozkih dolinah kmetije, vmes široki trakovi na pol izsekanih gozdov, on pa ni poznal kotička, kjer ga ne bi preganjali. Spal je na senikih in celo v kurniku, v rovih, ki jih je sam izkopal v zemljo, včasih na domačem hlevu in le tu in tam pri znanjih v postelji.

Sestanki, zbiranje orožja, prve akcije in vedno nove in nove naloge, nekatere izmed njih so se tudi ponavljale, on pa jih je izpolnjeval. Prva dejavnost je vznemirila okupatorja, preplah ljudi pred tujcem se je umikal prikriti upornosti; tu so se pojavili letaki, tam je nekdo napadel orožnike. Fantovega ime na niso izgovarjali čez dan. O njem so šepetali samo zvečer, ko so za zagrjnjenimi okni privili petrolejke in so družine posedle za pečmi.

Samotna noč v Prekmurju, v ločju na rokavih Mure in v vitkih jaggedih rahel drget; nič v oknih hiš in noč v spečih vaseh; med drevesi in grmovjem pa so čakali madžarski orožniki. Dve senci sta se plazili proti jasi, pritajeni koraki so se previdno bližali, a prav v naročje zasede. Izdaja!

Streli in klici so presekali noč in tišino. Štefan je omahnil, Vinko je ranjen ušel. Tri dni se je prebijal čez Muro in z bridkostjo mislil na padlega tovariša Kovača. Iskali so ga. Pretaknili so ves gozd in ločje. Reka je šumela med bregovi, iz njenih mrtvih rokavov je vonjalo po trohnobi — fant, ki se je prebijal ranjen in sam, pa ni poznal ne počitka ne omahovanja ne misli na smrt. Pot ga je vodila dalje. To pot je izbral zavestno in zavestno je hodil po njej.

S Pohorja v Prekmurje je povezoval prve borce z ljudmi, ki so bili pripravljeni pomagati in se vključiti v skupen boj. Fantje so odhajali v partizane, telefonski vod je bil poškodovan, napad

na orožnike je vznemiril okupatorja. Na Vinkovo mlado glavo je razpisal deset tisoč mark.

Ljudje so onemeli. Deset tisoč mark — to je bil velik denar tu, kjer so denar videli vse preveč poredko, kjer sta v kočah nad goricami glad in pomanjkanje naznanjala pomlad in po slabih letinah tudi žalostno jesen in zimo.

Bil je nekje na položaju, ko je prejel njeno pismo. »Postala sem to, kar si ti,« mu je pisala. In še o denarju in legitimacijah, ki bi jih lahko dobil (v Ljubljani jo je spoznal s svojimi tovariši). Kako je bil vesel tega pisma! Ni ga raztrgal, nosil ga je s seboj. Tako sta bila končno oba na eni fronti. Zdaj je bil prepričan: vztrajala bo do konca tako kot on in uporno izpolnjevala svoje dolžnosti...

»Jutri pojdeva na pot. Še pred dnem morava biti v Halozah, kjer naju ljudje ne poznajo. Legitimacije so dobro ponarejene, nič se nama ne more zgoditi.«

»Jutri pojdeva na pot,« je ponovila in se še tesneje zavila v rdečo odejo, ki je vonjala po potu in zatohlosti.

Teta je planila z zapečka. Nekdo je s sekiro vlamljal vrata. »Nemci! Bog se nas usmili!« Ženica je brez moči slonela ob peči.

Z ročno bombo v roki je Vinko planil na prag izbe. »Za menoj!« je zasikal proti kurirki. »Morava se prebiti!«

Dvignil je roko, da bi nama z bombo izsilil pot. Tedať je zaropotalo in pokosil ga je rafal strojnice. Mladega, rosno mladega, a zrelega, resnega in upornega. Tak se je hotel ves razdati siromakom nad goricami, a zdaj so ga pogoltnile črne sile. Boril se je za boljši svet, hotel je, da bi ta svet segal do domačih Vrhov. Eden izmed Vrhovcev ga je izdal. Za deset tisoč mark. To je bil velik denar. Za viničarsko revščino tako velik, da je tisti propadli Vrhovec lakomno pozabil na vse ostalo in ga prodal.

Njo pa so spet zasliševali. »Kaj vendar še hočejo od mene?« je mislila. Saj vendar pravijo, da me bodo ustrelili.

Končno mi pri vsem ne morejo dokazati nič posebnega. Treba je samo tajiti, tajiti, samo ne povedati resnice in vendar govoriti tako, da bo zanje resnica.

»Kdaj si se povezala z banditom V. M.?»

»Ne poznam tega človeka. Pač, poznala sem ga, ko sva bila še otroka. Skupaj sva hodila v šolo.«

Udarec s pestjo. Nekdo jo je sunil v zid. Omahnila je ob njem, nato se je pobrala. Topa bolečina v glavi, zatem nekaj nedoločnega, morda občutek potapljanja, morda podzavestna želja po sprostitvi utrujenih živcev, po tem, da bi jo pustili v miru. Ali še ne bo končano?

Od vsega, od šole, od mlade ljubezni in od lepih načrtov ni ostalo nič. Samo ozka celica, polna golazni in kapelj, ki

so padale in se razblinjale, samo misel na smrt, brutalna zasliševanja, previdni odgovori in devetnajst let, ki so bila čudno zrela, prezrela.

»Zakaj si mu pisala to pismo? Kdo ti je dal denar, ki si ga poslala banditu?« Zopet zanikanje.

Porogljiv smeh. Morala je pristopiti k mizi. Koščena roka je položila prednjo na mizo pismo.

Na pismu madeži. Bilo je njeno pismo, ki ga je pisala prijatelju. Strašen dokaz, strašno spoznanje.

Rešila se je z lažjo, da ga je imela rada. Morda ga je imela, toda tako ima rada sestra svojega dobrega brata.

Kadar so potlej v nočeh padale z okna kaplje, se ji je zdelo, da so bile to drobne, drobne kaplje njegove krvi. Široko odprte oči ji je zmedla groza.

Marolčeva domačija

FOLTI MLAČNIK — STANKO BRDNIK

Vsak kraj pri nas je čutil udarce fašističnega nasilja; tudi mi na Koroškem.

Ob meji med Jugoslavijo in Avstrijo pri Železni Kapli je domačija Remšnik, po domače Marolčeva kmetija. Od tam do Železne Kaple je tri ure hoda. Prav toliko je tudi na našo stran čez Koprivno v Črno. Takó je bila kmetija na obe strani enako oddaljena. Med okupacijo je na tem posestvu živela naša, Mlačnikova družina. A nismo bili gospodarji, temveč le najemniki. V družini nas je bilo sedem otrok; štirje sinovi smo bili že odrasli: Folti, Karel, Ferdo in Franček, potem so sledili starejša sestra Olga in triletna dvojčka Matilda ter Frici.

Že leta 1942 so se pri nas na Marolčevi kmetiji oglasili prvi neznani ilegalci Matjaž, Marjetka, Nestl in drugi. Prišli so v hišo ter nam povedali, da so

partizani-terenci. Ko smo se prepričali, da to niso slabi ljudje, smo dobili vanje tudi zaupanje. A vseeno nas je bilo strah in groza, če bi Nemci zvedeli, da imamo zveze z gošarji. Potem so nas partizani pogosto obiskovali. V našem kraju pa so bili tudi nezanesljivi ljudje, ki o partizanih še niso vedeli toliko kot mi. Tudi Nemci so pogosto prihajali. To je bila policija iz Črne, ki se je pritihovala od tam čez Koprivno do Olševe, drugi pa so jo primahali iz Železne Kaple. Čeprav smo bili od nemških postojank oddaljeni cele tri ure, policije to ni nič motilo, samo da bi ujeli kakšnega partizana ali pa da bi od njim naklonjenih kmetov poizvedeli, če ima kdo zveze z gošarji. Nekateri kmetje so se kmalu povezali s partizani, še precej pa je bilo takih, ki so bili na nemški strani. Takó so Nemci v začetku dobro vedeli, kateri kmetje pomagajo partizanom. Ko



Tone Kralj: Dve materi, 1933, jedkanica

se je naša družina vsestransko povezala z organizatorji upora, so partizani kmalu naleteli na širši odmev in delo na tem področju je bilo malo lažje. Led je bil prebit. Verjetno Nemci tedaj še niso imeli dokazov, da bi bila naša družina takó zelo povezana s partizani.

Izmed nas odraslih štirih bratov se je najmlajši Franček avgusta 1943 odločil, da pojde k partizanom. Korajžno je zapustil dom. Sprejel ga je koroški odred. Ker je bilo bolje, da ni nosil pravega imena, so mu v odredu začeli praviti Marjan.

V hosti, nedaleč od kmetije, so imeli partizani skrit bunker, v katerem so se zbirali terenci. Karel, Ferdo in jaz smo ostali še pri hiši ter mirno opravljali domača dela. Ko so Nemci v Železni Kapli nekako zvedeli, da smo v zvezi s partizani, so nas obiskovali še pogosteje ter pošiljali k hiši tajno policijo in vo-hune. Zdaj smo si bili na jasnem, da dolgo to ne more trajati. Bili smo previdni, a so nam kljub temu prišli na sled. Ko je bil brat Franček premeščen iz odreda v brigado, se je mimogrede oglasil doma. To je bilo navsezgodaj zjutraj ob svitu. Mi za njegov prihod nismo nič vedeli, Nemci pa so tudi šele takrat odkrili, da je Franček že nekaj časa partizan Marjan. Tudi to pot je bilo vmes izdajstvo. V tistem času so Nemci v tem in v sosednih krajih odkrili več kmetov, ki so tudi začeli sodelovati s partizani, ter jih pričeli izseljevati. Bila je huda zima, ležalo je še precej snega, zato je to fašistično nasilje še huje prizadelo okolico.

Dne 17. januarja 1944 ob sedmih zjutraj sva se z materjo s konjsko vprego odpravila v Železno Kaplo, tja naj bi bila peljala drva. Takrat se je zgodilo nekaj hudega. Prispela sva kakih dvajset minut pod našo kmetijo do zadnjih travnikov, kjer so se začeli pašniki. Mati je stopila naprej, jaz pa sem nakladal drva. Po vijugasti poti se je spuščala navzdol, ko je dvesto metrov pod sabo opazila policijo. Obstala je, pograbil jo je strah, a je vseeno imela še toliko po-

guma, da je hitro stekla proti meni. Srečala me je, ko sem že peljal drva. Zasopljena in zaskrbljena mi je pošeptala: »Fant, policija, policija!« V strahu sem naglo vprašal mater, kaj naj storim, ali naj zbežim ali pa nadaljujem pot. Od groze ni mogla odgovoriti. Stekla je nazaj proti domu, jaz pa sem se s konjem odpravil naprej. »Kar bo, pač bo,« sem si rekel. Ko sem pripeljal kakih sto metrov dalje, sem se spomnil, da nisem mater naročil, naj vsi domači zbežijo v gozd in se skrijejo pred temi nevarnimi obiskovalci. Še je bilo toliko časa, da sem skočil za njo in ji to povedal. Toda mati je bila že predaleč. Pri hiši sem že zaslišal psico Lido, kako je glasno lajala nad prihajajočo policijo. Ves nesrečen sem se vrnil navzdol k vozu. Pri konjih sem zagledal obiskovalce. Ko sem prišel bliže, me je vodja patrolje ostro vprašal, kako se pišem. Zaskrbljeno sem mu povedal, da sem Mlačnikov Folt. Hauptman je potegnil iz žepa listek, na katerem je imel zapisana vsa imena naše družine. Znal sem nemški, zato sem jim lahko odgovarjal. Vprašal me je, če smo vsi doma. Odgovoril sem mu, da bratov Karla in Ferda ni, ker pri sosednjem kmetu pripravljata drva. Vodja patrolje mi je tedaj ukazal: »Takoj izprezi in z nami domov!«

Vedno bolj sem se bal. Niti vedel nisem, kdaj sem spregel konja. Prepričan sem bil, da nas bodo selili ali celo postrelili. Zakaj nisem pobegnil! Kolona se je z menoj vred razvrstila proti našemu domu. Ko smo prišli na dvorišče, sem iz hiše zaslišal materin krik. Ukazali so mi, da se moram v desetih minutah spraviti. Takrat sem se oddahnil, ker sem prej mislil, da nas bodo postrelili in kmetijo požgali. Policija je v hiši preobrnila vse kote, ker je iskala dokaze o zvezah s partizani. V hiši niso našli nič nevarnega. Ker sestre Olge ni bilo doma, so se zanimali tudi zanjo. Rekli smo, da je šla k maši k Sv. Jakobu v Koprivno, čeprav ni bilo res. Zbežala je pred Nemci. Komandant policije se je s

svojimi podrejenimi nekaj pogovarjal o sestri Olgi. Niso vedeli, kaj storiti, ali bi šli ponjo ali bi vse skupaj pustili. Pri tem jih je skrbelo, da ne bi kdo izmed nas medtem pobegnil k partizanom.

Po dolgem posvetovanju so se odločili, da nas bodo vzeli s seboj. Vprašali so, kako daleč je do cerkve v Koprivni. Tako sem jim moral odgovoriti, da eno uro. Komandant je odbral okoli 40 policistov ter poklical mene, da jim tja kažem pot. Takó sem postal vodnik teh zelencev. Hodil sem prvi, policisti pa v koloni za menoj. Med potjo so se ustavili pri vsaki hiši ter vpraševali, če je kdo videl Olgo Mlačnik. Meni pa so grozili, da mi bodo izpulili vsak las posebej, če ne bo sestre pri Sv. Jakobu. Vedno bolj me je bilo strah. Priložnosti pogledati v levo ali desno pa nisem imel. Ko smo prišli do Lesjakove hiše, ki je že precej nizko v Koprivni, policija še vedno ni vedela, kje je Olga. Vedno bolj nervozni so bili in še slabše so ravnali z menoj. »Če Olge ne dobijo pri Sv. Jakobu, bom jaz prva žrtev,« me je stiskalo. Takrat mi je prišlo na misel, da bi pobegnil. Ker nisem zanesljivo vedel, ali je pri Sv. Jakobu maša ali ne, sem bil zaradi laži vedno bolj v skrbeh. Ker smo srečali tudi mežnarja, ki je peljal v mlin, me je pri srcu še bolj stisnilo. Če policija zve, da Olge ni pri maši, je konec. Obupan sem vedno bolj iskal priložnost za beg. Ko smo prišli nekaj sto metrov pred Mežnarjevo hišo pri Sv. Jakobu, sem bil že čisto odločen: »Pobegnil bom, ušel!« Ura je bila že poldne in lepo, sončno vreme. Že blizu Sv. Jakoba sem na cesti zagledal pfenig in ga pobral. Obrnil sem se nazaj ter novčič pokazal policajem. Prvi za menoj me je ostro vprašal, kaj sem našel. S tem gibom sem hotel videti, kako je razvrščena kolona in kako nosijo orožje. Videl sem, da imajo brzostrelke in puške na ramah in da svobodno capljajo za menoj, kot da ni nobene nevarnosti. Še odločneje sem sklenil, da zbežim. Škilavo sem opazoval teren pod

cesto, ki je bil ponekod preveč strm, obenem pa sem mislil, kje se skriva Olga. Da ni morda pri Mežnarju? V meni je dozoreval odločilen trenutek. Nenadoma sem se pognal in skočil pod cesto, kjer je bila precejšnja strmina. Napravil sem tri daljše skoke in se kotalil potem kakih 50 metrov po snegu navzdol. Ustavil sem se na neznani poti, ki je vodila v gozd. Nemci so bili preseenečeni! Niso se takoj znašli, potem so začeli vpiti za menoj: »Halt, halt, halt — bandit!« V začetku niso vedeli, kam naj streljajo. To sem izkoristil in jim izginil izpred oči. Čez nekaj trenutkov pa je začelo pokati. Vmes so kričali: »Ubijmo bandita!«

A noben strel me ni zadel. Ko sem skočil, sem si poškodoval roko in hrbtenico, popraskan pa sem bil po vsem telesu. Bolečine so me izmučile. Ker so me iskali, sem si s preostalimi močmi pomagal naprej. Prišel sem do Šumela v Koprivni in hitel, da čimprej pridem čez Mežo na drugo stran. Takó mi je uspelo priti do kopnic, kjer sem si nekoliko oddahnil. Potem sem prišel do kmeta Rosa. Znano mi je bilo, da so tam dobri ljudje, ki radi pomagajo. Vendar sem bil zelo previden, preden sem stopil do hiše. Vprašal sem, kje je nemška policija, o čemer pa Rosovi niso nič vedeli. Tam sem se malo okrepčal, zadrževal pa se nisem dolgo. Spet me je požrl gozd, da bi me ne opazila policija. Nemci so medtem prišli do Šumela ob Meži, kjer je bila tudi gostilna. Pregledali so vse prostore, a mene niso našli. Potem se je policija napotila k Lesjaku, kjer so imeli zborna mesto. Vse to sem kmalu zvedel.

Rosovi so vedeli, kje sem skrit, in so mi prinašali hrano ter zdravila. Zdravili so me tri dni. Moniki, Tilkji in Rosu sem bil iskreno hvaležen in jim tega ne bom pozabil.

Takrat je bila sestra Olga res skrita pri Mežnarju. Ker je slišala streljanje, so ji Mežnarjevi svetovali, naj se raje umakne v Solčavo. Obljubili so ji, da jo bodo obvestili o vsem, kar se bo zgodilo

doma. Olga se je napotila proti vrhu, imenuje se Sleme, tam pa si je premislila ter raje odšla nazaj proti Lesjaku v Koprivno. Preveč jo je vleklo proti domu. Ker pa se je prav tam zbirala policija, so jo zgrabili in legitimirali. Takó ni imela več časa za beg. Odgnali so jo mimo doma naravnost v Železno Kaplo in tu so jo zasliševali. Slišala je, kako so Nemcilušljali, da so v Koprivni ubili največjega bandita. Mislili so, da so me ubili!

Bratu Karlu in Ferdu, ki sta drvarila pri sosedni kmetiji, so dobri sosedje sporočili, da policija seli ostalo družino. Ker ju je ta novica pretresla, je Ferdo takoj odšel proti domu in od daleč opazoval vse, kar se je dogajalo pri hiši. Bolelo ga je pri srcu, a ni vedel, kaj naj stori.

Doma so vse pobrali: živino in vse, kar je bilo še vrednosti. Videl je, kako je očka stlačil triletna dvojčka Matildo in Fricija v koš, mati pa nabrala, kolikor je mogla nesti, ter zapustila svoj dom. Policija jih je odgnala proti Železni Kapli. Tam so jim vse pobrali, da so šli dalje praznih rok. Bili so že na vagonih, ko je prišla botra najmlajših otrok. Ta je izprosila, da so Matildo in Fricija pustili pri njej. Potem je v Kapli zapiskal vlak in družina je odšla v neznanu. Se bomo videli še kdaj ali nikoli več? Očeta, mater in Olgo so poslali v taborišče. Očeta najprej v celovško, nato naprej v Dachau, mater v Ravensbrück. Sestra Olga pa je bila v Auschwitzu. Karel, Ferdo in jaz pa smo hitro dobili zvezo s partizani ter se jim pridružili. Na veliko srečo smo pobegnili vsi štirje h gošarjem. Franček je bil tedaj že dolgo v brigadi na Pohorju, tako

da se nismo videli 16 mesecev, mi trije pa smo bili v I. in II. četi koroškega odreda.

V Železni Kapli smo napadali razne nemške postojanke. Zavedali smo se, kaj nas čaka, če nas Nemci ujamejo žive. Nekoč smo napadli tudi postojanko na Jezerskem. To je bil II. bataljon s komandantom Modrasom. Enota je bila sestavljena iz samih domačinov, ki smo vedeli za vsako stezo in za vsak kot. Namestnik komandanta je bil Nest.

Visoko na Obirju je bila nemška postojanka s protiletalsko baterijo. Vsak tretji dan so baterijo oskrbovali z municijo in s hrano. Na postojanki je bilo okoli 30 mož. Oskrbovalna patrulja, ki je prihajala iz Železne Kaple, je bila do zob oborožena in tudi po številu je bila močna. Pod Modrasovim vodstvom smo postavili zasede. V prvi zasedi sem bil jaz z mitraljezom, pomočnik pa je bil Srečko iz Koprivne. Od komandanta sem dobil nalogo, da začnem streljati prvi, ker sem imel mitraljez. Ko sva zagledala kolono, sva jih opazovala in spuščala bliže na razdaljo tridesetih metrov, nato smo užgali. Udarili smo po vsej koloni ter jo razbili. Pobrali smo veliko orožja, hrane in pošte. Veseli smo bili, da je napad tako uspel.

Tako in podobno smo se tolkli proti okupatorju, ki nam je prizadejal toliko zla. Potem se je približal čas svobode. Vsi štirje bratje smo ostali živi. Srečali smo se takoj po osvoboditvi. Vračali so se tudi interniranci. Vrnili sta se sestra Olga in mati, pripeljali so tudi Matildo in Fricija. Če bi se bil vrnil še oče, bi bila vsa družina spet skupaj, toda je preminul v taborišču. Preveč hudega je moral doživeti.

Tudi brez orožja smo jih...

FRANC VODNIK

V drugem letu okupacije Ljubljane je bil sovražnik že tako prestrašen, da je bodečo žično ograjo na vzhodni strani mesta pomaknil daleč na deželo. Bodeča žica je razrezala polja in travnike na neenake dele ne glede na lastništvo in skladnost. Ločila je sosede in celo vrtove vaščanov razdelila na dva dela. S tem je okupator svoj življenjski prostor pod varstvom bunkerjev in številnih vojakov povečal, ne da bi bil vedel, kako je z življenjem v Ljubljani, ki je kljub temu še naprej utripalo za en sam cilj — za svobodo.

Kot za nekakšno predstražo je okupator opredel z žico tudi vevško papirnico, proti južni strani od tod pa je stal kot varuh in simbol groze ter trpljenja do smrti izmučenih ljudi — Sv. Urh.

Tako se je vas Slape znašla v trikotniku sovražnikovih pušk in mitraljezov. Na blokih so stražarji vestno vtikali nosove prav v vse.

Za krepitev korajže okupatorjevim vojakom so na vidnem delu pročelja sokoškega doma v Polju zapisali:

»Credere, obbedire, combattere!« — Verujte, ubogajte in vojskujte se!

Blagor tovarnam, ki so izdelovale bodečo žico, zidarjem, ki so gradili bunkerje, in vsem, ki so pripomogli k znosnejšemu življenju okupatorjev na našem ozemlju.

Toda med ljudstvom je hotenje po svobodi raslo od vsega začetka. V Slapah nismo bili med zadnjimi, čeprav so sovražne utrdbe segale prav do praga. Sovražnik naše vasi v začetku ni imel za nevarno. Sprehajali so se skoznjo, čeprav so jih v oči bodli napisi, kot: Živela OF! Živelj partizani! Vas Slape se je klicu upora odzvala.

Spomnimo se treh bratov Prijateljevih, ki so zaradi svojega prepričanja in delovanja padli kot talci. Še slišimo Andreja, ki je svojim tovarišem skrbel za

kraj, kjer so se sestajali in dogovarjali o akcijah.

In če bi danes srečali Majerčkovega Franceta in ga vprašali, kaj je delal med vojno, bi gotovo odmahnil z roko in rekel:

»To je za nami. Tisto takrat sem bil dolžan delati.«

France, prijazen in skromen človek, se je v uporniško gibanje vključil že leta 1941. Tedaj sem bil pri njem — še na pol otrok — za pastirja, ki se mu ne sme vse zaupati. Majerček je imel ob večerih skrivnostne obiske. On je namreč večkrat z vozom odhajal v Ljubljano, nazaj pa ljudem vozil pijačo in druge potrebne reči. A prevažal je še marsikaj drugega, približno tako kot Krpan kresilno gobo in brusilne kamne.

»Le kaj je imel France okrog voza ob večerih toliko opraviti?« me je mučilo, dokler mi po nekaj tednih le ni razodel skrivnosti. Takoj prvi večer, ko sem zvedel, sva iz odprtine sredi voza varno jemala neke časopise, neke papirje, in jih odnesla v listnik ter tam skrbno pokrila. Zakaj — tega še nisem vedel.

Radovednost me je drugo jutro izvabila, da sem potihoma odbrskal zalogo in poškilil v papirje. Tedaj sem prebral z velikimi črkami napisan naslov: SLOVENSKI POROČEVALEC.

Hitro sem preletel nekaj vrst in videl, da piše tam o partizanih, o Rusiji, o uporih in boju. A jaz tedaj o partizanih še nisem imel pojma, vendar sem že po notranjem občutju rad sprejemal vse tisto, kar je bilo proti nasilju. To je bil vendar majhen, ohrabrujoč čolniček sredi razburkanih valov sovražnikovega nasilja.

Opogumil sem se in potem Majerčka kar vprašal:

»Od kod pa to dobivate?«

»To tiskajo v Ljubljani... No, ko že veš, pa vedi še to, da jaz pripeljem iz mesta, potem pa pridejo ljudje in gre v hribe.«

Nisem ga več spraševal. Odgovor je bil dovolj jasen.

»O tem ne smeš nikjer ziniti niti besedice. Ponoči to odnašajo čez reko in prek Dobrunj v gozdove,« mi je kar sam pojasnil Majerček.

In razumela sva se. Prikimal sem in razšla sva se za delom. Zdaj me je skoraj razganjalo od ponosa, saj teh skrivnosti Majerček ni zaupal niti ostalim domačim.

»Kaj vse se dogaja v Ljubljani?« sem razmišljal tiste dni. Okupatorjevih vojakov je na tisoče, na kilometre žice in obilo bunkerjev, a vendar je od tam prišlo toliko Poročevalcev! A koliko tega blaga je prišlo že prej, dokler o tem nisem vedel! Takšno varanje okupatorjeve kontrole mi je bilo nadvse všeč. Tisti Majerčkov voz je imel pod dero res čudovito skrivališče. Česa vsega si ljudje niso izmislili!

Tako sva z gospodarjem postala zaupna prijatelja. Njegova pogosta pot v Ljubljano je bila zdaj tudi meni razumljiva. In ob večerih sta odtlej spravljala na varno tisočere stvari v dvoje. Le slabih tristo metrov stran pa je imel svoje vojašnice okupator.

Nekoga popoldneva pa je gospodar pripeljal še posebno zanimiv tovor; majhne knjižice rdečih in modrih platnic. Odprl sem eno in prebral: **PREVIHARIMO VIHARJE**.

Knjižica, polna samih pesmi! Samo nekaj sem jih na hitro prebral in kar po hrbtu mi je šlo, tako me je zgrabilo. Kot bi bil z njimi nalil vame nove korajže. Takoj sem sklenil, da si eno obdržim. Ta namen sem razložil tudi Francetu. Prikimal je, drugega nič, a zdaj se nisem mogel odločiti, kakšno bi vzel: rdečo ali modro. Rdeča barva je bila bolj živa, bolj vabljiva. In odločil sem se zanjo. Knjižico sem skril v listje, zvečer pa sem jo v hlevu ob petrolejki pazljivo prebral. Nisem mogel nehati,

dokler nisem prišel do konca. In ko sem jo zaprl, sem se počutil kar nekam drugače. Same nove neznane, uporniške pesmi.

Naslednje jutro smo izvedeli, da pride v Polje številna italijanska vojska, čeprav je bilo tam že veliko Italijanov. Pred njimi je šla tudi govorica o aretacijah. Parole, ki so bile napisane po hišah, so Italijane le preveč zdražile. Zato sva z gospodarjem proti večeru tiste knjižice zakopala za zorano njivo. Tudi svojo sem.

Tistega dne se je okupator kakor povernjen razlil čez polja in proti vasi. Čez njivo je šlo medlo zelenilo, kakor bi napadale kobilice. Vojaki so po vasi vtikali nosove v vse kotičke hiš in prevračali, kar jim je prišlo pod roke. A tam na njivi je čakal zaklad, ki bo kmalu klical na vihar, pravičen in neustavljiv.

Z električnega voda pred našo hišo so komaj sneli slovensko zastavo, a drugi so po cesti previdno pobirali raztresene letake. Da, da, na sprejem je bila vas dobro pripravljena. Zato so Italijani hodili po vasi z naperjenim orožjem. Kolikokrat sem tisti dan slišal: »Ancora gettare giu!« Kakor da bo zdaj zdaj iz nekega ogla prilezla cela četa partizanov. In poleg tega so že priganjali: »Svelto, svelto! Hitro!«

Prisilili so nas, da smo jim pomagali pri iskanju, a mi seveda nismo nič našli.

Italijani so razočarano odšli. Vas pa je spet zaživela po svoje. Pesmi Previharimo viharje so prišle v partizanske roke že drugi dan.

Sovražnik je postal še pozornejši. Na stotine vozov sena so prepeljali skozi Ljubljano. Vse te vozove je bilo treba na blokih razkladati, a karabinerji so potem še vseeno z železnimi palicami prebadali kupe sena. Vsak voz jim je bil nevaren. Zgodilo pa se je, da je na dnu nekoč nekdo ležal. France je čakal, kaj bo. V vrsti je stalo še deset voz. Karabiner pa je le prebadal in spraševal:

»Da ne vozite kakšnega bandita iz Ljubljane, aspetta, aspetta!«

Smeje sva odgovorila, da sva samo kmeta.

Italijan pa je voz prebodel z vseh štirih strani in nato dejal:

»Avanti, bene« z dodatkom »Mala-detti Sloveni!«

No, pa tega smo bili že vajeni.

Ljubljčan pa, ki je ležal prav na dnu voza, je potem pri nas dejal:

»Za vruga, kmalu bi me bili prebodli in še zveličan bi ne bil. Tisto železo sem že skorajda občutil na roki.«

Zresnili smo se, ker nisva mislila, da je bila vsa reč tako nevarna. Ljubljčan je še to noč zdrav odšel med partizane...

Tako je bil za nama spet en dan, a kako nevaren je bil, se nisva niti prav zavedala...

Od Žumberka do Like

ANTON IVANETIČ

22. oktober 1943. leta. Naša XV. brigada brani položaje pri vasi Hrzenik v Žumberku. Po umiku drugega bataljona se okrog treh popoldne ta spet vrača na prvotni položaj, ki ga je zapustil zjutraj brez večje borbe.

Prva četa gre v predhodnici, prva desetina prvega voda na čelu čete. Tam sem tudi jaz. Blizu požgane vasi Hrzenik mi prednji zaidemo v ustaško zasedo. Ranjena sva dva: puškomitraljezec Stan-ko s tremi strelji v hrbet, jaz pa sem jo staknil v levo koleno. Četa za nami hitro poseže vmes in zaseda je razbita, naju pa so prenesli v brigadno ambulanto. V njej je bilo že nekaj ranjencev iz drugih bataljonov brigade. Boji pa so trajali ves dan. Posebno zagrizeni boji so divjali na našem levem krilu na položajih XIII. proletarske brigade.

V ambulanti so nam kar moč naglo nudili prvo pomoč. Vse ranjence so potem v spremstvu bolničarke Ivanke odpravili v vojno bolnišnico Žumberak, ki je bila v vasi Popoviči. Začel se je mučen prenos, prevoz in premik.

Okrog polnoči nas je v Vivodini ustavil brigadni bolničar Jože Malnarič. Našo spremljevalko je poučil, kje naj nas vodi, kajti prejšnji dan so se okoliščine močno spremenile! Na osvobojeno ozemlje Bele krajine so namreč

vdrla nemške motorizirane enote! Zato je bila nevarnost vse večja, naš premik po cesti pa več kot ogrožen.

Kljub temu smo s sončnim vzhodom 23. oktobra srečno prispeli do bolnišnice. Toda v njej je vse navzkriž, vse je na nogah, vse vre in vsi se pripravljajo na evakuacijo. Ranjenci so bili ob našem prihodu že na vozovih in nosilih, ki so jih razvrstili v gozdu nad vasjo. Tudi nas so takoj pomešali v to kolono. Kar se da naglo so nas prevzeli od naše spremljevalke in vpisali v evidenco. Za kakšno zdravniško pomoč tedaj ni bilo časa. Osebe bolnišnice je bilo zavzeto s skrbmi okrog organizacije evakuacije, ki se mora izvršiti kar moč hitro. Bolnišnica je že v neposredni nevarnosti. Med ranjenci je precej hudo ranjenih, ki ne morejo hoditi. Tem posvečajo posebno skrb v strahu, da se njihove le delno ozdravljene in zaceljene rane med premikom ne bi ponovno odprle. Tudi za varnost bolnišnice mora skrbeti nje-no osebe, kajti v bližini ni nobene operativne enote, ki bi jih branila. Sovražnik pa prodira v Žumberak z vseh strani in neposredna nevarnost je z vsakim trenutkom občutno večja. To povzroča zmedo in veliko skrbi. Zato nam, novim ranjencem, ki jim še niso znane naše tegobe, ne posvečajo skoraj nobene po-

zornosti. Ob pogledu na hudo ranjene in ob poslušanju njihovih vzdihov in vzklikov, ki jim jih povzročajo tudi najrahljši sunki nosil, sklenem: če bodo vzdržali te napore oni, jih bom tudi jaz. Zagrizen v to misel sem na vozu počasi zadremal. Prebudil me je močan glas. Povedali so, da govori upravnik bolnišnice. V kratkem govoru nam je orisal okoliščine s približno temile besedami:

»Nemci so proti osvobojenemu ozemlju začeli s splošno ofenzivo. Včeraj so z motoriziranimi in tankovskimi enotami iz Novega mesta in iz smeri Karlovca vdrli v Belo krajino. Zasedli so vse glavne komunikacije in naselja. Vsak čas se lahko iz smeri Brežice—Kostanjevica pojavijo na vrhu Gorjancev. Z Gubčevo brigado, ki je branila dolino Krke pod Gorjanci, že od včeraj dalje nimamo nobene zveze. Sovražnik utegne biti tu vsak čas, blizu pa ni nobene naše operativne enote. Do spajanja z enotami XIII. proletarske brigade in Žumberačko-Pokupskega odreda, bo bolnišnico varovala bolniška zaščitna četa, osebje bolnišnice in tudi ranjenci, posebno tisti, ki morejo še hoditi. Bodite vsi pripravljeni na kakršnokoli presenečenje! Premik se mora odvijati v najstrožji tišini. Odšli bomo takoj, da bi se čim prej spojili s XIII. proletarsko brigado.«

Te besede so nam dovolj jasno povedale, v kakšne škripce smo zašli. Kolona je takoj krenila na dolgo, naporno in nevarno pot iz Žumberka v Liko po nam neznanih krajih.

*

Po gozdni poti se počasi pomika kolona voz in nosil z ranjenci. Kolesa kobalijo debelo kamenje, ki je na poti in vozovi poskakujejo tako, da ranjenci skoraj padajo z njih. Zaradi teh tresljajev tovariši z ranami na notranjih organih bolešno vzdihujejo, kolnejo in vpijejo. Prosijo in moledujejo voznike, naj vozijo bolj previdno in počasi, da tako kot gre sedaj, ne morejo vzdržati, da takšne akrobacije še zdravemu človeku obrnejo drobovje. V odgovor na te klice

in prošnje pride nazaj povelje: »Stroga tišina! Brez vpitja!« Na Gorjancih pa že drdrajo rafali in vse do nas sega odmev bojev.

Popoldne kljub vsemu srečno prečkamo cesto Radovica—Sošice. Tedaj pridirja na konju ob koloni izvidnik in z glasnimi klici opozarja: »Hitro s ceste! Protj Sošicam gre nemška tankovska kolona!«

Samo nekaj sto metrov od ceste smo v bukovem gozdu, ko po cesti že bobne sovražnikovi tanki. Sreča, da se jim je mudilo naprej in da nas tako nezaščiteni niso našli.

Z vozovi ni več mogoče naprej. Premeste nas na nosila. Nosijo nas ljudje iz tistih krajev. Noč je že, ko smo pod seboj spet začutili cesto. S kamionov, ki pripadajo neki naši enoti, razkladajo vojaški material. Na cesti je živahen vrvež, ki ga povzročajo naši borci. Tu se tudi spojimo z enim bataljonom XIII. proletarske brigade. Zdaj nam je laže in varnejše se počutimo, ker so se ob nosilih znašli borci.

Odhod. Gremo dalje! Kolona 220 ranjencev in kakšnih 300 civilistov, odbor-nikov in aktivistov iz Žumberka se pred ofenzivo umika na osvobujeno ozemlje. Po cesti ne smemo več. Na gozdni jasi je kratek počitek. Nekdo med nami si prižge cigareto. Fijukanje in črte svetlečih krogel nas opozarja, da smo blizu sovražnikovih zased. Povelja o strogi tišini, ki so vso noč valovila po koloni, so nam zdaj razumljivejša in odslej jih spoštujemo dosti bolj.

Po strmini se kolona spušča k potoku. Nosačem spodrsuje tako, da le z največjo težavo love ravnotežje pod nosili. Tu in tam je slišati boleč, a zadržan krik ranjenca, ko nosači na tem skoraj docela neprehodnem terenu niso več obvladali nosil. Dani se že, ko se na drugi strani globeli v vasi Željezno vzpenjamo na cesto. Za nami je naporna in silno nevarna noč! Le kaj nam bo prinesel naslednji dan, 24. oktober?!

Žumberak je obsijalo sonce, na naših obrazih pa je videti sledove neprespane

noči. Gruča funkcionarjev ob cesti pa priganja kolono:

»Čimprej iz globeli in s ceste proti Plješivici! Vsak čas je lahko tukaj sovražnik s tanki, pehoto in z avioni!«

S ceste od vasi Želježno se spuščamo v še bolj strmo globel. Neki borec spredaj drži nosila, zadaj pa se vlečejo po zemlji. Okrog devetih je končno v globeli vsa bolnišnica. Ob potoku leže nosila z ranjenci brez vsakega vojaškega reda. Prekleta vojna! Koliko človeškega trpljenja je samo tukaj, na tem malem prostoru! Koliko prestreljenih in razmesarjenih ljudi v krvavih in starih obvezah na nosilih in nesposobnih, da bi hodili, čaka tukaj na rešitev ali morda na pokol! Med splošno zmedo klicev, krikov, psov in povelj je razločiti glas ranjenca, ki je ves v obvezah. Ta vsakomur vpije, naj ga ubije, da ne more več vzdržati, da je za nosače in zanj bolje, če se ne mučijo več. Ranjenec je čisto obupan. Povedali so nam, da je to komandir čete iz 3. bataljona XV. brigade, Alojz Krašovec, ki je pri reševanju ljudi iz goreče hiše na Radovici dobil po vsem telesu hude opekline, ker se je nanj zrušil goreči krov.

Ko so v tej splošni zmedi omagovali tudi že nosači, naenkrat v naši bližini zabobne eksplozije granat. To in dolgi mitralješki rafali nas opozore, da se je ofenziva resnično razplamtela in da nas sovražnik zasleduje. Od vasi Želježno, od koder so nas še pred eno uro priganjali, naj se čimprej umaknemo s ceste, nas obstreljujejo zdaj nemški tanki. Povelje »Čimprej iz globeli!« preskakuje od ust do ust. Steza je ozka, da ne moreta po dva nosača vstric. Sovražni ogenj nam zapira pot iz globeli. Borci-nosači iščejo kritje, v skokih in z nosili tekajo čez obstreljevani prostor; na nevarnih krajih se plazijo po trebuih ter vlačijo za seboj ranjence. Tako vsa kolona počasi zleze na vrh. Naši mitraljezi, minometalci in topovi odgovarjajo sovražniku. Med tem posmrtnim maršem srečno prispemo v vas pod Plešivico planino, kjer se počutimo varne. Nad

glavami nič več ne fижukajo krogle. Vse to nam je prinesel 24. oktober, trajalo pa je od zore do mraka!

*

Brez večjega odmora kolona ranjencev in ljudi, ki so z nami, odhaja dalje na Plješivico, kjer je varneje. Noč gre že proti jutru, ko se po strminah vzpenjamo proti vrhu planine. V temi je videti odsev gorečih vasi po Žumberku. Rakete in mitralješki rafali nas opozarjajo, da je sovražnik na oprežu po vseh cestah. Toda mi smo zdaj že na varnem v zavetju plješiviških gozdov! V naši bližini ni slišati drugega kot vzdih ranjencev in njihovih nosačev. Njihova ramena so krvava od nosil. Odmori so bolj in bolj pogosti, ljudje se ustavljajo brez povelja in kolona se večkrat pretrga. Nosači se menjavajo vedno pogosteje in ne vedo več, katero ramo bi podstavili nosilom, ker sta obe enako boleči.

Dani se, ko iz gozda pribodemo nanjive in travnike. To in lajež psov nas opozarja, da je v bližini vas. Sonce je že visoko, ko se v vasi in okrog nje v gozdu spet zbere vsa kolona. Za nami je druga naporna noč umika. Oglašajo se želodci, toda intendantov odgovor se glasi:

»Nimamo kaj kuhati in tudi nimamo časa za kuhanje. Tudi za nabave ni časa. Treba je potrpeti. Ofenziva je. Po ofenzivi, a posebno po vojni, bo hrane dovolj!«

Tudi rane skele vse bolj in bolj. Brž ko se med nami pojavi bolničarka ali zdravnik, nastane splošno povpraševanje po previjanju. Odgovor je skoraj enak intendantovemu:

»Ni časa za sterilizacijo, previjali bomo, brž ko pridemo na cilj. Dotlej pa je treba potrpeti!«

Nekaj ur oddiha te partizanske bolnišnice na umiku daje približno takšne slike: Večina počiva in dremlje, če jih le preveč ne moti mraz, glad in sklenje ran. Drugi popravljajo zavoje, iz njih trebijo uši ali pa kličejo v pomoč bolničarke. Vsesplošno je razširjeno pregledo-

vanje žepov in brskanje za čiki ter cigaretami, ki jih ni. Če kdo najde kje kak ostanek, takoj nastane povpraševanje po papirju in vžigalicah. Nosači pa počivajo ali pa stikajo po njivah za ostanke korenja, repe in podobnim. Čisto nepričakovano so odkrili še celo njivo repe. Tako smo bili tudi mi deležni nekaj teh grenkosladkih plodov, ki v praznih želodcih delujejo silno prijetno.

Tak je bil videti tudi počitek potem na Plješivici.

Sonce se nagiba k zatonu. Poslavlja se tudi tako strašno dolgi 25. oktober! Kolona je spet na pohodu. Spuščamo se v dolino proti cesti in progi Zagreb—Karlovac. Naši spremljevalci veseli priporočajo, da je v Pokuplju in Kordunu zelo lepo. Tam je veliko osvobojeno ozemlje in dobri ljudje. Čeravno so jim ustaši vse požgali, so ljudje še vedno pripravljeni pomagati partizanom in pri njih se vedno dobi še kaj za pod zob.

Brez večjih zastojev in nevarnosti smo ob zori prišli do ceste in proge. Ker se je že daniilo, teh prometnih in vedno zastraženih žil ni bilo več mogoče prečkati. Ustavili smo se v gozdu zelo blizu ceste. Kmalu je vso kolono premagal spanec.

Okrog enajstih je bilo, ko vsa iz sebe vpije bolničarka:

»Med ranjenci so Nemci! Pripravite se za boj!«

Iz bunkerjev ob progi so nemški stražarji prišli pogledat, kaj se dogaja v bližnjem gozdu, od koder so verjetno začutili prisotnost nepozvanih gostov. Glas bolničarke je udaril med nas kot grom z vedrega neba. Njene besede so že v naslednjem hipu dobile potrdilo: zadržali so rafali iz strojnic in brzostrelk. Med grmovjem in javorovimi debli zmedeni iščemo zavetišča. Kdor ima pri sebi pištolo ali bombo, jo pripravi in čaka. Trenutki so dolgi, rafali v bližini pa vse bolj gosti. Tedaj na konju pridirja komandant XIII. proletarske brigade Milan Žeželj. Pripodi se naravnost med ranjence. Njegov glas je slišati daleč, da prebudi vse borce.

»Napred proletari! Spasavaj ranjenike!«

»Juriš na bandu!« zavpijejo borci in se spuste za svojim komandantom. V kratkem in srditem boju je uničena vsa nemška patrolja 28 mož, ki je prišla med nas. Bolnišnica je začasno rešena, toda blizu so še druge sovražnikove postojanke in vsak hip je lahko nad nami množica napadalcev. Zato se zdaj hitro umikamo nazaj, stran od ceste v Okički gozd. Z bolnišnico je le pionirska četa brigade, v kateri so res sami pionirji do 14 let starosti. Vsi drugi borci so odšli na položaje, da bi nas v primeru novega napada branili.

Nad nami so že zabrnele štupe, ob cesti pa se oglašajo rafali, detonacije bomb in granat. Že od daleč je čutiti, da je boj vse hujši. To ocenjujemo po gostem regljanju mitraljezov in močnih detonacijah drugega orožja, med katerimi strele iz pušk ni bilo mogoče razločiti. Šele proti večeru se to divjanje unese, le tu in tam počí še kak osamel strel, ali pa se dvigne proti nebu kakšna raketa. Končno poneha tudi to in nastane popolna tišina. Zdaj prihajajo k nam že kurirji in priporočajo, da je brigada uničila 3 kamione Nemcev z vozili vred.

*

Od nekod so že popoldne, ko je bila bitka v največjem jeku, pripeljali precejšnje število osedlanih konj. Vse, ki smo le mogli jahati, so posadili v sedla. Ko je Okički gozd zajel prvi mrak, je naša bolnišnica spet vzela pot pod noge. Hlad in spanec premagujeta ranjence na konjih, ranjenih in otrplih udov ni več čutiti. Že polnoči je, a še vedno hodimo po cesti, ki pelje proti Zagrebu. Noč je jasna in mraz vse bolj in bolj prodira do kosti. Tako je hladno, da je vse travnike pobelila slana. Nočno tišino vznemirjajo oddaljeni rafali in rakete iz bunkerjev ob progi. Iz Zagreba sem že prodirajo v temo snopi reflektorjev in tipljejo po skrivnostnih gozdovih. Nenadoma odjekneta v noč dve močni detonaciji. Zatem blizu nas počí še nekaj to-

povskih strelov. Vznemirimo se, toda kmalu nas potolažijo s pojasnilom, da so le naši minerci na obeh straneh prehoda minirali progo, in da so naše baterije uničile bunker z ustaši vred ob progí, ki bi nam utegnil biti preveč nevaren. Tako smo brez zastoja šli naprej po cesti in čez progo.

Povelja »stroga tišina« odtlej niso več tako pogosta. Dihamo bolj sproščeno in tudi naši komentariji o vsem doživetem so vse glasnejši. Čutimo, da smo končno na varnem. Proga in cesta, partizanom tako nevarna izuma, sta za nami. Edina misel, ki se podzavestno, toda vztrajno budi in razrašča v naših glavah je, da bi bil čimprej počitek, da bi nas čimprej spravili v tople hiše ali vsaj v hleve, kajti na konjih ni bilo več mogoče vzdržati. Toda to so bile samo želje. Morali smo vzdržati do naslednjega dne, do pol dneva 27. oktobra. Lahko si mislite, kako prijeten je bil potem naš občutek: v topli hiši in na dišečem senu! Toda to ni trajalo dolgo. Začel se je širiti neznošen smrad, ki so ga povzročale rane. Tu in tam izpod povojev padajo celo črvi! Ko je prišel zdravnik, smo soglasni v zahtevi, naj nas previjejo. Kažemo na zamazane povoje, na črve, ki padajo izpod njih in na smrad, ki je že neznošen. Zdravnik potrpežljivo pojasnjuje, da črv v rani ni nobena nevarnost. To celo dokazuje, da rana ni zastrupljena, kajti v takšni rani črv ne živi. Da je treba potrpeti, dokler ne bo mobiliziranih dovolj voz, ko bomo šli naprej v pravo bolnišnico, kjer bo tudi previjanje. Ta svojevrstna tolažba je bila tedaj edina možna pomoč.

Tedaj dobimo tudi prve obiske. Članice AFŽ in mladinke so nas obdarile s sadjem in s turopoljskim sirom. To je po štirih dneh naša prva hrana, če seveda izvmemo tisto repo, ki smo jo pojedli pred dvema dnevoma na Plješivici.

*

Noči se, zato je odrejen naš nadaljnji pohod. Zdaj smo na vozovih, na mehkem senu. Kakšno udobno potovanje v

primeri s preteklimi nočmi. Ustavimo se v večjem trgu. Pravijo, da je to Pisarovina. Ulice so razsvetljene ter polne partizanov in mladine. Tudi vojaška godba igra nekje blizu. Pojasnijo nam, da je tu štab VIII. divizije in da se zdaj nahajamo na varnem in osvobojenem ozemlju. To kmalu občutimo. Obiskale so nas mladinke in nam delile toplo juho ter obilne porcije gosje pečenke. To je bilo po vsem tem in v tej jesenski, hladni noči več kot so mogli pričakovati naši prazni želodci! Vse to: razsvetljen trg, vojaška godba, obilna večerja, živahnost osvobojenega mesta in klici dobrodošlic nam ranjencem, deluje na nas kot bi sanjali. Ali je to sploh mogoče? Kako je v tako kratkem času možna taka sprememba? Vojna je in v vojni je vsaka še tako nemogoča sprememba verjetna.

A moramo se posloviti, kajti pred nami je še dolga pot. Slovo je težko in v mraku temne noči se oziramo nazaj na razsvetljeno mesto. Kmalu smo na obali Kolpe. Splavi naglo prevažajo naše voze in vprege na desno obalo. Konji potem dirjajo po sprani cesti proti Vojniću. Spremistva ni več z nami. XIII. proletarska brigada je ostala kdo ve kje, a prav njej, njenemu komandantu in borcem se moramo zahvaliti, da smo tako srečno prišli skozi vse te nevarnosti.

28. oktobra kmalu popoldne se ustavimo v Vojniću. Oblačno je in ponuja se dež. Po veličastnem sprejemu nas vgnezdijo v neko veliko zgradbo, ki je bila edina za silo popravljena. Drugače je ves Vojnić z okolico vred požgan in porušen. Sprejema, ki nam ga je priredil ta izmučeni kraj in to ljudstvo, ni mogoče pozabiti. Ni besed, da bi z njimi opisal prijetna doživetja in občutke vsakega izmed nas. Vsak ranjenec je dobil obisk in darila: med in grozdje, orehe in hruške, sir in kruh, volnene rokavice ali nogavice. Vse to so žene in dekleta zbrale v svojih požganih in oropanih domovih ter prinesle, nam ranjencem z edino željo, da bi čimprej ozdraveli in maščevali njihove požgane domove in

pobite svojce. Prvič razumem pesem »Na Kordunu, grob do groba, traži majka sina svoga«. Verjetno ni med vojno pretrpel toliko gorja noben naš kraj kot ravno Kordun!

Med nami sedi stara ženica. Iz bisage potegne razne dobrote in jih deli ranjenecem. Spodbujala nas je in ogledovala vse po vrsti. S kmečko iskrenostjo preprosto pripoveduje:

»Bilo je lani — 1942. leta, na naš pravoslavni božič. Opoldne so pridrveli v vas podivjani ustaši. Vsi, vsa naša družina smo bili pri kosilu, nas 18 z mojimi otroci, vnuki in pravnuki. Zgnali so nas pred hišo in tedaj se je začelo. Klali so nas kot jagnjedi. Jaz sem nekako ušla čez potok v gozd. Pijani ustaši so za mano streljali in me ranili. Evo, sem v nogo! Potem se ustavim in gledam iz gozda, kaj se dogaja pred hišo. Na bajonetu puške je ustaš prinesel mojo pravnukinjo, šestmesečno Nevenko. Vrgel jo je v zrak in jo dočakal z navzgor obrnjenim bajonetom, nazadnje pa je otroka zagnal v potok. Med pobesnelim vpitjem so iz hleva vlačili prašiče in krave, na kamion pa so metali koruzo. Ko so vse poklali in izropali, so hišo še zažgali. Šele potem so med pijanim petjem odšli naprej.

Vrnila sem se k ostankom hiše. Na kupu so ležale moje snahe, moji vnuki in pravnuki, poklani z ustaškimi noži. Pokopala sem jih pred pogoriščem hiše v skupen grob. Tako sem na stara leta ostala sama. Zato ste zdaj moji otroci vi vsi. Ta darila sem vam prinesla z željo, da boste ozdraveli in maščevali naše žrtve.«

Vsi poslušamo, zdaj ne mislimo nase, po licih pa nam tečejo solze. A ne zaradi naših, temveč zaradi tujih bolečin, ki so tudi naše. To se ne pozabi nikoli!

Tedaj vstopi bolničar. Kliče nas po imenih in nas po stopnjih ranjenosti deli

po skupinah. Pojasni nam, da bodo vsak čas tu kamioni in da bomo odšli naprej. Obiskovalke so se začele poslavljati.

Zunaj je že noč. Na trgu se kmalu ustavi kolona kamionov in vsak ima peterokrako zvezdo, vodijo jih pa partizanski šoferji. Pripravljeni so na naš prevoz. Kamioni so postlani s slamo in z odejami. Prešteli so nas in potem smo se vkrcali na kamione. Odjeknejo poslednja povelja, motorji brne, kamioni nalahko podrhtevajo. Prebivalci Vojniča stoje ob strani in se poslavljajo od nas s klici: »Kmalu na svidenje! Srečno pot!« Kolona se premakne. Zdaj ne več kolona voz in težkih nosil, temveč kolona partizanskih kamionov.

Vsak se zatopi v svoje misli in premaguje bolečine. Razmišljamo o doživetjih in spremembah poslednje noči in zadnjega dne. Kje za nami je že tista strašna globel, kje Plješivica, kje Okički gozd? Enakomerni ritem koles in brnenje motorjev nas zaziblje v dremavico...

Dani se. Vozimo se skozi požgan večji trg. To je Titova Korenica, središče osvobojenega ozemlja Like, kjer je bila prvega maja 1942. leta veličastna proslava. Naša kolona se potem spušča po serpentinasti cesti v dolino, kjer je gosta megla, iz katere štrle v nebo visoke plnine. Naenkrat iz megle zraste večja vas. To je Trnovec. Kamion se ustavi. Sprašujemo, kaj se je zgodilo. V odgovor dobimo vprašanje: »Ali so na tem kamionu tisti, ki so ranjeni v noge?« Vsi odgovorimo v zboru: »Da!«

»Drugovi, stigli ste u bolnico!« nam pove zdaj starejši človek v zdravniški beli halji.

Čez deset minut smo bili že v šolskem razredu, razmeščeni po posteljah. Okrog nas so se vrtele nove bolničarke in naglo popisovale »istorije« naših ran.

Kakšna je bila letos knjižna žetev?

V naši reviji smo že dvakrat objavili pregled knjižnih izdaj s tematiko, ki nas posebej zanima. V začetku letošnjega leta smo spregovorili tudi o knjižnih načrtih. Tako lahko zdaj ob koncu leta, ko delamo bilanco, primerjamo založniško dejavnost letošnjega leta z dejavnostjo preteklih let. Obenem pa lahko ugotovimo, kako so se uresničile napovedi za letos. Ob teh podatkih se nam seveda nujno rode določeni zaključki in porajajo nekatere misli. Naj o vsem tem zapišemo nekaj besed ob pregledu nekaterih knjižnih izdaj v letošnjem letu.

Toda najprej še nekaj besed o obsegu in širini tega pregleda letošnjih izdaj, kajti okvir ne sme biti preširok, še manj pa preozek. Da bi zajeli vse izdaje in spregovorili prav o vseh knjigah, ki so izšle v letu 1967, to ni naš namen. Naš pregled zajema predvsem dela s partizansko, revolucionarno in vojno tematiko, pa naj gre za leposlovna dela, za spominske zapise, za dokumentarna ali znanstvena dela, za poezijo ali za prozo. Seveda tudi ne moremo biti tesno vezani samo na čas zadnje vojne, temveč moramo nujno upoštevati tudi dela, ki se nanašajo na pretekli čas. Predvsem cenimo izvirna, slovenska dela, ne moremo pa mimo prevodov, zlasti ne del drugih jugoslovanskih narodov. Zal je vsega tega izšlo precej malo. Toda nekaj tovrstnih knjig se je vendarle nabralo na knjižni polici, čeprav morda manj kot pretekla leta. Seveda kaj posebnega tudi nismo pričakovali, ker tudi napovedi niso bile kdovekaj obetajoče. Torej: knjig, ki nas posebej zanimajo, je vendarle nekaj. Naj najprej spregovorimo o njih. Seveda samo naštevanje posameznih izdaj ne bi imelo nobenega smisla. Nujno je, da ob posameznih izdajah dodamo vsaj nekatere oznake. Seveda te subjektivne sodbe niso dokončne niti ni namen tega pregleda, da bi bil kritičen in analitičen. Zato naj ta pregled predvsem bralca informira, pokaže, kaj smo izdali, z določeno mero kritičnosti.

Pa še nekaj. Ne bi hoteli delati krivice nobeni slovenski založbi, posebno ne, ker vsakdo, ki поблиže pozna razmere v našem založništvu, ve, da je izdajanje knjig danes težaven posel. Vendar pa nas vseeno preseneča, da nekatere velike založbe posvečajo tovrstni knjigi tako malo pozornosti in da so nekatere druge založbe, ki so imele celo knjižne zbirke s partizansko tematiko, opustile izdajanje teh knjig. Celotni zavod Borec je izdal sorazmeroma malo knjig, manj kot lani. Toda vse to je že drugo vprašanje, ki ne sodi v okvir tega pregleda.

*

Če polistamo po napovedih slovenskih založb za leto 1967, lahko vidimo, da že obeti samj izpred enega leta niso bili kdovekaj rožnati. Razumljivo je, da tudi rezultati ne morejo biti drugačni. Posebno še, ker tudi kakega presenečenja nismo doživeli. Pravzaprav je vse skupaj precej skromno in zlasti kakega velikega slovenskega dela tudi letos nismo dobili. Naj ponovimo samo to, kar smo že ugotovili: da se namreč čas vojne in osvobodilnega boja hitro odmika, hitreje, kot si to mislimo, in da so naši pogledi vse bolj usmerjeni v sedanost in prihodnost. Dejstvo, da se tudi naši književniki spopadajo s sodobno tematiko, pa je vsekakor samo pozitivno, saj smo dolgo časa tarnali prav nad tem, da se naša literatura ogiblje sodobnih tem. Zato moramo biti tega samo veseli. Kakor sicer ne moremo biti zadovoljni s tem, da je naša literatura s tematiko osvobodilnega boja ostala močno v ozadju. Je pač tako, da je po predalih založništva ostalo bolj ali manj prebrano blago, ti teksti pa zaradi vse večjih zahtev bralcev izbirčnega okusa teh ne morejo več zadovoljiti, posebno ker vojna in podobna tematika bralcem nikjer ni več tako pri srcu. Če pa že segajo po knjigah s to tematiko, pa morajo biti dela še posebno kvalitetna, da bi imela uspeh. Zato niso težave samo z domačo, izvirno partizansko literaturo, temveč tudi s to-

vrstno prevodno, ki je je v svetu sicer precej na razpolago. Nič posebnega torej. S temi besedami lahko sklenemo splošne ugotovitve in si ogledamo posamezne izdaje.

*

Kakega posebno vznemirljivega slovenskega literarnega teksta s partizansko, vojno ali revolucionarno tematiko letos nismo dobili. Nič novega. Saj ga tudi v letu 1966 nismo. Toda letos je bilo med že tako skromno izvirno slovensko žetvijo knjig s to tematiko še posebno malo. Pričakovani drugi del romana Toneta Svetine Ukana še ni prišel na svetlo. Morda ga dobimo v zadnjih dneh leta, toda tudi če izide takrat, še ne bo rešil situacije, kajti Miška Kranjca roman *Za svetlimi obzorji* z vsemi številnimi napovedmi je obstal sredi poti. Pač pa smo letos dobili tretjo knjigo Miška Kranjca romana *Rdeči gardist* (Pomurska založba), s čimer je njegova trilogija o revolucionarnem vretju v Prekmurju po prvi svetovni vojni končana. Čeprav se je v tem obsežnem delu literarni tekst deloma izgubil med kronističnim opisovanjem zgodovinskih dogodkov, družbeno političnim razpravljanjem in sociološkimi analizami, je vendar v tem delu osvetlil celotno revolucionarno dejavnost prekmurskega ljudstva v boju za nacionalno in socialno osvoboditev izpod tisočletnega madžarskega jarma, in ustvaril tudi zanimiv in prijetno napisan roman, ki ga ljudje radi bero. Zato smemo ta Kranjčev tekst kljub estetskim slabostim šteti za najboljši slovenski roman te zvrsti. Karla Grabeljska *Strah* in dolžnost (izdala ga je Mladinska knjiga) je drugi tekst te vrste. V njem nam je pisatelj, ki ga poznamo kot avtorja večjih partizanskih tekstov, razkril usodne dileme slovenskega kmetištva v usodnem času osvobodilnega boja. To kmetištvo pa je toliko bolj tragično, ker je bilo aktivno na partizanski strani in je požrtvovalno sodelovalo z vseljidsko revolucijo.

Leta 1941 so Nemci ustrelili narodnega heroja Jožeta Kerenčiča, človeka, ki ni bil samo dolgoletni revolucionar in vzgojitelj mladine, temveč tudi pisatelj. Njegova literarna žetev je sorazmeroma skromna, saj je bil Kerenčič šele na začetku literarne poti, za katero mu je med revolucionarnim delom ostajalo premalo časa. Zato se ni razvil v močnejšega literarnega izpovedovalca. Vendar je knjiga Kerenčičevega literarnega dela *Domačija* (Založba Obzorja) z osmimi črticami in novelami, z dvema sociolo-

škima študijama in korespondenco taka, da jo moramo omeniti na tem mestu, čeprav se motivika njegovih del ne nanaša neposredno na čas zadnje vojne. Pač pa govori o njej neposredno Edvard Kocbek v knjigi *Listina* (Slovenska matica). Ta knjiga predstavlja nadaljevanje pred leti izdane *Tovarišije*. Obsežna Kocbekova knjiga, v kateri se prepleta zgodovinska dokumentarnost z avtorjevim osebnim doživljanjem narodnoosvobodilnega boja in revolucije na Slovenskem, je napisana z vsemi odlikami Kocbekovega razmišljujočega stila. Zato je to delo vredno omembe ne samo kot zanimiv dnevniški dokument časa, temveč tudi kot knjiga avtorjevih ideoloških filozofskih razmišljanj. Podoben, samo umetniško izpovedovalno šibkejši je tekst Toneta Fajfarja *Odločitev* (Cankarjeva založba), ki prav tako v obliki dnevnika obnavlja svoja doživetja v osvobodilnem boju.

Anton Ingolič velja trenutno za našega najplodovitejšega sodobnega pripovednika, ki nas znova in znova preseneča. Njegova knjiga *Vrelec* v planini (Založba Obzorja) sicer ne pomeni presenečenja. Gre namreč za ponatis Ingoličevih črtic in novel z vojno in partizansko tematiko, ki so izšle že neposredno po vojni, a smo jih sedaj dobili v okviru izdaje njegovega izbranega dela. Ingoličeva novelistika z vojno tematiko pa je ohranila svojo specifikko z grozljivo barvitostjo v opisu trpljenja in upora ter humanim apalom. Zaradi Ingoličeve umetniško izpovedovalne moči bo knjiga ostala umetniški dokument usodnega zgodovinskega razdobja.

Borisa Pahorja *Nekropola* (Založba Obzorja) je knjiga, v kateri se avtor ob sedanjem obisku koncentracijskega taborišča spominja nekdanjega trpljenja in obuja svoje spomine na taborišča ter svoja doživetja v njih. Vsekakor umetniško zrelo pričevanje. Nasprotno pa so Lojzeta Zupanca črtice in pripovedke za mlade bralce, zbrane v knjigi *Krvavi zid* (Obzorja), precej skromne partizanske povesti. Pozitivno je pač le to, da je to ena redkih knjig za mladino s partizansko tematiko, ki smo jih dobili letos. Sicer je Zupanc soliden mladinski pisatelj, vendar se s temi črticami kdo ve kako visoko ni povzpел.

Če bi omenili še ponatis Požganice, Prežihovega Vranca romana o revolucionarnem vrenju na Koroškem, v Mežiški dolini po koncu prve svetovne vojne, smo s tem pravzaprav izčrpali vso izvirno slovensko umetniško prozo s partizansko, vojno in revolucionarno tema-

tiko. Pač pa bi lahko k tem delom prišteli še nekaj knjig, predvsem avtobiografske spominske zapise, ki večkrat kažejo vsaj voljo in prizadevanje po umetniškem oblikovanju. Vendar pa je večina teh knjig takih, da vsebujejo le faktografske zapise lastnih doživetij. Taka avtobiografska knjiga je knjiga z naslovom *Razpوتا* (Zavod Borec), ki jo je napisal Karel Leskovec. V njej je obširno opisal svoja doživetja v osvobodilnem boju od leta 1941 do osvoboditve, vendar se ni povzpел do umetniške izpovedi. Še šibkejši je tekst Emila Sovdata Tam, kjer teče bistra Zilja; v njem pisec na kratko obnavlja spomine na osvobodilni boj v Ziljski dolini. Knjiga *Zveza* mora ostati izpod peresa Neže Maurer (obe je izdal zavod Borec) pa je zrelejša delo. Ob obiskih partizanskih domačij, ob srečanjih s partizanskimi kurirji skuša avtorica prikazati na eni strani veličino osvobodilnega boja, obenem pa opozoriti na ljudi, ki so pozabljeni ostali v ozadju, večkrat celo zapostavljeni na hribovitih kmetijah. Potrebo po stikih med njimi izraža že simbolični naslov knjige, ki pa vendar tudi ni kaka posebnost.

V našem pregledu seveda ne smemo prezreti poezije, ki jo, vsaj izvirno, predstavlja edinole Lojze Krakar (spet samo Krakar), s svojo zbirko *Noč daljša od upanja*. Sicer je to knjiga sodobne lirike, ima pa močan pečat medvojnih taboriščnih doživetij, ki so še danes z vsemi spomini na celice smrti, plinom in kupi mrličev, zastrto ozadje Krakarjeve lirike.

*

In kako je s prevodno literaturo? Že pred dvema letoma smo zabeležili malo prevodov z vojno in revolucionarno tematiko. Tudi lani jih ni bilo dosti. Tudi letos ni bolje. Morda bi na prvem mestu omenili letos dokončano izdajo zbranega dela Branka Čopića, priljubljenega bosanskega pripovednika, enega najbolj branih pisateljev srbohrvatskega jezikovnega področja. Ne gre sicer za izključno partizanska dela. Toda med dvanajstimi knjigami zbranega dela jih je večina zajetih iz vojnega časa, le majhen del, napisanih pred vojno, obravnava socialno problematiko malih ljudi Bosanske krajine. Še dovolj zanimivo je delo sodobnega bolgarskega pisatelja Dimitra Angelova *Na življenje in smrt* (Borec), posvečeno ilegalnemu in partizanskemu boju proti domačim izdajalcem in okupatorjem. Omembe vredno je še posebej, da je to eden redkih prevodov iz bolgarske literature. Iz francoske literature

imamo prevod romana pisatelja Armande Lanouxa *Poveljnik Watrin*, ki je bil vsekakor vreden, da smo ga prevedli v slovenščino. To je namreč odlično delo o vojni, okupaciji in ujetništvu, roman, ki ne pripoveduje samo o francoski armadi v usodnih pomladnih dneh leta 1940, temveč tudi o moralnih problemih vojakov v vojni in ki je razen tega napisan v mojstrski pripovedni tehniki. Če bi našim založnikom uspelo najti več podobnih tekstov, bi tudi za vojne romane, za katere sicer ne bi bilo zanimanja, bralcev ne manjkalo. Vsekakor je to najboljše prevodno delo te zvrsti, h kateremu lahko primerjamo samo še roman Hansa Helmuta Kirsta *Upor vojakov* (Cankarjeva založba). Ta dokumentaren, pa vendar umetniško oblikovan tekst o uporu nemških vojakov proti Hitlerju v letu 1944 je tudi vreden branja, da o izredni zanimivosti pripovedi sploh ni treba posebej govoriti. To je pravzaprav tudi vse. Če k tem prevodom prištejemo še prevod znane pesnitve Gorana Kovačiča *Jama* smo s tem naštetli skoraj vsa tovrstna dela.

*

Seveda pa je knjig, ki niso umetniška dela, temveč dokumentarne narave, znanstvena dela ali drugačne vrste, precej več. Semkaj sodi dr. Metoda Mikuža *Oris partizanske sanitete* (Zavod Borec), prvo tovrstno delo o partizanskem zdravstvu. O Rogu in dogajanjih okrog njega pripoveduje knjiga Janka Jarca z naslovom *Partizanski Rog* (Dolenjska založba). Seveda je tudi ta knjiga šele prvi osnutek bodočega večjega dela, za katerega pa manjkajo monografije o partizanskih bolnišnicah, o Bazi 20 in partizanskih delavnicah. (Koliko tega nam še manjka, pri tem pa stvari tako hitro gredo v pozabo!) Med domačimi deli moramo posebej omeniti nekaj knjig, monografij, za katere je bil vsekakor že čas, da smo jih dobili. Gre za knjigo Stanka Petelina z naslovom *Prešernova brigada in knjigo Tretja prekomorska brigada*, katere avtorja sta Radule Butorović in Albert Klun. (Izdalo ČZP Soča, Nova Gorica). O čem govorita knjigi, pove že njun naslov. Prav tako je knjiga Lada Ambrožiča *Pohod štirinajste*, ki pa je vojno zgodovinska študija. Končno sodi semkaj še tretji del zbornika o okupirani Ljubljani »Ljubljana v ilegali« (Državna založba Slovenije), ki z vrsto najrazličnejših sestavkov govori o usodnem letu 1942 in najrazličnejših oblikah boja zaslužjene Ljubljane. Morda bi prišteli k tem delom še knjigo Frana Roša *Slovenski izgnanci v*

Srbiji 1941—1945. Čeprav je knjiga sestavljena in napisana po pričevanjih nekdanjih slovenskih izseljencev iz Stajerske in deloma Gorenjske, pa vendar ne gre za zbornik, temveč za enotno delo, ki govori o usodah slovenskih izgnancev v Srbiji. Seveda to ni kaka znanstvena publikacija.

O svetu pod Snežnikom govori knjiga Črtomira Sinkovca Uporni svet pod Snežnikom, katere namen je prikazati svetu deželico okrog Ilirske Bistrice v preteklosti, zlasti pa med osvobodilnim bojem. O Vipavski dolini med osvobodilnim bojem pa pripoveduje podobna knjiga Lojzeta Bizjaka Gornja Vipavska v narodnoosvobodilni vojni. (Obe knjigi sta izdala krajevna odbora ZB NOV.)

Ostane nam, da spregovorimo še nekaj besed o dokumentarnih knjigah, znanstvenih delih, prevodih. Tu pa moramo na prvem mestu omeniti obširno in temeljito znanstveno publikacijo o sarajevskem atentatu Sarajevo 1914 (Državna založba) izpod peresa Vladimirja Dedijera, knjigo, ki je odprla docela nove poglede na sarajevski atentat, na atentatorje in boj za neodvisnost jugoslovanskih narodov. Med dokumentarnimi deli je med najbolj zanimivimi pričevanje Mihaila Marića o sovjetskem obveščevalcu Sorgeju pod naslovom Sorge, obveščevalec stoletja (Zavod Borec). Pri isti založbi je izšla knjiga pod naslovom V ognju preminuli, zbornik treh spominskih dnevnikov o uničevanju Židov na Poljskem med zadnjo vojno. Prav tako je Zavod Borec izdal skrajšano izdajo zbornika Sutjeska v slovenskem prevodu. V tej knjigi so objavljena pričevanja nekdanjih udeležencev bojev na Sutjeski, s čimer so slovenskim bralcem predstavljeni najpomembnejši dogodki osvobodilnega boja v Jugoslaviji. Seveda ima ta knjiga bolj spominsko naravo. Prevod predstavlja tudi šibka knjiga Mate Radulovića, Krog se je sklenil na tromeji (Borec), ki pripoveduje o uničenju četniških tolp po osvoboditvi. Odlično pa je spet dokumentarno delo, prevedeno iz francoščine, knjiga o usodni bitki pri Dien Bien Fuju, kjer so zadali smrtni udarec francoski kolonialni posesti v Vietnamu. Ta knjiga je lahko vzor za naše dokumentarne pisatelje; izredno zanimivo jo je napisal francoski

novinar Jules Roy. Presenetljivo dobro je napisana spominska knjiga sovjetskega maršala Vasilija Čujkova Konec tretjega rajha; z njo je Državna založba počastila obletnico oktobrske revolucije. Tudi knjiga Laure Fermi, posvečena Mussoliniju (izdala Cankarjeva založba) ni samo zanimiva, temveč je eno najtehtnejših pričevanj o fašističnem diktatorju med sicer številnimi tovrstnimi deli. S tem pa smo z našim pregledom knjig pri kraju. Verjetno bo do konca leta še izšlo katero delo, ki bi ga lahko uvrstili bodisi med leposlovna dela bodisi med dokumentarne knjige. Toda tudi nekaj dodatnih knjig bistvene poudobe ne more spremeniti.

*

Kakšna je torej podoba, ki se nam kaže iz tega pregleda? Kot smo že ugotovili na začetku tega pregleda, je tehtnih umetniških del s tematiko osvobodilnega boja vojne in revolucije izšlo malo. Vendar nekaj prevodov kaže, da je mogoče dobiti v svetu še marsikatero dobro delo. To posebej velja še za dokumentarna dela oz. dela neliterarne narave. Seveda se postavlja vprašanje glede izdajanja nekaterih šibkih spominskih del, avtobiografskih faktografskih pričevanj. Tudi šibko napisana dela, prevodi iz srbohrvaščine, ne najdejo poti do bralcev. Ker vsi vemo, da obstoje močni predsodki proti tovrstnim prevodom, bi bilo treba ob izboru vseh takih del še vse bolj paziti na resnično kvaliteto. Nastajanja kvalitetnih domačih del pa bi bilo treba na vse mogoče načine pospeševati. Preseneča nas sorazmeroma malo del, ki bi bila v zvezi z obletnico oktobrske revolucije. Morda dobimo kaj še z zamudo. Kaže pa, da naše založbe skrbno tehtajo, kakšni bodo odmevi trga; k temu jih verjetno silijo razmere. Kljub temu pa lahko sodimo, da bi kako šibko delo lahko odpadlo in da bi marsikatero izdano knjigo nadomestila boljša. Tudi ob knjigah, o katerih je govor, še večja selektivnost ne bi bila v škodo. Kar pa se tiče realizacije napovedi, pa lahko ugotovimo, da so bile napovedi ob začetku leta več kot stvarne in so se založbe zato doslej držale programa. Zamude pa so opravičljive.

S. R.

Boris Kraigher: O reformi

Založilo ČZP »Komunist«, uredništvo v Ljubljani. Oprema: Marko Deu in Niko Zupan. 300 strani žepnega formata.

Tragična smrt Borisa Kraigherja v avtomobilski nesreči pri Sremski Mitrovici — 4. januarja 1967 — nam je v spominu prav gotovo še tako živa, da nam že sam pogled na knjižno novost »Boris Kraigher — O reformi« hočeš nočeš takoj zbudi pomislek, da gre za spominsko publikacijo.

Toda to ni res in tudi uredniški odbor, ki so ga sestavljali Kiro Gligorov, Rikard Stajner, Miloš Oprešnik, Antek Makhovec in Vasa Vasiljevič na to opozarja bralce v svoji sklepni opombi.

No, in če knjiga »O reformi« ni spominska, zakaj potem objava govorov in razpravljanj Borisa Kraigherja sorazmerno zelo hitro po njegovi smrti oziroma zakaj prav v tem izboru in tako skrajšanih?

Na pripombo o nepričakovanosti knjige bodo nemara najbolje odgovorili tile izsečki iz govora — enega zadnjih govorov Borisa Kraigherja — na seji odbora za družbeni plan in finance ter odbora za blagovni promet zveznega zbora zvezne skupščine 8. decembra 1966:

»... Reforma je vojna, ki jo moramo izbojevati v revolucionarnem procesu!... Za izvajanje reforme je potrebna tudi vojna disciplina!... Reforma je objektivna nujnost!... V naši državi je delavski razred organiziran pod vodstvom Zveze komunistov, pri nas imamo drugačne možnosti, da se organiziramo. To lahko postane nov zgled v svetovnih razmerah, in sicer zgled docela novega socialnega in družbenega značaja, ker tu delavski razred izvaja reformo in ne buržoazija. Povsod po svetu jo je doslej izvedla buržoazija... Utrditev dinarja — to je bistvo reforme, to je ta vojna, ki zahteva organiziranost in disciplino in v kateri pritiski za popuščanje peljejo k porazu in pomenijo »nož v hrbet« gospodarski reformi... Reforma je zadeva celotne naše javnosti, vseh naših skupščin in celotne družbe!«

Prav zavoljo tega, ker naša družba poskuša z vso doslednostjo izvesti reformo, še vedno potrebuje plameneče besede pokojnega Borisa Kraigherja, ki jih je izgovoril v ognju boja in namenil spodbujanju akcije.

Ta zbirka vsebuje odlomke Kraigherjevih govorov, člankov in intervjujev z njim, zajetih iz malodane dveh polnih koledarskih let — 1965 in 1966.

Zavoljo preglednejše razvrstitve je uredniški odbor upošteval taka razdobja: pripravljanje reformnih ukrepov, začetek in izvajanje reforme.

Casovno prvo je njegovo predavanje družbenopolitičnemu aktivu Zemuna — 18. januarja 1965 — zadnji (v knjigi »O reformi«) pa je ekspozice na skupni seji zveznega in gospodarskega zbora zvezne skupščine — 26. decembra 1966.

Verjetne očitke bralcev na prav tak izbor oziroma na prav takšne okrajšave Kraigherjevih javnih izjav v zvezi z reformo, kakršne so v tej knjigi, je pojasnil že sam uredniški odbor, v opombi.

Povsem razumljivo je, da je uredništvo moralo izbirati, kajti Kraigherjev govorni opus je izjemno zajeten. Tako je pač načrtanemu okviru knjige primereno izbralo najaktualnejše tekste oziroma tiste, ki najbolj prikazujejo celovit koncept gospodarske reforme in osebne poglede Borisa Kraigherja.

Velikega pokojnika so odlikovale vrline nove vrste politika in gospodarstvenika, ki je zrasel v razmerah industrializirane družbe. Njegovo aktivnost je vselej utemeljeval smisel za širše koncepcijsko pojmovanje problemov v ekonomskem in družbenem razvoju, karakteriziral ga je slog učinkovitega in visoko produktivnega delavca.

Tako pravi med drugim v uvodu h knjigi »O reformi« predsednik uredniškega odbora Kiro Gligorov.

Spomin nanj ne sme zbledeti! Zakaj?

Duh borca in aktivista Borisa Kraigherja je posebno prodrli, ko je bilo treba v okoliščinah dokaj zapletenega družbenopolitičnega položaja sprejeti odločitve o izvajanju gospodarske reforme.

Knjiga »O reformi« bo opravičevala svoj nastanek vse do popolne uresničitve vseh reformnih ciljev, njena praktična uporabnost se bo zmanjševala v obratnem sorazmerju z rastjo oziroma nenehnim večanjem splošne moči vse naše družbe, ki ji je reforma tudi namenjena. Šele takrat po končni uresničitvi ciljev reforme, bo knjiga prešla v — kar denimo — stanje, ko ji bomo lahko pripisovali spominsko naravo, se pravi, v trajen spomin na velikega pokojnika.

Zbirko »O reformi« končuje kratek oris življenjske poti Borisa Kraigherja, na naslovni strani ovitka pa je dvobarvna reprodukcija fotografskega posnetka velikega pokojnika pred mikrofonom na govorniškem odru v zvezni skupščini.

Jaka Stokan

Komunistični manifest

Faksimilirana izdaja. Založila CANKARJEVA ZALOŽBA, TRUBARJEV ANTIKVARIAT, v Ljubljani, ob 50-letnici oktohrske revolucije. Naklada 300 izvodov.

Verjetno nam prav nihče ne bo ugovarjal, če rečemo, da se CANKARJEVA ZALOŽBA, TRUBARJEV ANTIKVARIAT, skoraj ni mogla ustrezneje oddolžiti počastitvi 50-letnice OKTOBSKE REVOLUCIJE, kot se je s to faksimilirano izdajo KOMUNISTIČNEGA MANIFESTA iz leta 1908, ko je izšel kot IV. zvezek knjižnice časopisa NAPREJ.

Kar brez ovinkov poudarimo, da je sedanjí ponatis KOMUNISTIČNEGA MANIFESTA kar trikratna pietetna gesta: (kronološko) manifestu samem, slovenski izdaji pred šestdesetimi leti in petdeseti obletnici VELIKEGA OKTOBRA. Zakaj?

»Manifest je zgodovinski dokument in nihče ga nima pravice spreminjati!« sta med drugim zapisala že njegova avtorja KARL MARX in FRIDERIK ENGELS v uvodu k londonski izdaji v letu 1872.

Njun poudarek, da gre za zelo pomemben zgodovinski dokument, ki ga ne sme nihče spreminjati, želimo uporabiti tudi v našem primeru, ko je Cankarjeva založba s sedanjim ponatisom izpolnila hkrati obe zahtevi.

KOMUNISTIČNI MANIFEST iz leta 1908 je namreč za nas, Slovence, tak zgodovinski dokument, ki ga ne smemo spreminjati, če hočemo sedanjemu rodu, in še zlasti prihodnjim, pokazati primer,

v katerem so naši predniki uspeli že skoraj deset let pred prelomnim dogodkom, OKTOBSKO REVOLUCIJO, založiti in izdati MANIFEST, ki je zaoral v razvoj človeštva nove globoke brazde, v njivo, na kateri je zrasla mogočna OKTOBSKA REVOLUCIJA.

Bibliografska izdaja KOMUNISTIČNEGA MANIFESTA je lična brošurica s komaj 32 stranmi in velikostjo 16 × 22 centimetrov. Na rdečem ovitku je poleg naslova ter imen in priimkov avtorjev (KARLA MARXA in FRIDERIKA ENGELSA) zapisan še prevajalec, kraj izdaje (Idrija 1908) ter tiskarnar — Iv. Fr. Lampret v Kranju.

Pogled v ponatis slovenske izdaje pred šestdesetimi leti nam vzbudi globoko priznanje in spoštovanje izdajateljem, kajti le-ti niso imeli samo težav glede plačila za sorazmerno drag natisk, marveč tudi s takratno nižjo stopnjo najbolj verjetnih bralcev. Zavoljo tega so na primer morali samemu tekstu MANIFESTA na koncu priložiti še, sicer skromen, vendar le uporaben »tolmač nekaterih tujih besed, ki se rabijo v KOMUNISTIČNEM MANIFESTU.

Ko ugotavljamo, da je faksimilirana izdaja KOMUNISTIČNEGA MANIFESTA iz leta 1908 odličen prispevek počastitvi 50-letnice OKTOBSKE REVOLUCIJE, pa vendarle ne znamo odgovoriti na vprašanje »Kako naj zadosti splošnim željam za nakup tega ponatisa — po našem prepričanju — hudo hudo skromna naklada 300 izvodov?«

J. S.

V ognju preminuli

Dnevnik iz geta s predgovorom Arnolda Zweiga. Založil Zavod Borec v Ljubljani 1967. Opremil Vladimir Lakovič.

Zavod Borec si prav gotovo lahko prilašča zaslugo, da je slovenskim bralkam in bralcem že doslej posredoval vrsto »ogledal« nacističnim zločinom, bolj ali manj uspeh, večjih in manjših obsegov, ilustriranih in zgolj tekstualnih, domačih in tujih avtorjev itd., itd. V OGNJU PREMINULI je pač nadaljevanje zavodovega prizadevanja...

Ali res samo nadaljevanje?

Preberimo knjižno novost *V ognju preminuli* in nekoliko postojmo ob avtorjih! Kdo je v našem primeru poskušal postaviti ogledalo zverinstvom nemških nacistov: zgodovinar, pisatelj z bujno domišljijo ali nekdo, ki mu je temeljni poklic teže določiti?

Knjiga je razdeljena na predgovor svetovno znanega pisatelja Arnolda Zweiga ter na tri »dnevnik« Leona Weliczkerja, Janine Heschles in Dorke Goldkorn. Vsega skupaj 250 strani žepnega formata. Brez kakršnihkoli »grafič-

nih« ponazoril, z izjemo likovne opreme na naslovni strani in na tribarvnem ovitku, delom akademskega slikarja Vladimira Lakoviča.

Arnold Zweig pač ne bi bil Arnold Zweig, se pravi, blesteč stilist, nadvse nazoren in zavoljo tega tudi povsod razumljiv, še več, prepričljiv ne glede na nazorsko pripadnost bralke oziroma bralca, ko ne bi v svojem predgovoru postavil tvegane primerjave dnevnikov s skupnim naslovom *V ognju preminuli* z večno živim književnim spomenikom, z *Božansko komedijo* Danteja Alighierija oziroma z njenim prvim delom PEKLOM!

Na eni strani »O vi, ki vstopate, vsak up pustite!« na drugi pa »Edino, čemur smo se še upirali, je bila vdaja.« Med obema vzvikoma zija šest stoletij!

Takole razpravlja Arnold Zweig! V izvlečku.

»...Kdor koli bo odprl knjigo *V ognju preminuli*, bo nedvomno začutil željo, ki jo je spoznal tudi pri Danteju — da bi tega dne prenehal brati. Ta poročila so različni vidiki prepada, nad katerim se pre naša civilizacija kot most. Primerjamo jih lahko z grezili, s katerimi raziskovalci dvigajo glen in vzorce zemlje z morskega dna. Tisti, ki na tem dnu gospodarijo, imajo človeške obraze; vzgojili so jih nemški starši; kot otroci so se naučili brati in pisati. Pekel pa, ki so ga nosili v sebi in ga kot pravi podljudje razširili prek meja rajha, je inferno kapitalizma v zadnji fazi, ki jo imenujemo imperializem in fašizem. Žal, ob teh besedah ne slišimo vselej pozvanja navčka in stokanja mučenih ter umorjenih. In prav zaradi tega, ker v teh treh dokumentih zmeraj znova naletimo na trdno odločenost, da se je treba upreti, se ne moremo izogniti ugotovitvi, ki so jo Latinci izrazili z rekom: tua res agitur — za tvojo stvar gre.

Kot nemški pisatelj židovskega rodu poznam oboje, nezlomljiv pogum kot tudi besnečo napadalnost in slepi pokorščini. In prepričan sem, da mora te občutke poznati vsak bralec, pa naj bo po rodu Žid ali ne. Vsak sodobnik ima vsaj zamegljen občutek, da je skrivaj za ta popolni padec človečnosti, civilizacije, spoštovanja do sinov istega rodu. In če je obenem socialist in se bori, da bi zatrl vsakršno možnost, da bi se takšne grozote še kdaj ponovile, si bo oddahnil, kajti očitno je zmaga na strani ustvarjalnih moči človeškega povprečja, ne glede na polt ali jezik!...«

Pustimo za zdaj Zweigov predgovor, da se seznanimo z avtorji »dnevnikov«!

Leon Weliczker je sestavil svoje zapiske v spomin svojim staršem, svojima bratoma, svojim štirim sestram in svojemu učitelju, »ki so jih Nemci ubili«.

Zakaj?

Bili so — židje.

Leon Weliczker je bil star šele dobrih petnajst let, rodil se je leta 1925 v Stojanovu, v lwovskem okraju, ko so ga po nemški zasedbi Lwova, 2. julija 1941, aretirali skupaj s pet tisoč drugimi Židi. Od tu dalje je peljala življenjska pot Leona Weliczkerja skozi INFERNO XX. STOLETJA, do poletja 1944, ko je rdeča armada osvobodila Lwov.

Iz tega pekla je rešil deset zajetnih, z okorno roko na gosto popisanih zvezkov, deset »s svinčnikom počekanih zvezkov«, ki pa so kljub takšni obliki bili čudovito dokazno gradivo izredni sovjetski komisiji za preiskovanje nemških zločinov v Lwovu.

Leon Weliczker je naslovil svoj »dnevnik«: BRIGADA SMRTI.

Dnevnik druge avtorice v naši knjižni novosti *V ognju preminuli* Janine Heschels je glede na obseg manjše od dnevnika Leona Weliczkerja, vendar v ničemer drugem ne zaostaja za njim.

Naslovila ga je: *Z očmi dvanajstletne deklice*.

Dvanajstletno židovsko dekle je opisovalo v taborišču Janowski nemško okupacijo in taborišče! Pravzaprav — opevalo, zakaj Janina Heschels pravi, da je ohranila spomin na te dni v »pesmih brez rim«!

Ne glede na nesporno zgodovinsko dokumentarnost vsebuje Janinin dnevnik tudi hvaležno gradivo za vzgojitelje in psihologe.

Tretja avtorica — Dorka Goldkorn — je bila med najpogumnejšimi borkami odpora v varšavskem getu, od začetka do tragičnega konca članica odporniškega štaba, organizatorica več celic poljske delavske partije in seveda soustanoviteljica židovske odporniške zveze.

In, kar je zares izjemna posebnost, potem ko je skoraj čudežno preživela PEKEL, je leta 1947 padla pri izpolnjevanju dolžnosti, ob fašističnem napadu, med volilno kampanjo za Sejm, kjer je aktivno sodelovala.

Njeni spomini so med zelo cenjenimi viri za zgodovino upora v varšavskem getu.

Hočeš nočeš se moramo povrniti še k Zweigovi primerjavi!

Med drugim namreč kliče v spomin zavzetje in požig starogrškega mesta Korint — leta 146 pred našim štetjem. Ta-

krat so se templji in hiše, ki so bile polne zlata, srebra in brona, stopile v novo zlitino, pozneje *korintski bron* imenovano.

Ljudje, ki so preživel PEKEL XX. STOLETJA, so tudi — *zlitina posebne sorte!*

Leon Weliczker, Janina Hescheles in Dorka Goldkorn, avtorji spominov v knjigi *V ognju preminuli* so med tistimi svarilci pred možnostjo, da bi se pono-

vile vojne grozote, ki jim glas doni — kot da je zlit od zlata, srebra in brona.

Zavod Borec z izdajo teh dnevnikov iz geta ni samo nadaljeval načrtno objavljane zgodovinskih dokumentov vojnih zločinov 1941—1945, ampak je tokrat posredoval — v prevodu mojstra peresa *Branka Hofmana* — Slovencem neponarejeno pripoved Židov o židovskih žrtvah nacističnega divjanja na Poljskem v letih 1941—1945.

Lojze Zupanc: Krvavi zid

Najnovejša knjiga Lojzeta Zupanca, zbirka partizanskih črtic in povesti z naslovom **KRVAVI ZID** (izdala založba Obzorja v Mariboru v zbirki Mlada Obzorja, ilustriral in opremil Ive Šubic), je veren odsev pisatelja in njegove osebnosti. Lojzeta Zupanca poznamo že dolgo kot vnetega mladinskega pripovednika, kot nabiralca narodnega blaga, kot avtorja številnih knjig, sicer pa kot tihega in skromnega prosvetnega delavca, ki s svojimi literarnimi stvaritvami ni segel previsoko. Pred tremi leti smo pozdravili njegovo knjigo črtic in povesti za odrasle *Lajnar svete družine*, malo kasneje pa knjigo avtobiografskih zapisov iz osvobodilnega boja *Sonce* je umrlo. Zupanc je ostal zvest pisatelj za mladino, zvest svojemu učiteljskemu poklicu in zvest tudi svoji literarni poti. Zato tudi njegova najnovejša knjiga partizanskih črtic in povesti ne pomeni kakšno presenečenje. Seveda pa ne moremo govoriti o slabi knjigi. Tako se nam Zupanc tudi v svoji najnovejši knjigi za mlade bralce kaže kot soliden, a ne posebno domiseln pripovednik, ki ostaja zvest svojemu preprostem slogu, naravni pripovedi, v partizanskih povestih tudi ustaljeni motiviki, ki pa vendar zna pisati tako toplo, da seže otrokom do srca.

Knjiga *Krvavi zid* je zbirka številnih drobnih črtic, povestic in zapisov raznih partizanskih dogodivščin. Pisatelj je snov razdelil na dva dela. V prvem so zbrane zgodbe, ki jim je avtor dal skupen naslov *Partizanske zgodbe* po ljudskem izročilu. To so bolj ali manj običajne partizanske zgodbe, v katerih pisatelj ni pokazal niti kake snovne izvirnosti niti kakih novih pripovednih prijemov. Pozna se jim, da so napisane »po izročilu«, da gre torej za snov, ki jo

je pisatelj slišal, bral, da torej ne gre za pristne, doživete zgodbe iz Zupancovih lastnih doživetij med vojno. Tudi lokacija teh partizanskih črtic to kaže. Dogajajo se namreč predvsem na Gorenjskem, deloma v Ljubljani, le deloma pa v dolini Kolpe, kjer je Zupanc doživil osvobodilni boj in v njem aktivno sodeloval. Seveda bi te zgodbe drugače presojali, če bi bile izšle pred petnajstimi, dvajsetimi leti. Danes pa so seveda le bolj ali manj bled odsev osvobodilnega boja. Opravičuje jih pravzaprav le to, da naša mladina mora poznati osvobodilni boj, da mora brati partizanske zgodbe in čutiti strahote in veličino velikih dni osvobodilnega boja. Nikjer seveda ni rečeno, da bi moral pisatelj vse, o čemer pripoveduje, sam doživeti. Toda Zupanc je očitno prešibak, da bi bil snov umetniško globlje predelal in oblikoval v zrelejše umetnine. Tako ostaja vseskozi na solidnem povprečju, s to dobro stranjo, da zna pripovedovati mlademu bralcu in mu seči do srca.

Pripovedi drugega dela, kjer je Zupanc zbral bolj avtobiografsko doživete zgodbe, so močnejše. Pisatelj tudi v teh črticah, kot jih sam označuje (bolje bi bilo reči: partizanske povesti), ne presega povprečja in tudi v njih ne stopa iz standardnih okvirov.

Prikupnost pripovedi in s tem celotne zbirke pa je tisto, kar daje knjigi vrednost. K temu pa gotovo dokaj prispevajo ilustracije Ive Šubice.

Pa še to: treba se je zavedati, da bo partizanske zgodbe za mladino vedno težje pisati in da bo literarni ustvarjalec moral imeti vse večjo umetniško moč, če bo hotel ustvarjati umetniško zrele partizanske zgodbe za mladino.

S. R.

Razstava Za kruh i slobodu — angažirana umjetnost u zemljama Jugoslavije do 1941 godine

Odbor za proslavo stoletnice prvega delavskega društva Jugoslavije — Osijek 1867 — je v galeriji likovnih umjetnosti v Osijeku med 22. IX. in 23. X. 1967 priredil razstavo del jugoslovanskih umetnikov prvih štirideset let tega stoletja, ki so najtesneje povezana z naprednim delavskim gibanjem. Zastopanih je bilo 54 avtorjev z 282 deli — slikarstva, grafike, kiparstva. Štiri najst slovenskih avtorjev je razstavljalo štiriinšestdeset del. Najstarejši med njimi je bil Fran Tratnik, naslednjo umetniško generacijo so zastopali Veno Pilon, France Kralj, Tone Kralj, Nande Vidmar, Drago Vidmar, Ante Trstenjak, Ivan Kos, nadalje Boris Kobe ter mlajši umetniški rod, ki je v glavnem študiral na zagrebški akademiji: France Mihelič, Maksim Sedej, Nikolaj Pirnat, Stane Kumar, Gabrijel Stupica. V ostalem so bili najmočnejše zastopani hrvaški umetniki.

Na začetku stoletja se je v umetnostnih strujah pričela pojavljati tudi tematika z izrazitim poudarkom na socialni in revolucionarni vsebini. Kasneje — posebno v tridesetih letih pa je postala ta tematika celo program naprednih umetniških skupin kot hrvaške Zemlje, ustanovljene 1929. leta v Zagrebu, katere iniciator in eden ustanoviteljev je bil slikar Krsto Hegedušić. V Hlebinah je 1930. leta tudi osnoval šolo kmetov-samoukov. Skupina Zemlja je vse od ustanovitve pa do njene policijske prepovedi 1935 prirejala razstave. Ideje Zemlje najjasneje spoznamo po besedah njenega predsednika arhitekta Draga Iblerja: »Potrebno je živeti življenje svoje dobe. Potrebno je ustvarjati v duhu svoje dobe. Sodobno življenje je prežeto s socialnimi idejami in vprašanja kolektiva so dominantna.« Na razstavi smo se spoznali z deli mnogih Zemljašev: Marijana Detonija, Branke Hegedušić-Frangeš, Krsta Hegedušića, Željka Hegedušića, Eda Kovačevića, Antuna Mezdjića, Otona Postružnika, Vanje Radauša, Kamila Ružička, Vilima Svečnjaka, Ivana Tabakovića, Đura Tiljaka, Ernesta Tomaševića, Kamila Tompe ter pripadnikov hlebinske šole: Ivana Generalića, Franja Mraza, Mirka Viriusa.

Skupino Zemlja moramo še posebej omeniti zaradi vpliva na večino naših v Zagrebu šolanih umetnikov, pa tudi zaradi Slovenskega lika, ustanovljenega po 1930. letu, katerega člani so bili France Kralj, Nande Vidmar, Drago Vidmar, Fran Stiplovšek ter skupine samoukov »Gruda«, ki jo je 1938. leta ustanovil Stane Kumar pod vplivom Zemlje in Krsta Hegedušića.

V Beogradu pa se je za »borbeni realizem« zavzemala skupina »Život«, ustanovljena 1934. leta. Najizrazitejša predstavnika sta bila umetnika-revo-

lucionarja Đorđe Andrejević-Kun in Prvoslav Karamatijević-Pivo. Na razstavi so bila zastopana tudi dela članov te skupine Mirka Kujačića, Radojice Živanovića-Noje ter padlega slikarja Bora Baruha, ki je razstavljal s to skupino.

Omenjene so le najizrazitejše revolucionarne skupine umetnikov, medtem ko so mnogi, med njimi največji, delovali izven teh skupin, kot npr. Moša Pijade. Naštejemo naj še neomenjene, bolj ali manj znane razstavljalce: Ljuba Babića, Voja Dimitrijevića, Vilka Gecana, Sergije Glumca, Petra Lubardo, Nikolo Martinoskega, Karla Mijića, Ismeta Mujezinovića, Danijela Ozmo, Romana Petrovića, Josipa Račića, Iva Režka, Vilka Seferova, Rizaha Štetića, Petra Tiješića, Julije Tomića, Milivoja Ozelaca.

Povsem odveč je poudarjati, da razstavljena dela odkrito in neposredno obravnavajo in rešujejo družbene probleme s tem, da prikazujejo socialno bedo, parazitizem, zaostalost itd. Skratka — izražajo napredne ideje. Ta dela so najvernejša kronika časa in dogajanj vse do začetka ljudske revolucije v letu 1941. Bila pa so tudi uvod in predpriprava za partizansko grafiko. Saj je mnogo umetnikov le nadaljevalo svoje kritično-borbeno delo. Imeli so izkušnje v tehniki, najprimernejši za razširjanje idej — grafiki — ilustriranju v naprednem tisku, izdelovanju borbenih grafičnih ciklov. Nekateri so aktivno delovali v španski državljanski vojni, drugi so bili zaradi svojih naprednih idej preganjani, zaprti itd.

Prireditelji se v uvodu kataloga opravičujejo za nekatere pomanjkljivosti razstave in opozarjajo, da je razstava prvi poskus te vrste v jugoslovanskem merilu. Že za samo idejo zaslužijo priznanje, razstava sama pa bo služila kot podlaga in pobuda za prirejanje podobnih.

NEW STATESMAN 20. 10. 67. Na straneh te številke zasledimo nekaj zelo zanimivih člankov, kot: »Bo lordska zbornica« sprejela nekatere zelo akutne predloge, predvsem legalnost abortusov in kontracepcijo, Motorizacija in javnost. Revolucionaren duh »Che« Gevare, Prvi poskusi rezistence v Grčiji, ter običajne zelo zanimive novice iz vsega sveta.

Ker je Mervyn Jones zelo dobro obdelal podtalne grške sile, ki se upirajo sedanjemu fašističnemu režimu, bi vam ga radi v skrajšani obliki podali.

»Pripravljeni smo na vsako žrtev in se boriti, če bo potrebno tudi leta, da bi Grčiji izbojevali svobodo. Zadovoljila nas ne bo nobena sleparska solucija, nobena delna ali nadzorovana demokracija. Vojaški udar leta 1967 mora biti poslednji v grški zgodovini — v bodoče pa mora biti izbojevana popolna demokracija dežele.« Tako je govoril vodja Demokratične obrambe (Democratic Defence) — odporniške organizacije, ki je pričela delati poleti letos v Grčiji. Pogovarjal sem se z njimi o njihovih namenih in organizaciji in se prepričal, da so sila, ki jim nihče tako kmalu ne bo prišel do živega. Do danes še noben član DD ni bil aretiran, medtem ko so drugi politični nasprotniki režima kar množično korakali v zapore.

Delovanje političnih grupacij

Pred vojaškim udarom so imeli stranko EDA za legalno verzijo KP, ki je bila prepovedana leta 1946 in je bila edina stranka, v katero so bile vključene ljudske množice, zato je bila takoj sposobna, da se pridruži odporniškemu gibanju. Torej »Patriotska fronta«, ki je povsem ločena od DD, deluje neodvisno. Res pa je, da so EDA dvakrat pošteno izdesetkali, in sicer v noči vojaškega udara, ko so njeno članstvo masovno zapirali, in drugič ko so skupno z Mikosom Theodorakisom zaprli več kot 50 njenih najboljših funkcionarjev. Tako je DD postala ena najbolj množičnih odporniških gibanj, kajti njeno članstvo je zelo skrbno izbrano iz Unije centra, stranke, ki je pri zadnjih svobodnih volitvah dokazala, da je najbolj razširjena med ljudstvom.

Stranka unije centra ni množična organizacija, v resnici je predstavljala UC le parlamentarna skupina, kar pomeni, da njene somišljenike ne morejo odpeljati v

koncentracijska taborišča, lista članstva pa ne more biti odvzeta, ker ne obstaja. To se pravi, da se odporniško gibanje lahko izgrajuje le postopoma. Na primer, da se rekrute izbira drugega za drugim. Voditelji DD gibanja pa so odločeni delovati zelo previdno in premišljeno. Povedali so mi, da ne moremo gledati DD kot neko tajno verzijo Unije centra, ker je v nekaterih stvarih ožja v drugih pa širša. Ožja zato, ker se večina ministrov iz stranke UC še vedno oklepa konvencionalne politike in se sploh ne morejo vključiti v ilegalno gibanje. Z nekaterimi, ki so še na svobodi, sem se tudi pogovarjal in se prepričal, da res nimajo stikov z DD in bi prav gotovo zavrnili sodelovanje z njimi. DD pa je širša kot Unija centra v tem, ker rekrutira svoje članstvo med ljudmi, ki nikoli niso odigrali nobene vloge v političnem življenju in je njihova politična pripadnost neopredeljena. Samo dva pogoja sta za vstop: verjeti je treba v demokracijo in biti pripravljen bojevati se zanjo. Odgovori tako med delavstvom, inteligenco in malimi trgovci so bili pritrilni, brž ko se je razširila novica, kaj je potrebno storiti. Skoraj lahko trdimo, da bi se DD lahko razširila v množično ljudsko gibanje, če bi prekalila vsakega člana posebej in pazila na policijsko infiltracijo.

Ilegalni tisk

S čim se trenutno ukvarja DD? Prvo pravilo vsakega podtalnega delovanja je, da zbira necenzurirane informacije. Po svojem članstvu, z nekaj vladnimi funkcionarji in predstavniki vojske je DD zelo dobro informirana. V Atenah in drugih šestih večjih mestih tiskajo tajne biltenne, katerih naklada se suče do 30.000, vsaka kopija pa gre skozi nekaj rok. DD ima tudi ilegalno radijsko postajo, ki bo v kratkem času pričela delovati. Verjetno bo vlada izjavila, da se radijska postaja nahaja v Bolgariji, toda to ni res. Ugotovil sem, da so svoje delovanje do sedaj izvajali po temeljitem premisleku, izogibljajo se vsakih oboroženih akcij, ker jih je groza represalij, na katere v tej zgodnji stopnji delovanja še niso pripravljene. Ko bo gibanje dovolj čvrsto, so se namenili organizirati gverilo, toda zavedajo se, da brez dobre organizacije, ki bi za-

gotovila uspehe, ne bodo dobili podpore pri ljudstvu, kajti večina se z žalostjo spominja let 1947—49 in bi se mogoče rajše odločila za diktaturo kot pa dolgotrajno državljansko vojno. Toda če bi sedanji režim čez nekaj časa slabel, bi ga prav lahko napadli. Toda danes je zelo težko govoriti, koliko časa bo ta režim trajal. Nobenega presenečenja ne bi bilo, če bi prav kmalu propadel, zlasti če bi se mogoče kralj upal nastopiti proti njim, ker bi ga prav gotovo od štirih oficirjev trije podprli. Toda trenutno je moč sedanjega vlade še dovolj velika, tako da vseh šest mesecev po vojaškem udaru še vedno neusmiljeno zapira poštene ljudi.

Število zapornikov

V tem trenutku je verjetno pod ključem od 2000 do 3000 političnih zapornikov, od teh so pripeljali pred sodišče le peščico, in še to pred vojaško. Toda te številke nam ne povedo veliko o dejanskem terorju, ki vlada v Grčiji in polni ječe. Z gotovostjo lahko trdimo, da je od 21. 4. 1967 dalje šlo skozi zapore okrog 40.000 ljudi, ki bi jih lahko razdelili v tri kategorije:

a) Okrog 15.000 pripadnikov obeh spolov so odpeljali v ječo v noči državnega udara. Večino so izpustili, ko so podpisali ponižujoče izjave. Njihova imena so bila v policijskih kartotekah, ker so bili ne-lojalni v letih 1947—49, zdaj pa je bila večina politično neopredeljena.

b) Veliko pomembnejši so tisti posamezniki, ki so jih zaprli po prvih racijah. To so v glavnem politični ljudje kot Andreas, Papandreou, aktivni člani odporne skupine, vodilni novinarji in lastniki časopisov.

c) Na stotine preprostega ljudstva, da bi ga prevzgojili, pobranih kar s ceste ali po gostilnah. Zaprli so na primer sprevodnika avtobusa, ker mu vojak ni hotel plačati vozovnice. Skratka, na tisoče jih je šlo skozi zapore brez vsake politične obremenjenosti. Vzroki za tako početje so tičali v enostavnem zastraševanju ljudstva.

Očiščevanje misli

Vojaška junta si je zadala nalogo, da prežene iz glav prebivalstva vse svobodljube misli. Prepovedali so nad 300 organizacij povsem krajevnega pomena, ki niso imele nobenih političnih pretenzij. Sestavili so dolgo listo prepovedanih knjig in plošč ter so jih morale trgovine takoj umakniti s polic. Skoraj vsemu dnevnemu časopisu in periodiki je bil zmanjšan obseg in določena vsebina. Dramska dela so bila prvič po 2500 letih precenzurirana. Celo običajen turist lahko opazi, da gleda-

lišča igrajo le bulvarske komedije in kinematografi vrtijo samo prazne kavbojke. V vseh šolah prevzgajajo mladino v antikomunizmu. Mnogim študentom prvega letnika so prepovedali vpis, v tehničnih šolah pa so predpisali politični izpit. Veliki večini študentov višjih letnikov so prepovedali obiskovati predavanja ali knjižnice, študirajo lahko sami in se javljajo le na izpite.

Odpustili so 28 novinarjev, 200.000 javnih delavcev so objavili na listi, ki jim prepoveduje ali opravljanje poklica ali pa kratki volilno pravico. 500 učiteljev in profesorjev so odpustili z dela. Tudi večina sindikalnih voditeljev je pogrešanih. V privatnem sektorju so te številke bolj zamegljene, ker se je vsak delodajalec z lahkoto znebil »povzročitelja neredov«. Vse župane in svetovalce so odstavili.

In vsa ta množica, ki je padla pri vojaški junti v nemilost, so bili pripadniki ali somišljeniki Unije centra ali EDA. Kajti junta ne more zaupati niti ljudem, ki so za kralja, še manj pa, če imajo v sebi le drobno nagnjenja po demokraciji.

Naraščajoča korupcija

V vsakdanjem življenju Grčije je ostalo danes le malo zakonitosti. Korupcija raste kot gobe po dežju, čeprav je bilo prvo vodilo vojaškega udara, da bo zatrl vsako birokracijo. Ker so večino prejšnjih političnih funkcionarjev zamenjali, so postavili vsakemu za kontrolo še oficirja na vseh položajih, od najvišjih do najnižjih. S tem pa seveda v kalli sami sebi in svoje vzroke za vojaški udar negirali. Nič boljše ni v gospodarskih vejah. Cene rastejo, produktivnost pada. Velika večina tovarnih dela s skrajšanim delovnim časom ali pa zmanjšuje plače. Naraščati je začela brezposelnost. Prej so jo zmanjševali z odhodom v druge države, predvsem v Zahodno Nemčijo, ko pa je ta pričela zmanjševati kvoto tuje delovne sile zaradi recesije, ostaja večina nezaposlenih doma.

Zaradi vsega navedenega je iluzija v vojaško junto popolnoma propadla še pri tistih, ki so v začetku nasledili njihovi propagandi. Zato je mnenje vseh naprednih sil utemeljeno, da dolgo časa ne more tako naprej in da ne bo dolgo, ko bodo lahko stopili v akcijo in si izbojevali demokracijo, kakršne Grčija nikoli doslej še ni doživela.

REVUE TIERS-MONDE 7—9/67. Ta četrtletna revija, ki jo ureja Francoski institut za gospodarski in družbeni napredek, prinaša navadno zelo dolge znanstvene razprave, tako da jih je bilo vselej zelo težko

skrajšati. To pot pa so prvič po nekaj letih priobčili več krajših sestavkov iz različnih koncev sveta. Ker nam je oktobrska številka *The World today* nudila gradivo o političnih in gospodarskih problemih Čila, smo iz pričujoče izbrali Ekonomski razvoj Brazilije, tako da bi bralcem lahko nudili kompletnejšo sliko o težkih ekonomskih razmerah, ki tarejo večino latinsko-ameriških držav.

Brazilsko gospodarsko stanje nekoč in danes

Brazilija je na svetu peta država po površini in osma po številu prebivalstva: v letih od 1930–1959 je napravila velik gospodarski skok, potem pa zdrknila nazaj med ekonomsko najbolj zaostale dežele v Latinski Ameriki. Seveda pa je nujno, da pogledamo mehanizem, ki je to povzročal stoletja in tudi Brazilijo prisilil na kolena.

Več kot štiristo let, vse od portugalskega odkritja dežele pa do svetovne krize leta 1929 dalje, je bilo brazilsko gospodarstvo klasično — kolonialno: ekstenzivna eksploatacija primarnih dobrin, ki je prinašala znaten napredek le mestom.

Portugalski zavojevalci so v prvem obdobju eksploatirali le ogromno lesno bogastvo in so šle čez nekaj časa pričeli s sladkornim trsom. Toda nato so zadržali več kot stoletje popoln monopol nad tem pridelkom. Razširjali so površine sladkornega trsa, ustanovili »latifundije« in prisilili deželo, da je gojila le to monokulturo, ki se je obdržala vse do polovice 17. stol. in se razbohotila, vse dokler ni Indija prevzela njene vloge in je dežela doživela hudo ekonomsko krizo.

Sladkorni dobi je sledila doba zlata. V času, ko je po vsem srednjem in južnem delu Brazilije mrgolelo zlatokopov iz vseh mogočih delov sveta, je postala Brazilija vodilna dežela v svetu in oskrbovala svetovni trg s to dragoceno rudo. Tako je dala močan impulz evropskemu kapitalizmu in pospešila industrijsko revolucijo, predvsem v Angliji. To obdobje se je zelo brutalno zaključilo že konec 17. stoletja.

Nacionalno gospodarstvo se je preorientiralo v pridelovanje kave. Najbolj donosne plantaže kave so bile v južnih provincah, ki danes spadajo pod državi Sao Paulo in Rio de Janeiro. Gospodarski cikel kavine monokulture je v začetku prinesel deželi nagel gospodarski napredek, toda je doživel nekaj hudih kriz. Prva je nastopila že leta 1888. Vzrok je bil v sužnjeposredniških odnosih slabega obdelovanja zemlje, zaradi tega se je kakovost pridelka zmanjšala in pri tem zgubila del cene na svetovnem trgu. Kriza je trajala, vse dokler se ni povečal dotok evropskih emi-

grantov, ki so dobili zemljo v zakup ali pa se udinjali kot plačana delovna sila na posestvih.

V tem obdobju je dežela praktično za vselej razpadla na dva neenaka dela: v južnega z bogatimi pridelovalci kave in v severnega, ki je živil na poljih nedonosnega sladkornega trsa ter iskal zlato brez uspeha.

Državne finance so bile povsem odvisne od zunanjega tržišča, glavno vlogo pa je igral pridelek kave. Tudi veleposestniki z juga so si zelo prizadevali, da bi ekonomsko onemogočili severne »barone sladkorja«; ti so kmalu postali povsem odvisni od bogatejšega juga. Taka protekcionistična politika, ki jo je v celoti podprla tudi vlada, pa je praktično zavrla vsako ekonomsko dejavnost na drugih področjih, kavi pa omogočila, da se je razmahnila in postala odločujoči dejavnik v izvozu, kar je bilo seveda zelo tvegano. To razdobje kave je trajalo vse do 20. stoletja.

Prvi notranji udarec je doživela z naraščajočo avtomobilsko industrijo; ta je pospešila in prinesla Braziliji naslednji gospodarski »boom«. Z vedno večjim povpraševanjem po kavčuku na svetovnem tržišču je v ospredje stopila od takrat povsem neznana brazilska Amazonija in postala v prav kratkem obdobju edini dobavitelj te iskane surovine. Iz amazonskih gozdov so pričeli odvažati na tisoče ton lateksovega ekstrata, tako da je v začetku tega stoletja že pomenil 20 % vsega brazilskega izvoza. Toda niti kava niti »boom« kavčuka nista mogla za trajno postaviti brazilskega gospodarstva na trdne noge, kajti tudi obdobje kavčuka je trajalo zelo kratek čas. Brazilija kratko in malo ni mogla pokriti vseh zahtev na svetovnem trgu, zato so pričeli iskati druga področja in jih našli v jugovzhodni Aziji; tu so pričeli to dragoceno surovino zelo sistematično pridelovati, zato Brazilija ni bila več pomembna.

Brazilske družbe, ki so se ukvarjale s kavčukom, so se preorientirale na druge kulture in upale, da bodo z njimi uspele. Toda niti kakao niti bombaž nista nikoli pomenila toliko kot kava in kavčuk. Kava pa je še naprej ostala »kraljica« brazilskega izvoza. Toda leto 1929 je kot vsemu svetu tudi Braziliji prineslo resno gospodarsko krizo, kavi pa še posebej. To kritično obdobje je trajalo deset let in je grozilo, da deželo monokulture popolnoma gospodarsko zlomi. Vlada je uvedla nekaj ukrepov, da bi vsaj delno zmanjšala hude gospodarske posledice. Zagotovila je enotno ceno za vse pridelovanje kave, toda kljub temu so raje zmetali v morje ali zažgali velike količine aromatičnega pridelka, kot bi ga bili prodali pod ceno. Računajo, da

so v letih od 1929 do 1939 zažgali najmanj 80 milijonov vreč najboljša kave. Država je morala uvesti limit pridelovanja kave.

Po vsem tem je očitno, da je v tem času dežela doživela divjo inflacijo, od katere se ni več povsem opomogla. Nekaj razveseljivega pa je bilo vseeno v tem obdobju, in sicer to, da so del dobička, ki se je stekal v privatne roke, po tej krizi oziroma že malo prej pričeli vlagati v prve skromne zametke domače industrije, predvsem v prehransko in tekstilno vejo. Žal je huda kriza prizadela tudi ti dve, vendar ne toliko, da ne bi bili v letih po drugi svetovni vojni, in sicer od 1947 do 1960, pomenili že 6 % bruto nacionalne proizvodnje. V kasnejših letih je ta proizvodnja stalno rasla, medtem ko je kmetijstvo le stežavo dosegalo 4,8 %. Ta neenakost pa je hudo zavrla nacionalen razvoj nasploh. Že leta 1949 je vlada napravila gospodarski načrt, vendar pa ni mogel organsko in globalno ustvariti napredka dežele. Skoncentriral se je le na štiri področja razvoja: v zdravstvu, prehrani, transportu in energetiki. Pokrival je le družbeni sektor, medtem ko se za privatnega sploh ni menil.

Naslednji ekonomski plan je vlada predložila leta 1956, ki naj bi omogočil globalni razvoj. »Program razdobij« je zajemal vsesplošni napredek in naj bi bil končan leta 1960. Žal pa je ta plan doživel političen pritisk, tako da je bilo na primer v prehransko industrijo vloženih le 3,2 % vseh investicij, medtem ko je odpadlo na energetiko 43 %, transport pa 29 %. In če si pri tem predočimo, da je velik del prebivalstva podhranjen ali pa strada, si lahko ustvarimo sliko, kaj je ta odstop od prvotnega plana pomenil ljudstvu.

Skupini naprednih sil je bil znan dejanski položaj dežele, zato si je po letu 1960 pričela prizadevati, da bi izvedla temeljito gospodarsko reformo v deželi in dosegla spremembe v politični strukturi. Plod njihovih prizadevanj je bil zelo majhen. Novi, prenovljeni in dobro zastavljeni naslednji gospodarski plan je dosegel leta 1962 neverjeten uspeh, in sicer 7,5 realizacije, toda že v naslednjem letu je padel na 5,5 in leta 1964 je dosegel le 2,6 za to leto.

Poleg tega pa je število prebivalstva hitro naraščalo in postajalo temeljna postavka za nazadovanje dežele.

Vrtoglava inflacija je prisilila novo vlado, da prične temeljito izvajati ekonomsko reformo, kajti v kmetijstvu, ki je bilo odločujoči dejavnik državnih financ, je bilo stanje naravnost porazno. 8 % latifundistov je posedovalo 75 % vse brazilske zemlje in je imel lahko posameznik tudi do 500 ha, medtem ko je od 12 milijonov kmečkega prebivalstva bilo 10 milijonov brez zemlje.

Pa tudi v drugih gospodarskih panogah ni bilo nič bolje. Na eni strani pečica imetnikov, na drugi pa trume siromašnih delavcev, ki so najbolj občutile vse finančne eksperimente vlade, kajti plače so bile smešno nizke, medtem ko so življenjski stroški iz dneva v dan rastli. Pritisk od spodaj je bil že nevzdržen. Obdobje po državnem udaru leta 1964 ni prineslo sicer bistvenih sprememb, čeprav so ga izvedli le zaradi njih, vendar se je le pričelo čutiti delno izboljšanje na gospodarskem področju. Inflacija je bila počasi zaustavljena, toda čudeža popolnega gospodarskega ozdravljenja ni in ni bilo. V zadnjih dveh letih se dežela še vedno bori z akutno inflacijo, ki je zdaj hujša, drugič milejša, vendar pa paralizira vse gospodarske panoge. To pa seveda na veliko izkorišča tuj kapital, zlasti ameriški, kajti Brazilija je s svojo kolonialno in polfevdalno ekonomsko strukturo pravo leglo za razcvet kapitalizma. In nevarnost brazilske denacionalizacije ni le izmišljotina prenapečenosti, pač pa, žal, resničnost, s katero je treba računati. Zato si Brazilija močno prizadeva, da bi dosegla vsaj v okviru tretjega sveta doma in na tujem ekonomsko osamosvojitve.

THE WORLD TODAY 10/67. Pričujoča revija prinaša med drugim članke: Predsednik de Gaulle je obiskal Poljsko, Pacifikacija in demokracija v Južnem Vietnamu, Evropski tehnološki napredek, Po arabski konferenci na vrhu ter Prizadevanja vlade krščanskih demokratov v Čilu. V prejšnjem članku smo omenili, zakaj to pot posredujemo ravno Čile.

Alan Angell piše:

»Zveza za napredek«, ki je vzniknila iz naprednega gibanja srednjih slojev Čila, je postala neke vrste tretja politična sila, med tradicionalno desnico in marksistično levico in dobila pravi pomen šele na volitvah leta 1964, ko so izvolili za predsednika krščanskega demokrata Freijsa in je stranka že naslednje leto doživela zmago na volitvah.

Ker je bila voljena le polovica senata, krščanski demokrati v zgornjem domu niso dobili večine, vendar so bili zastopani v takem številu, da so omogočili dejansko podporo vladi, čeprav so v parlamentu pomenili le opozicijo. To ni pripeljalo do nikakršnih revolucionarnih sprememb v deželi, kajti že od neodvisnosti dalje je Čile med latinskoameriški državami najbolj umirjen in je ustavnost pognala tako globoke korenine, da vojaški udari ne pretresajo dežele kot v sosednjih deželah niti nimajo kmečkih uporov, pojavov rasne neenakosti ali priprav na odkrite vstaje.

Toda kljub vsemu je zaobljuba po mirni revoluciji do končne osvoboditve na zelo šibkih nogah. Mogoče so krščanski demokrati v začetku obljubljali le preveč in zunanji opazovalci pričakujemo preveč. Čeprav se njihovi uspehi kažejo na vseh področjih, bi za Čile pomenil nekaj le odločen korak gospodarskega napredka, vendar Freiјеva vlada pri tem nima veliko uspehov.

Ekonomska prizadevanja

Krščanskodemokratska stranka glede na ekonomski razvoj variira od ekstremistično neomarksističnega do povsem konzervativnega, ki se niti za dlako ne razlikuje od ortodoksne desnice Čila.

Prav iste poglede je zastopalo tudi Freiјеvo poročilo, ki ga je podal letos maja parlamentu in po katerem naj bi postavili bodoči gospodarski načrt. Predvsem je zelo pazil na to, da mu nobena struja ne bi mogla ničesar očitati. Ker pa čilsko gospodarstvo pretresajo občasni skoki, se je zgledoval bolj po letih stagnacije 1963 in 1964 kot pa po letih uspeha. Kajti vrednost njihove glavne surovine — baker jih zelo hitro lahko dvigne ali pa tudi prizadene, odvisno pač od cen na svetovnem trgu. Letošnji prvi štirje meseci so jasno pokazali, kaj lahko to pomeni. Cena bakru je namreč padla od lanskoletne za kg 1 dolar, na 40 centov na 0,88 za kg. Cent padca v ceni pomeni v vsem letu izgubo 19,6 milijonov dolarjev. Zato letošnji budget predvideva ceno bakru 90 centov za kg.

Pri vseh načrtih pa vlada greši v dveh točkah, in sicer: preveč si prizadeva za dinamično rast privatnega sektorja, namesto da bi posvečala večjo skrb industrijskemu napredku. In drugo, preveč vlaga v stanovanjsko izgradnjo in transport, ne da bi to usklajala z dejanskimi zmogljivostmi.

Dva aspekta vladne dolgoročne ekonomske strategije pa zaslužita posebno pozornost: Predsednik Frei si na čelu vlade prizadeva uresničiti postopno čileanizacijo industrije, in sicer v soglasju z ameriški partnerji v bakreni industriji, ter drugo, uzakoniti agrarno reformo.

Čileanizacija bakrene industrije

Osnovni namen dogovora z ameriški rudarski družbami v Čilu je, da bi povečali proizvodnjo. Z velikimi investicijami bi lahko narasla proizvodnja do leta 1972 na milijon ton bakra letno in bi tako postal Čile prvi proizvajalec bakra na svetu. Investicije bi bile res ogromne, in sicer nad 500 milijonov dolarjev letno, toda izvoz bakra bi se povečal od 278.000 ton v letu 1965 na 700.000 ton že v letu 1970.

Toda opozicija se temu močno upira. Sindikat delavcev bakrenih rudnikov protestira, češ da je to antinacionalna pogod-

ba, saj je vlada hkrati, ko je postavila ceno bakru doma, ki je bila prilagojena ceni bakru na londonski borzi, izvozila 90.000 ton bakra v ZDA po 72 centov za kg, torej za 12 centov pri kg manj, kot je bila londonska borzna cena.

Agrarna reforma

Nedavno objavljeni načrti predsednika republike za uspešno agrarno reformo so se kaj kmalu spremenili od »čvrstih in hitrih ukrepov«, napovedanih v začetku, v povsem nasprotno.

Od vseh posestev so nacionalizirali le 461 z 1.360.000 ha površine in od teh le 96 spremenili v neko vrsto prehodno družbene narave, a še vedno pod privatnim nadzorstvom. Poleg tega je predsednikov prvotni načrt vseboval določilo, da bodo od vseh 260.000 posestev na teritoriju Čila, prizadeta le 2 %. To pa je navdušilo veleposestnike, da so objavili v svojem glasilu »Poslanico« s sedemnajstimi točkami, ki so vse po vrsti hodile v prid veleposestnikom. Taki reakciji se predsednik ni mogel več upirati, zlasti ko je nastopila še opozicija in tako ostro grajala predsednikov načrt, da je vlada morala predpisati največji in najmanjši možni obseg prihodnjega posestva, in to od 80 do 20 ha. Tako so pridobili vsaj nekaj, kajti pred tem so bile površine obdelovalne zemlje veleposestnikov štirikrat do petkrat večje. S tem so dali možnost, da se krepile le veliko število srednjih posestnikov; seveda je pri tem povsem odpadlo zadružništvo. Socialisti negodujejo, češ da po tem lahko dobi zemljo le tretjina vseh 350.000 kmečkih družin, in očitajo vladi, da bosta dve tretjini tega prebivalstva še vedno najemniška delovna sila, odvisna povsem od milosti veleposestnikov.

Politične razmere

Letošnje aprilske volitve so vnesle v stranke negotovost, ki je povzročila zapletljave na političnem odru Čila. Pred nekaj meseci je Radikalna stranka konvencije zabeležila odločilno zmago nad svojim levim krilom, Socialistična stranka je utrpela pomemben razcep, Nacionalno junto krščanskih demokratov je porazilo njeno levo krilo. Koalicija stranke FRAP pa je v notranji politiki vedno nihala med socialisti in komunisti in po odcepitvi KP od idej Castristov iz Venezuele so vezi še bolj popustile. Socialisti očitajo stranki FRAP, da je bila vse preveč defenzivna ob vladnih odločitvah in se izgubljala v podrobnostih.

Vsa ta nesoglasja in konfuzije strank pa se veliko bolj kažejo, kot bi si Čilenci želeli, kajti večina se ne meni veliko za probleme dežele, pač pa si ustvarja politične pozicije in ugodno ozračje za predvolilno kampanjo na volitvah leta 1970.

LEPOSLOVJE

CALDWELL, Erskine: Zadnja poletna noč. Roman. Prevedla: Vera Boštjančič-Turkova. Ljudska knjiga 92. Prešernova družba. Ljubljana 1967. 131 + (I) str.

CANKAR, Ivan: Zbrano delo. 3. knj. Knjigo pripravil in opombe napisal: Dušan Moravec. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Glavni urednik: Anton Ocvirk. Državna založba Slovenije. V Ljubljani 1967. 428 + (IV) str. Vsebina: Romantične duše. — Jakob Ruda. — Za narodov blagor.

CAPOTE, Truman: Hladnokrvno. Prevedla: Maila Golob. Žepna knjiga Zenit 30. Urejuje: Mira Miheličeva. Opremil: Savo Sovre. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 293 + (II) str.

GALSWORTHY, John: Zadnje poglavje. Prevedel: Janez Gradišnik. 2. pregledana izdaja. Spremno besedo napisal: Božidar Borko. Opremil: Branko Simčič. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 783 + (III) str.

HARMS, Rudolf: Robespierre. Svetloba in scena. Prevedel: Peter Kolar. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 11. Založba Obzorja. Maribor 1967. 287 + (V) str. + (VII) str. prilog.

KREFT, Bratko: Celjski grofje. — Velika puntarija. — Kranjski komedijanti. Spremna beseda: Dušan Moravec. Knjižnica Kondor 91. Urednik: Franček Bohanec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 196 + (III) str.

ORWELL, George: 1984. Prevedla: Alenka Puhar. Žepna knjiga Zenit 29. Urejuje: Mira Miheličeva. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 288 str.

PUŠKIN Aleksander Sergejevič: Jevgenij Onjegin. Roman v verzih. Poslovenil: Mile Klopčič. Spremno besedo in opombe napisala: Vera Brnčič. Klasje 43. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 249 + (II) str.

RUSI most. Iz del sodobnih tržaških slovenskih pisateljev. (Filibert Benedetič, Andrej Budal, Miroslav Košuta, Marko Kravos, Milan Lipovec, Marija Mijot, Boris Pahor, Bruna Pertot, Alojz Rebula, Josip Tavčar, Igor Tuta, Irena Žerjal-Pučnik.) Izbral in uredil: dr. Jože Pogačnik. Knjižnica Sivi kondor 17. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga — Založništvo tržaškega tiska. Ljubljana-Trst 1967. 168 + (IV) str.

URAN, Cecilij: Zgodba o Viku. Iz ruščine prevedel: Dušan Željeznov. Uvodna beseda: France Bevk. Beseda o pisatelju: France Klopčič. Opremil: Zvest Apollonio. Založba Lipa. Koper 1967. 244 + (III) str.

ZGODOVINA

HUSA, Václav: Zgodovina Čehov in Slovakov. Po drugi popravljani in dopolnjeni izdaji. Prevedel: Viktor Smolej. Opremila: Nadja Furlan. Kultura in zgodovina. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 437 + (II) str. Med tekstom slike.

MILOSAVLJEVIČ, Petar: Velika oktobarska socialistična revolucija. Urednik: Branko Petričević. Založba RAD. Beograd 1967. 185 + (IV) str. Med tekstom slike.

PEJOVIČ, Bosiljka. Oktobarska socialistična revolucija. »Narodna armija«. Beograd 1967. 140 + (I) str.

POLA vijeka Oktobarske revolucije. Uzroci — tokovi — odjeci — značenje. Znanstveno popularna biblioteka. Urednik: Zlatko Čepo. Naslovna strana: akad. kipar Zlatko Čular. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb 1967. 173 + (III) str.

ZWEIG, Stefan: Graditelji sveta. Prevedel: Evalt Flisar. Opremil: Zvest Apollonio. Založba Lipa. Koper 1967. 597 + (II) str. Vsebina: Tolstoj, Stendhal, Casanova, Hölderlin, Kleist, Nietzsche, Dostojevski, Dickens, Balzac.

RAZNO

MIKELN, Miloš: Jugoslavija za začetnike. Globus — Zbirka potopisov, monografij, dnevnikov in življenjepisov slavnih raziskovalcev. Ureja: Marjan Krušič. Ilustrirala in opremila: Melita Vovk-Stih. Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 437 + (II) str.

MORAVEC, Dušan: Pričevanja o večrajšnjem gledališču. Izdano ob stoletnici Dramatičnega društva. Opremil: Uroš Vagaja. Razpotja 12. Založba Obzorja. Maribor 1967. 230 + (II) str.

ROZMAN Ksenija, France Planina, Miroslav Luštek: Ljubljana. Turistično društvo. Ljubljana 1967. 64 str. Med tekstom slike.

SLOVENSKA LIRIKA. 1945—1965. Izbral in uredil: Boris Paternu. Opremil: Janez Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1967. 240 + (III) str.